

300810

5
1886

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE

1883. JUNIUS HÓ 1-től 1884. DECZEMBER HÓ 31-ig.

HARMADIK KÖTET.

SZERKESZTETTE

A Z IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

KUN RÓBERT,

TÁRSULATI TITKÁR.

ARAD,
NYOMATOTT GYULAI ISTVÁNNÁL
1886.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A HUNYADMEGYEI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE

1883. JUNIUS HÓ 1-TŐL 1884. DECZEMBER HÓ 31-IG.

HARMADIK KÖTET.

SZERKESZTETTE

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

KUN RÓBERT,

TÁRSULATI TITKÁR.

ARAD,

NYOMATOTT GYULAI ISTVÁNNÁL

1886.

300810

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELSŐ RÉSZ.

ÉRTEKEZÉSEK ÉS FELOLVASÁSOK.

Tartalom.

1. Elnöki megnyitó beszéd. Tartotta az 1884. évi közgyűlésen gróf Kuun Géza.
2. Emlékbeszéd Kirinyi Lajos felett. Tartotta dr. Sólyom-Fekete Ferencz.
3. Tóth László emlékezete. Irta s felolvasta Réthi Lajos.
4. A Boli hegy Petrozsény mellett mint őskori erősség. Téglás Gábortól.
- ✓ 5. Adalékok a Hóra lázadás történetéhez. Kun Róberttől.
6. Kirándulás a rómaiak bukovai márványbányájához. Téglás Gábortól.
7. Hunyadmegye meleg forrásai. Dr. Hankó Vilmostól.
8. A német anthropologok XIII. nagygyűlése. Torma Zsófiától.
9. Praehistoricus adatok Déváról. Téglás Gábortól.
10. Adatok Hunyadmegye praehistoricus térképéhez. Téglás Gábortól.
11. A Daciában létezett római collegiumok. König Páltól.
12. Az erdély részi ásványvizek kezeléséről. Dr. Hankó Vilmostól.
13. Ujabb adatok Dacia helyrajzához a Strigy völgyéből. Téglás Gábortól.
14. Mythosi elemek a rumän népköltészetben. Mailand Oszkártól.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Elnöki megnyitó beszéd.

Tartotta az 1884. évi június hó 15-iki közgyűlésen

Gróf Kuun Géza.

Tisztelt közgyűlés! A szellem lényegileg mozgás, és ha állhatatosan határozott irányt követ, mint teszem a tudomány terén, nincs oly korlát se a közelben, se a távolban, melynél megállapodni kényeszeríttetnék, melynél megállania csak lehetne is. A benne rejlő erő, az általa nyilatkozó, ellenállhatatlanul tovább ragadja előbbre és magasabbra. „*Mens spiritus*“ mondja a latin, s Ezeziel prophetiája 10-ik részében a szellem az élettelen testekbe hatolván, azokat is mozgásba hozza. Az, ami ma még korlátnak látszik, holnap már túlhaladott nehézség s utóbb magának az erőnek gyarapodása lesz, — az, a mi ma akadály volt, már holnap az igazsághoz közelítő szellem egyik diadalmi kapujává válhatik, — a mi ma határnak tetszik, ugyanaz talán már holnap egy új látkört megnyitó szemponttá válik. Az igazságért küzdő szellem győzedelmei nyomán a korlátok leomlanak, az akadályok elháríttatnak, a határok mind távolabb helyezettnek. Ki dicsekedhetik vele, hogy az igazságot, a kimeríthetlent, kimerítette volna! az igazság minden létezőnek összefoglalása, a mindent magába foglaló egység, melynek parányi része, az a kevés, a mit tudunk s felettébb való nagy része, az a sok, a mit nem tudunk. Az arányok ezen egyenlőtlen volta méltán megdöbbenhet, s a képzelődött szerénységre intheti, de az elcsüggedésre okot nem ad. Miért küzdöttünk volna a kevésért, ha a sokkal több maga iránt érdeket nem gerjeszt? És azt is

jegyezzük meg jól, hogy az a kevés, melyet fáradságosan megszerzett sajátunknak mondunk, se mind bizonyos. Pyrrhon s követői, a sophisták s ezek iskolája nem ingatják meg ugyan a tudomány terén kivívott meggyőződésünket, de azt látjuk, hogy minden bölcsészeti elmélkedés kételyek eloszlatására irányúl, tehát kételyből indul ki s kételkedésre vezet. Descartes szerint *res cogitans* a. m. *res dubitans*. Tudásunk finom szövetségében az egyes szálak véleményekből s igazságokból állanak, s hogy melyik a vélemény, és melyik az igazság, azt fölös számú példában csupán csak a haladó idő derítheti fel, mert míg idő múltával az igazság színarany szálai mind ragyogóbbakká lesznek, addig a vélemények színehagyottan szétfoszlanak. „*Opinionum commenta delect Dies* — mondja Cicero — *naturae iudicia confirmat*“. Azért is, amit birunk s maradandó kincsünknek tartunk s azért is, a mit még nem birunk, de birni óhajtunk, ernyedetlenül, folytonosan küzdenünk kell. Az, a ki idő előtt a küzdők sorából kilép s nyugalomra hajlik, a vesztes fél; a palmaágra mint pályabérre méltó csupán a győztes.

Ismereteink, a melyekre tanulva, elmélkedve, kísérleteket téve, utazásaink közt, önszemlélet s észleleteink által szert tettünk, részleg kétféle csalódásból eredhettek u. m. 1) tekintélyeink, a kikre hivatkozunk s hivatkozni szeretünk, az illető tényeket kellőkép meg nem figyelték, vagy mi magunk csalódtunk észleleteinkben, mert nem ok nélkül mondotta Herakleitos, hogy: *καὶ οὐ μάλιστα ἀρεστοὶ οὖν ὁφθαλμοὶ καὶ ὦτα* ¹⁾. 2) tekintélyeink helytelenül következettek, vagy mi magunk vontunk a helyes előzményekből hibás következtetéseket. Az első Scylla szirtje, melynél nem egy empeiria szenvedett hajótörést, a másik Charibdis örvénye, melybe a bölcsészeti szemlélődés megvirradása óta a jelenkorig számos elmélet sodortatott. Úgy az idő előtt általánosító irány, mint a túlságosan megszorító menthetetlenül Charibdis örvényébe sodorhatnak. Csak a dolgok mélyébe ható vizsgálat s a bölcs önmérséklet óvhatnak meg e veszélyek mindegyikétől.

¹⁾ L. Sext. Emp.-nál adv. math. VII.

Skandinávia nagy hírű tudósai, a kik a praehistoricus archäologia terén úttörők s útmutatók voltak, kik egy új reményteljes tudományt vezettek be a vele közéről rokon ismeretek családi körébe, mondom e nagy hírű tudósok a művelődésnek három korszakát különböztették meg, u. m. a kő-, bronz- és vaskorszakot. Saját tartományokban az ottani leletekből ítélve csakugyan ez volt a fejlődő művelődés menete. Igaz ugyan, hogy a bronz előállítására réz és ón szükségeltetik s ez érczek ismeretének a bronzot ott is, mint mindenütt meg kellett előznie, de azért még is megtörténhetett, hogy a réz külön nem használtatott fel, s csak arravaló volt, hogy az ónnal, összeelegyítve bronzzá alakíttassék.

De Északamerikában s Európa más tartományaiban, így hazánkban is azt látjuk, hogy a kőkorszak után nem közvetlenül a bronz- hanem a rézkorszak következett. Nálunk a m. nemzeti muzeum nagy érdemű igazgatója, Pulszky Ferencz volt az első, ki a régészeket erre a fontos körülményre a Budapesten tartott nemzetközi anthropologiai congressus alkalmával figyelmeztette. Részesedett a lángeszű újítók és felfedezők azon irigylendő kiváltságában, hogy heves megtámadást keltett maga ellen, de egyszerűs mind részesedett az utólagos elismerés megérdemelt jutalmában. Blandi post nubila soles. Ime kitűnt, hogy a skandináviai elmélet nem oly általános érvényű, mint a minőnek tartották, s a további vizsgálatok még több megszorításokra vezettek, mert az összehasonlító archäologia kimutatta, hogy a korszakok sorrendje nem volt mindenütt változatlanul ugyanaz. Indiában s a maláji törzs népeinél a vas használata előzte meg a rézét, a régi Aegyptomban a kőkorszak után azonnal a vaskorszak következett. Az áldozatoknál Aegyptomban vasból készült eszközök használtatnak, s már ez a fontos körülmény is a vas- vagy rézkorszak elsőbbsége iránt felvethető kérdésben a Nílus melléki tartományra nézt a vaskorszak mellett szól. A vásnak legrégibb egyptomi neve *men* volt, s a gránitkövet a régi aegyptomiak kemény vasból készült vésővel vágták. A legrégibb időtől fogva feldolgozott vas részben aegyptomi eredetű, mert a Nílus melléki tartomány vasércben nem szű-

kölködött. Burton, Wilkinson barátja a Nílus és a Veres-tenger között egy Hammámi nevű helyen vasércz aknákat fedezett fel, melyek gazdagoknak mondhatók. Az ó-kor ezekből bőven meríthetett vasérczet. Chinában és Japánban az eddigi vizsgálatok eredménye szerint a bronz csakugyan még a vas előtt használtatott, de kérdés, hogy a további vizsgálatok nem fognak-e más eredményre vezetni? A kérdés illetén állapotában a fejlődő művelődésnek Lucretius által az itt következő versben megkisértett vázlatát nem fogjuk mindenekben a valósággal megegyezőnek s teljesen hű képnek tarthatni:

Arma antiqua manus, ungves dentesque fuerunt
Et lapides et item silvarum fragmina rami
Et flammae atque ignis, postquam sint cognitae primum:
Posterius ferri vis est aerisque reperta,
Sed prius aeris erat, quam ferri cognitus usus.¹⁾

Ez az állítás nem alapúl valami ősrégi hagyományon, se nem tartható a költő archaologiai kutatásai eredményének, mert ezekről sem ő, sem mások nem szólanak, hanem azon kornak e tárgyról való nézete. Fontosabb, mert mondai alapon nyugszik az eszt nép „Kalevi-poeg“ nevű epósának első énekében a következő vers:

„Térjen immár a dal sora,
Nyomdokain ó regének
A vas idők útjaira.“²⁾

Hesiod ugyan a rézkorszakot a vasnál régiebbnek mondja:

Τοῖς δ' ἦν χαλκεα μὲν τευχέα, χαλκεοὶ δὲ τε δίκαι

Χαλκῷ δ' ἐργάζοντο, μέλας δ' ὄνκ' ἔσκε σιδήρεος stb. ³⁾, de a létező emberfajt a vas- és nem a rézkorszakban szerepelteti Dr. Beck Lajos nagy művében, a melyet a vasércz történetéről írt, e kérdésnél arra figyelmeztet, hogy a vas érzéseiből jóval csekélyebb hőfok mellett választható ki, mint a réz (illetőleg előbbi már 700 °C., utóbbi 1100 °C. mellett), ez pedig tekintettel a legrégebb idők kohászatának fejlet-

¹⁾ L. „De rerum natura“, Lib. V.

²⁾ L. a „Budenz-Album“ 15-ik lapján.

³⁾ L. „Ἔργα καὶ Ἡμέραι“ című művének 108-ik versét.

lenségére jelentékeny körülménynek tartható, s feljogosít azon felvételre, hogy az ó-kor népei a vasat előbb mívelték mint a rezet.¹⁾ E felvételt nem tartom ugyan általános érvényűnek, de az említett körülmény feljogosít arra, hogy a legtöbb népnél a vas használatát a rézénél régiebbnek tartsuk. A skandináviai elmélet általános érvényének vitatói az itt kifejtett, érvek ellen hasonlóan sikeres érvekkel nem harcolhatnak, s azoknak kénytelenek megadni magokat.

A német tudomány egyik vezérférfia dr. Virchow a kaukaszvidéki leleteken, nevezetesen az ossetok tartományában a kobani ősrégi nekropolisból előkerült bronzrégiségeken, valamint az Európában, nevezetesen Olaszországban kiásott tárgyakon tett összehasonlító vizsgálatai alapján a bronzipar eredetét Középázsiaába teszi, honnan főleg Kisázsian, a görög szigeteken, a görög continensen és Olaszországon át terjedt el Európa többi országába. A Kaukaszban talált bronzleletek fémkeveréke ugyanaz, a mi az etruriai, hispaniai vagy britanniai bronztárgyaké (10 rész réz és 1 rész ón). Eddigelé, mondja Virchow, csupán csak a keletindiai bronztárgyak keveréke mutat fel lényeges eltérést az imént említettől, úgy, hogy ennek következtében kétféle bronzipart lehet megkülönböztetni, u. m. a keletindiait és a középázsiai-európaikat. Ez az eredmény tökéletesen helyes a Virchow által összehasonlított bronztárgyak legnagyobb számára nézve, ámde maga Virchow látott oly előázsiai bronzleleteket is, melyeknél az arány a rendestől elütött, így p. o. két Iliosban talált bronzbárd fémkeverékében feltűnt Virchovnak, hogy az ón a rendesnél kevesebb.²⁾ A jénissei kormányzóságban talált régi bronztárgyak igen valószínűleg nem távolról vitettek oda, tehát nem eredeztethetők Közép-

¹⁾ L. „Die Geschichte des Eisens“ Erste Abtheilung (Braunschweig 1884.) a 40-ik lapon: „Ein wesentlicher Unterschied besteht aber darin, dass man das Kupfer, um es aus seinen oxydischen Erzen zu gewinnen bis über seinen Schmelzpunkt, der bei ungefähr 1100°C. liegt, erhitzen muss“

Hiedurch wird es möglich, bei verhältnissmässig niederer Temperatur, etwa bei 700°C. das Eisen aus seinen Erzen abzuscheiden stb.“

²⁾ L. dr. Schliemannál „Prof. Virchow fügt hinzu: Nr. 1 und 2 enthalten so wenig Zinn, dass sie der gewöhnlichen Bronzemischung nicht entsprechen, wie sie die Analyse der Orchomenischen Metalle aufweist.“ „Troja“ (Leipzig, 1884), a 113-ik lapon.

ázsiból vagy Keletindiából, s aligha csalódunk, ha e leleteket autochthon iparnak tartjuk. Az amerikai archäologia bronz leletei szintén ellentmondanak azon elméletnek, mely szerint a bronzipar tárgyai lehetőleg egy eredetre vezethetők s vezetendők vissza, mert Amerikában az eddigi bronzleletek fémkeveréke nem egyazon, mint Andree Richard az érczeokről írt munkájában megjegyzi, szerinte a régi mexikói bronztárgyak fémelemzése más irányokat tüntet elő, mint a perui.¹⁾ Egyike az általánosan elfogadott tévnézeteknek, melyekkel a palethnologia terén találkozunk, a mivelődés korszakai közt merev korlátokat lát, melyek azok egyikét másiktól elválasztják, illetőleg mint Pigorini helyesen mondja, a geologia kataklysmosait a régészet tárgyára alkalmazva, adatait egy a valóságnak meg nem felelő rendszerbe önti. A Ticino parti nekropolisok építői az első vaskorszak idejéből iberiai eredetű Ligurok voltak, kik a kőkorszakban a *Dolmen* és *cromlech* nevű kőrakásokat alkották, a melyeket megalith emlékjeleknek is neveznek. Ez a nép a Ticino partján jelentékeny haladást tett a művelődésben, más népek befolyását is érezte, és mégis művelődésének magasabb fokán sem feledkezett meg teljesen egykori dolmenjeiről és cromlech-jeiről, s az elsőt a tetemtartók körül rakott kőlapokból álló sírjai alkotásában, a másikat a sírok körül elhelyezett kövek köralakjában utánozta némikép. A geologia is fölhagyott a kataklysmosok földünk fejlődési történetét a régibb nézet szerint teljesen kimagyarázó elméletével s a helyes uton járó archäologia a geologia példáján okulva, a hiányosnak talált elméletet saját ismeretkörének adataira többé oly biztosan s tantételeiben könnyen megnyugodva alkalmazni nem fogja, mint eddig tette.

Egy újabb példáját az elhamarkodott általánosítás fővényén épülő hibás elméletnek azok adták, a kik a kőkorszak barlanglakóit csak azért tartották emberhúsból táplálkozóknak, mert egy barlangban, a melyről utóbb megtudódott, hogy nem is barlang, hanem egy bűnös kezek

¹⁾ „Die Analysen der Bronzen ergeben eine grosse Verschiedenheit in der Zusammensetzung und keinerlei Übereinstimmung zwischen mexikanischen und peruanischen Erzeugnissen“ L. „Die Metalle bei den Naturvölkern“. (Leipzig, 1884), a VIII. lapon.

által feltört és kirabolt sír, megrepesztett és széthányt emberi csontok találtattak.¹⁾ Ezekből világosan látjuk, hogy következtetéseinkben s a tantételek felállításában okulva a tévedések és csalódások ősrégi történetén, óvakodnunk kell az időelőtti, egyoldalú, szertelen általánosságoktól. „Jól meg kell látni a dolgot“, *canto opus est*. De nem kevésbé veszedelmes az összetartozó tények és tünemények, mert a természet törvényein nem alapúl, azok ellen vétő, egymástól való erőszakos elkülönítése, pedig sokan, miután felhagytak a túlságos általánosítással, e másik hibába estek. Arra kell törekednünk, hogy az egymáshoz tartozó vagy egymásután következő tények és jelenségek helyes észlelteink következtében rólok való tudásunkban a kellő sorrendben sorakozzanak egymáshoz. Így p. o., hogy egyletünk a régészet terén kifejtett munkásságának egyik főtárgyánál maradjak, a Mithra mythos és cultus mozzanatai közt nem hiányozhatik a babiloniai zsidók által jól ismert *Mitatron* sem. A Mithra tiszteletére rendelt *mihrzgân* perzsa ünnepet²⁾ a babiloniai és palástinai talmud egyaránt említik. Mindaz, a mit a héber kútfők Mitatronról mondanak, szépen egyezik a Mihir Yast Mithráról szóló tudósításaival, Mitatron melléknevei Mithra avestai jelzői szószerinti fordításainak látszanak lenni. Mithráról írva van, hogy a tiszta tan alapos tudója; Mitatronról pedig az mondatik, hogy az egekben tanító.³⁾ Korunknak egyik főjellemvonását, az egymáshoz tartozó tények összegyűjtésére irányuló törekedése teszi, mely a különböző tudományok terén az ismeretek anyagának jelentékeny gyarapodását eszközölte. A múltban hány elszórt adat volt úgyszólván elveszve a tudománynak, magukban véve keveset, vagy éppen semmit sem jelentők; ez adatok a jelenben összegyűjtetvén, a tudománynak mily becses kin-

¹⁾ L. Pigorini cikkét „La scuola paleontologica italiana“, megjelent a „Nuova Antologia“ II. ser. XLV. köt. XI. számában.

²⁾ „Nom. festi — írja Vullers perzsa szótárában — post festum Nauroz omnium maximi et summi celebrati. Die decimo sexto mensis Mihr incipiens per sex dies continuos durabat, et duabus partibus constabat, festo nimirum vulgari et peculiari s. proprio, quorum illud die decimo sexto, hoc autem die vigesimo primo, qui est ultimus festus dies celebrabatur.

³⁾ L. Kohut Sándor „Mitatron-Mitra“ című cikkét, megjelent a „Magyar-Zsidó Szemle“ 2-ik számában (Budapest, 1884.)

csét alkotják! Ezekre nézve elmondhatjuk Ovidiussal: *Flumina magna vides parvis de fontibus orta, Plurima collectis multiplicantur aquis*“. A középkor irodalma kedvét lelte a *miscellana*-kban, vagyis az olyan könyvekben, a melyekben mint Páriz-Pápai mondja -- *schfélé dolgek vagynak felírva*, s már a régi görögöknél és rómaiknál becsben voltak a különböző tárgyakat összefoglaló munkák, milyen p. o. az öregebb Plinius „*Naturalis Historia*“ című műve, vagy C. Aelianus *ποικίλη ιστορία*-ja. A jelenkor ellenben az összetartozó anyag repertoriumainak szerkesztésében fáradozik. Egy ilyen repertorium az, melyről röviden óhajtok említést tenni. Tomaszek Vilmos tanár a múlt évben egy érdekes kis könyvet adott ki a dák nyelv maradványairól, illetőleg a görög és római íróknál előforduló valamennyi dák személy-, törzs- és helynevet, úgy szintén a kevésszámú dák glossákat az alfabetum sorrendje szerint következő című értekezésében állította össze:

„*Les Restes de la langue dace*“¹⁾. Noha az ezen munkában találtató eráni szóhasonlatok gyakran ki nem elégitenek, bár a sok nyomdahiba miatt az idegen szavak iránt teljes bizodalmunk nem lehet, s hogy tudhassuk, hányadán vagyunk velök, tanácsos lesz minden egyes szónál az illető író idézett helyét felkeresnünk, noha a szerző által levont elméleti következtetések nem mindig alaposak, mindazonáltal a kitünő tudós ez újabb értekezése is méltó kiváló figyelmünkre. Tomaszek tanár e rövid értekezéséhez írt rövid bevezetésében dévai muzeumunknak azon fölötte fontos feliratáról említést teszen, a melyben a négy syr isten-név és *P. Ael. Theimes* neve említettnek, s erről szólta-ban *Bebelahamon* helyett hibásan *Hamon*-t írt. Dioscorides a dákok egyik növénynevét *αψιν*-nak nevezi: *αριστολοχία κληματίτις* *Δάκοι αψινθιον χοιρικόν*²⁾. A görög *αψινθος*, *αψινθιον* név Tomaszek szerint thrák eredetű, s ez ősrégi thrák szó a román nyelvben még ma is él *spînz* alakban. Azon megnyitó beszédemben, melyet a hunyadm. történelmi és régészeti társulat első közgyűlésén tartottam, kifejezést

¹⁾ Extraits du Muséon, Louvain, 1883.

²⁾ III. 6, pag. 345. ed. Sprengel.

adtam ama reményemnek, hogy a Dioscoriedesnél s continuatoránál előforduló dák növény nevek egyikét másikat a román nyelvész meg fogja találni a román nép növény nevekben oly gazdag szókincse közt, s ime e példa is igazolta reményemet! A közölt nyelvhasonlatok közül minket leginkább *Sermizera* neve érdekel, a mi helyett egyszer *Sermizara* is előfordul. Azon régi telepet hitták így, mely Fördő Gyógy hévizeitől Csigmó községig terjedt, s melynek helyén számos úgynevezett barbár leletek találtatnak és taláztatnak mai nap is. *Sarma* az eráni nyelvekben „meleg“-et jelent, s ennek *germe* változatát is ismerjük a felírásokból¹⁾, *zera* vagy *zara* talán az új-perzsa *zarah* szóval azonos, mely az eráni nyelvekben eredetileg úgy látszik minden nagyobb víztömeget jelentett.²⁾ Hogy a *Sermizara* névben csakugyan a *garma* szó lappang, kétséget nem szenved! A Germizara nevében a Csigmó határán talált nem római leletek meghatározásához egy újabb adatunk van.

Ha vannak tudományos egyesületek, melyek eredetöket az elodázhatlan szükségességből vették, úgy bizonyára a miénk egyike azoknak, — ha léteznek társulatok, melyekre nézve előrelátható, hogy azon szükségesség, melynek eredetöket köszönhetik, még hosszas időn át egyik főfenntartójuk lesz, úgy a miénk egy olyan. Számosak és nehezek az elénk kitűzött s a kívánt megoldásra váró feladatok, s ernyedetlen és szakavatott munkát igényelnek, de a kitartás a küzdelemben itt is nem kétlem, győzelemre fog vezetni: „Nihil est tam difficile et arduum, — mondja Seneca — quod non humana mens vincat et in familiaritatem perducat assidua meditatio.”³⁾ A múlt évben itt e helyen tartott megnyitó beszédemben megemlítettem, hogy együletünk működése s a dévai muzeumnak aránylag rövid idő alatt szépen és sokra szaporodott tárgyai már a külföld tudósainak figyelmét is magukra vonták. Ez érdek folyton tart s növekedve fokozódik. Így a „Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urge-

¹⁾ Corpus Inscr. Roman. VI. Nro. 2799.

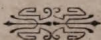
²⁾ Két thrák folyó nevet ide tartozónak vélek, u. m. *Zuras* és *Zurla*.

³⁾ De ira, 2, 12.

schichte“ XIV. évfolyamának 8-ik számában a kisebb közlemények rovatának írója arról tudósít, hogy Németországban mily nagy érdeklődéssel várják választmányunk mélyen tisztelt tagja Torma Zsófia ő nagysága Dacia ősrégi kulturtelepeiről s leleteiről írt fölötte fontos munkájának megjelenését. Az „Archeologisch-epigraphische Mittheilung aus Österreich“ című folyóirat VII-ik évfolyamának 2-ik füzetében dr. Studniczka Ferencz jeles fiatal archäologus, kiről múlt évi ittlétének alkalmából még sokan közölünk szíves barátsággal emlékeznek, a dévai muzeumban s megyének több helyén általa látott s gondosan tanulmányozott leletek pontos leírását közölte. A vallás és közoktatási miniszter ő nagyméltósága egyletünk iránt fönnállása óta tanúsított jó akaratának az idén is újabb jelét adta. A mai közgyűléssel végét érő egyleti évben társulatunk új tagokkal szaporodott, s ezek közt néhányan alapítványokkal járultak töképezésének gyarapításához. Muzeumunk legszükségesebb beruházásai megszereztek, s az ma nyílik meg a nyilvánosságnak. A jelenben is kedvező előjelek közt veszi kezdetét az új egyleti év; tántoríthatlan bizalommal vagyunk jövője iránt, de midőn tartós munkánk jó eredményeiben bízunk, azért még el nem bizakodunk. A helyes önbizalom elbizakodásra nem vezet, az első nem nélkülözhetjük, ez utóbbi mindenkor távol maradjon tőlünk!

A mai nappal nem csak egy új egyleti év, hanem egy új egyleti cyclus is kezdődik. Egyleti alapszabályaink értelmében ezennel magam és tisztársaim nevében kijelentem, hogy illető hivatalainkról ezennel lemondunk, s egyszerűsrimd kérem a tisztelt közgyűlést az új választásról haladéktalanul gondoskodni.

Fogadja a tisztelt közgyűlés és annak választmánya meleg köszönetünk kifejezését nagybecsű bizalmukért és hathatós támogatásukért, a melyben minket az elmúlt három év alatt részesíteni meg nem szüntek. Irántunk viseltetett bizalmukat hálás szívünkbe zárjuk, s a visszaemlékezés reá mindenkor egyik legszebb emlékünkn lesz.

Emlékbeszéd

Kirinyi Lajos elhunyt kartárs fölött a hunyadmegyei tört. és régészeti társulat választmányának 1884. évi december hó 3-án lefolyt ülésében tartotta

dr. Sólyom Fekete Ferencz.

Társulatunk föladatainak magaslatán áll akkor, midőn a kérlelhetlen halál által körünkől kiragadott jelesb tagjainak élettörténetöket összeállítani, azon jelesek emlékét megörökíteni határozta. Hiszen e jelesek élete a mellett, hogy az utódoknak tükör és utánzásra méltó példa gyanánt szolgálhat, szűkebb honunk, vármegyénk közéletének, törekvéseinek történetéből egy-egy fejezetet alkot.

Igy határozta el a tekintetes választmány folyó évi szeptember havi ülésében, hogy társulatunk alapító és választmányi tagja: csetneki Kirinyi Lajos fölött emlékbeszédet tart. Ez emlékbeszéd elkészítésével csekélységet bizta meg a t. választmány. Jogot erre bizonyára nem egyéb adott, mint azon baráti összeköttetés, melyben a megboldogulttal állottam.

„Mintegy villám által lesujtva, váratlan halállal múlt ki Brádon folyó 1884. évi ápril hó 1-ső napján az 1848-iki honvédek — és ezek halhatatlan táborában is kiváló branyiszkói harcosok — egyike, csetneki Kirinyi Lajos.

De kimúlt benne nemcsak ama hősök és harcosok egyike. Kimúlt a legjobb, a pótolhatatlan családapa, kit kiskorban és teljesen árván hagyott hat gyermeke sirat.

Kimúlt a maga után nagy ürt hagyó, mert szakértelem és buzgó munkásság mellett napjainkban vajmi ritkán önzetlen becsületességű tisztviselő, ki a rudai 12 Apostol

bányatársulat műfelügyelője lévén, e vállalatot igen szerény helyzetekből virágzásra tudta fölfokozni. Kimúlt benne az ev. ref. egyháznak igaz és fáradhatatlan híve, ki a Hunyad-Zaránd vármegyei kerületi algondnokságot tizenöt éven át viselte, lakhelyének egyházát pedig szintén igen huzamosan gondnokolta s annak mondhatni hamvaiból, az erőszakos elpusztítás hamvaiból, föltámasztói sorában jelentékeny szerepet vitt. Kimúlt nemzeti törekvéseinknek, közéletünknek mindig és minden áldozatra kész bajnoka. Kimúlt törvényhatóságunknak bizottmányi tagja, nemes magatartású munkása. Kimúlt a valódi magyar vendégszeretet ápolója s a lelkes jó barát.“

Egy más alkalommal ekként adtam a kioltott életnek mintegy vázlatát. A leverő hir által keblemben támasztott őszinte fájdalom első behatásai alatt ekként sirattam el jó barátomat.

Most sem kívánok az elmondottakhoz és fönnnebb idézetekhez semmit hozzájok adni vagy azokból elvenni.

Szorítkozom egyszerűen arra, hogy a kezeimhez került, habár fogyatékos, adatok segélyével kiszínezzem ama vázlatot.

Kirinyi — vagy mint némely bizonyítványokban nevezetik — Kirényi Lajos szülői valának: Kirényi Mátyás marosvásárhelyi gyógyszerész és Boros Krisztina. Kik is 1821. november 27-én törvényesen egybekelvén, lakásukat maroszséki Szent-Gerlicze községbe tették át. Itt látott napvilágot 1823. évi augusztus hó 30-án fiuk — Lajos.

Atyját már 1824. február havában és édes anyját 1839-ben elveszítvén, tanuló korában jutott teljes árvaságra. S minthogy szülői után vagyon sem maradt, az árva neveltetését a jótékonyság és különösen Báró Kemény Lajos rokon tette lehetővé.

Édes anyjának haláláig közelében Maros-Vásárhelyen végezte a gymnasialis tanulmányokat. Ekkor vagyis 1839. évben Br. Kemény Lajos akaratából és segélyezésével a szászvárosi ev. ref. gymnasium legatus polgárainak sorába vétetett föl, és ott az összes tantárgyakból, „cum calculo eminentiae“ tehát jeles érdemsorozattal tette le a vizsgálatokat 1841. június havában. Innen az 1842—43. tanévre a m.-vásárhelyi Collegiumba vétette föl magát és a követ-

kező 1843—44. tanévben végezte ugyanott a jogi tanfolyamot, a jogakadémiát, még pedig szintén jeles és kitűnő sikerrel. Tanárai valának a többek közt a híres Bólyai Farkas és Dósa Elek. Jogi gyakorlatra a m.-vásárhelyi kir. ítélő Tábla kebelében tőn szert, melynek irnoka s hites jegyzője (scriba et juratus notarius) minőségében 1845. évben tette le az ugynevezett cancelláriai vagyis jogtudományi gyakorlati vizsgálatot. Igazolván egyidejűleg nemes szülektől származását és erkölcsös jó magaviseletét, miként a Tábla által szokásos és ünnepélyes alakban kiállított bizonyítványa tanusítja.

Habár nyitva állott tehát az ügyvédi pályára az út, vagy pedig az igazságszolgáltatás terén kereshetett volna hivatalt: mindamellett mindjárt a cancelláriai vizsgálat letétele után, vagyis még 1845. esztendőben a selmeczi bányász és erdészeti akadémián találkozunk Kirinyi Lajossal. Hol is a tanfolyamokat 1845—46. és 1847—48. években mint rendes hallgató 200 frtnyi évi ösztöndíj jótéteménye mellett is végezte. Mely stipendium kinyerhetése okáért Hunyadmegye tisztsége igazolta az ifjúnak teljes vagyon-talan és árva állapotát.

A selmeczi akadémiai tanfolyam hallgatása közben ütött Kirinyi Lajosra nézve is az 1848-iki mozgalom és szabadságharcz órája.

Mély érzésre hajló keblének hurjait megüté a hazafias mozgalom szellője. Elsőben is egy iratai közt maig fönmaradt és családja által őrzött költemény lőn a felbuzdulás eredménye. E költemény, míg egyrészt tanuskodik a hazáját és nemzetét lelkesülten szerető ifjú kedélyvilágáról, másrészt azt is mutatja: mily korán kellett az életben csalódnia. Tekintve az életében s halálát néhány évvel megelőzőleg beállott szomorú eseményt, a jóslat egy nemeként tűnnek föl az 1848-ban zengett költemény eme sorai :

„Egy szívvilág földult mennyországá
S mély érzelem, — jövő éltem képe.”

Mintán e költeményben rajzolta a minden oldalról, még testvérnepek által is megtámadott édes haza állapotát; mintán lelkesült az ősök példáin, így kiált önmagához és ifjú barátaihoz :

„Föl barátim a dicső halálra !
Lépeső ez nagy s uj föltámadásra.”

A mint éneklé e költeményben, úgy is lőn. Beállott a névtelen hősök táborába. Mily szerepet vitt aztán a szabadharcz alatt; viselt-e valamely tiszti rangot, azt életében sem tőle, sem a hozzá tartozóktól nem tudhattam meg. Az az egy bizonyos, hogy Branyiskónál ott volt Guyon hősi tettének részesei közt.

Lelke mélyén tartogatta emlékeit. Nem volt e részben közlékeny.

Szabadságharczunk leverése után miként került ki az ausztriai hadseregbe besoroztatást vagy az üldözést? Azt nem lehet tudni. Iratai közt megmaradt a selmeczi akadémia egy „Bescheid“-ja, végzése, mely által 1850. évi január 20-ról tudtára adatik, hogy tanulmányainak folytatása végett rendkívüli hallgatónak felfog vétetni, ha a mozgalmak előtti politikai magaviseletéről a selmeczi városi hatóságtól és Zehentner commissariustól bizonyítványt szerez; valamint akármely illetékes hatóság útján kimutatja, hogy 1849. ápril 10-től nov. 17-ig milyen nyilvános szerepet vitt.

Ugy látszik a kívánt bizonyítványokat sikerült beszereznie, mert 1850. ápril 19-ről kelt határozattal rendkívüli hallgatónak csakugyan beiratott.

Végbizonyítványa szerint az akadémiát jeles osztállyal végezvén, Hunyadmegyébe, mondhatni második szülőföldre jött és Ploszkabányán a Latinák-testvérek vasbányatulajdonosoknál vállalt néhány hónapra terjedett alkalmazást. Ugyanis már 1851. május hó 1-én a rudai 12 Apostol bányatársulat szolgálatába lépett bányatiszti minőségben. S midőn 1855. évben Bihari nevű felügyelő elhalt, a társulat Kirinyi Lajost hívta meg a bányamű felügyelői tisztére, melyet aztán haláláig viselt is.

Ezen terhes hivatala s vele kapcsolatban a kőrösbányai társládának és felőri alapnak kezelése annyi idejét és munkáját vették igénybe, hogy nálánál kevésbé tetterős férfiú alig gondolhatott volna még a közügyek lelkes és önzetlen szolgálatára is.

Kirinyi Lajos kiválóan megfelelt felügyelői hivatalának. Az ő kezdeményezésére s tervei szerint készültek el az új törvművek (Stomp) Czereczel község határán Brád

mezőváros közelében. E törmüvek tették lehetővé, hogy a bányatársulat biztos jövedelemhez jutott, a mennyiben a rudai bánya tellerei az aranyat szabályos, a súly után könnyen kiszámítható mennyiségben tartalmazzák. A jeles törmüvek működésbe hozatván Kirinyi által, ugyan ő kezdette meg Kristyór határa felől az úgynevezett Bárza völgyből egy főtárna (Erbstolle) vezetését. Ezen főtárna teljes elkészültét nem ünnepelhetette meg, de azt igen, hogy majdnem egy mértföldnyi hosszban járhatóvá tévén sok tellért (vena) kötött össze s művelhetővé tett.

Mi által létrehozottak nem csak a társulatot kötelezhették örök hálára, hanem a vidék szegény bányamunkásait és fuvarosait is, kiknek Rudabányán kenyérkeresetre mindig mód nyújtatott.

Mint bányaműfelügyelő mindig a szigorúságig pontos, lelkiösmeretes és hű hivatalnok vala. Atyja a jóknak és érdemeseknek, szigorú bírása a rosszaknak és hűtleneknek.

Mondám, hogy kevésbbé tevékeny és buzgó egyén alig vállalkozhatott volna más nemű teendőkre is. Kirinyi nem vonta ki magát semmiből.

Évtizedeken át tagja volt Zarándmegye bizottmányának és ott a maroknyi magyarság élén a hazafiasság, az igaz testvériség érdekeinek védője — szószólója gyanánt vezérszerepet játszott. Midőn ama vármegye tévúton járó fiai többségének hibája miatt föloszlattatott és jórészben Hunyadba olvasztatott, Kirinyi tagja lőn ezen egyesített megye bizottmányának is.

E közszerelésében tanultam őt legelőször ismerni és méltányolni. E közszerelése közben ajándékozott meg bizalmával, melyet mindvégig sikerült megtartanom. Igaz bajtársa volt ő a közügyek terén mindazoknak, kik fáradtak, kiket az eszme lelkesített.

Buzgó híve lévén az ev. ref. egyháznak, melynek kebelében született és melyhez tartozott, viselte a kerületi al-gondnokságot majdnem 15 éven át. A brádi ev. ref. helyi egyháznak pedig gondnoka volt. S az ő gondnoksága alatt épült föl a brádi templom és iskola, melyeket a lázadó oláhok porba döntöttek. Ugyancsak lakhelyén Brádon kiterjedt Kirinyi Lajos működése minden közintézetre. Fő-

tényező levén életre keltésében, az olvasó-egyesület elnökségével tisztelték meg. Közrehatott abban is, hogy Brádon állami leányiskola létesült. Megérdemelte tehát e leányiskola gondnoksági tisztét is.

A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat mindjárt megalakulásakor az igazgató választmányi tagsággal tisztelte meg. Méltán, mert ő e társulat megalapításához örvendezve járult. — Nemcsak ő maga lépett be alapítól, hanem a felügyelete alatti bányatársulatot is hasonlóra birta; ezenkívül a bányatársulati tisztviselőket, felőröket is majdnem kivétel nélkül sikerült nekie társulatunk tagjaivá megnyerni. Mult évi október hó első napján az általunk Brádon rendezett felolvasó gyűlésen egy a rudai bányászat múltját és jelenét tárgyzó szakszerű s mégis vonzó felolvasással vett részt. — A gyűlés befejezte után általa s a társulat által rendezett díszebéden fogadta választmányunk tagjait és a meghívott díszes vendégkoszorút.

Futólag említém meg mindezeket és hallgatással melőzők sokat mindabból, mit Kírinyi a közügy, az édes haza és művelődésünk, előhaladásunk javára saját hatáskörében és életműködésének színhelyén — művelt.

Mit mondjak felőle, mint családapa, — jó barát, — és vendégszerető házi gazdáról ! Csak példányszerűt, kiválót és elismerésre méltót.

Saját becsületes munkája, számító természete s takarékosága által jólétet hozott tűzhelyéhez s ha nem is valami nagy, de elég tisztességes vagyont gyűjtött családjá részére, melyet 1860. esztendőben alapított, midőn Kozma Lajos és Brády Ágnes törvényes házasságukból származott leányukat Bertát nőül vette. E frigyet az ég igaz boldogság mellett hat élő gyermekkel is megáldotta. Büszke is volt reá és örömtől sugárzó arczczal fogadta meghitt jó embereit azon tűzhelynél, melyet ő teremtetett meg magának, melynél gondoskodva volt mindenről, mit egy család csak igényelhet: jólétről, szórakozásról, nevelésről.

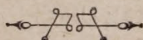
Miért érintsem azt a megrendítő csapást, mely Kirinyi Lajost előbb kedély világában érte neje elméjének elhomá-

lyosodása által, aztán siettette mindkettőjük halálát. A végzet könyvében így volt megírva. Így sejtette azt az ifjú, midőn a már érintett költeménybe foglalta lelkének forrongó világát.

Egy szívvilág földult mennyországa
S mély érzelem, — jövő éltém képe

mondotta ő. De mi bátran oda módosíthatjuk: hogy ez csak életalkonyának volt — képe.

Legyen áldott közöttünk Kirinyi Lajos emléke.

Tóth László emlékezete.

Irta s a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat választmányának 1884. évi december hó 3-án tartott ülésén felolvasta

Réthy Lajos.

Ködmént akasztottak a tehetséges székely fiú nyakába; néhány napi ennivalót tettek tarisznájába és néhány garast a zsebébe, aztán szomszédal, komával, vagy épen egy borvizes szekérrel beküldötték az enyedi collegiumba, hogy ott legyen irástudó ember belőle, ha az isten úgy rendelte.

Évekig nem látta meg ismét némelyik falujának sokszor megsiratott hátárát; forgatta a könyvet évekig más ember gyertyájának távolra vetett halvány fénye mellett, vagy talán a felpanaszolás nélkül sütő holdvilágon; táplálkozott az elfelejthetetlen jóságu „kolégyom-czipóval“ s jobb módú tanulók körül végzett szolgálat keresményével: és lett igen sokból ezek közül tanító, pap, tanár, tisztviselő, ügyvéd, gazdatiszt, orvos, egy-egy jó magyar családnak megalapítója, a vármegyék meggyérült értelmisége közt egy-egy helynek betöltője.

Tóth László is azok közé a tehetséges székely fiúk közé tartozott, a kik felnevekedéseket, értelmes emberré, a társadalom számot tevő tagjává létüket isten után a nagy-enyedi collegiumnak köszönik.

1813-ban született egyszerű jó székely családból, a melynek nincs szüksége nemes levélre, mert némely ujabbkori tudósnek minden erőfeszítő okoskodása daczára úgy tartotta és úgy fogadta el mindenki, hogy a székely mind

nemes: Etele király harczain szerezték meg ősi vérrrel a nemességet.

Székely nemes eredetén s egyéni képességein kívül nem is örökölt Tóth László semmit, még csak törvényes nevet sem.

Atyja tanító volt Bágy községben Udvarhelyszéken. Közte és felesége közt már emez első gyermekök születése körül vizsály támadt, a minek következtében külön szakadtak, utóbb törvényesen el is váltak. Új házassági frigyre lépett csakhamar mindkettő s Tóth László féltestvérei egymás után felszaporodtak mindkét háznál. Őt, a ki egészen egyikhez sem tartozott, anyai nagyatya vette magához; annak házánál nevededett Erdővidéken Bibarczfalván s neve után Demeter Laczinak neveztetett még tanuló, korában is sokáig. Atyját nem is látta addig, a míg felserdült ifjúvá nem lett. Akkor már gyötörte őt a törvényes névnek nélkülözése, elment Lisznyóba a tanítóhoz, a hová időközben Bágyból átköltözött; elébe állott s elmondotta, hogy neki két apja van, még sincs egy is; ha maga fiának ismeri Tóth tanító úr, engedje viselnie a nevét. Az elérzékenyedett apa megcsókolta soha sem látott derék fiát és felhatalmazta nevének viselésére. Így lett Demeter Lacziból Tóth László, a ki mindent, a mivel birt, maga szerzett meg, még a törvényes nevet is.

És ez az isten kegyelmére bizott gyerek a kitünőségért versenyzett, magát a legjobbak közé küzdötte fel olyan tanulótársak közt, mint b. Kemény Zsigmond, a kiből később Magyarországnak egyik legalaposabb gondolatjárású szépirodalmi és államtudományú írója lett; Takács János, a ki tisztelt hirnévnek örvendett már mint tanár és a kolozsvári ev. ref. főtanoda igazgatója, az alkotmány helyreállása után pedig az ország távirdaügyének igazgatását vette át: Bodola János, a ki Hunyadmegye törvényszéki elnöki hivatalában vivta ki a közbecsülést és szeretetet; és a kit örömmel tisztelünk magunk közt, mint társaságunk egyik díszét és támaszát, Hunyadmegye igen tisztelt főispánja Pogány György.

Ily társak előre törekvése s az országos nevű Szász Károly tanárnak felvillanyozó hatása magokkal ragadták a gyors felfogású, tehetséges Tóth Lászlót is az ismeretek

szerzésében mind tovább-tovább. Nehány osztály végzése után elmehegetett volna tanítónak, gazdasági tisztviselőnek, hogy a napról-napra való küzködéstől menekedjék s némi megállapodott helyzetet nyerjen: de ő küzködött tovább és kitartással folytatta a tanulmányokat, épen mint azok, a kiknek lépteit gyöngéd családi gond irányozta.

Egy ízben vett erőt rajta — a mint beszélte nekem — az elhagyatottság s a jövő bizonytalanságainak érzete. Ott hagyta a collegiumot s be akart állani katonának. Jó-akaratu vén huszárok visszariasztották a közkatona durva életénél immár sokkal többre érdemes ifjút, s ő visszatért s folytatta tanulmányait.

Az enyedi collegiumban elvégzett mindent, a mi végezhető volt: bölcsészetet, jogot és theológiát. Lehetett volna már pappá vagy tanárrá. De ő még tovább ment, tovább tanult minden segítség és támasz nélkül; felesküdt a maros-vásárhelyi kir. táblára s megszerezte az ügyvédi oklevelet.

Most, a mikor egy-egy tudományos pályára képesítő oklevél megszerzése nemcsak életévekből és izzadásból, de vagyonból is egész tőkét igényel, most, és hova-tovább mindinkább, egész mese-szerüvé válik, hogy volt olyan kor is, a mikor minden családi és pártfogói segély nélkül tudományos pályára küzdhetette fel magát a szegény gyerek.

Nem szenved kétséget azonban, hogy a gyermek- és ifjú kornak ilyféle sanyaru küzdelme míg egyfelől bizonyos szívósságot adott a jellemnek, másfelől alig volt kikerülhető, hogy érdekessé is ne tegye.

Aztán az emberképzés nemcsak annyiból áll, a mennyi könyvekből és jó tanítók oktatásából meríthető. Lényeges és épen nem csekélyebb értékű tényezőit: a modor hajlékonyságát, gyöngédségét, a magasabbra ösztönző s kétes körülmények közt is biztosan vezető irányelveket a család és társadalom szokta megadni.

Tóth László még királyi táblai cancellista korában, 1837-ben megházasodott. Fancsali Sebestyén Karolinát, egy udvarhelyszéki birtokos és határőr leányát vette nőül. Élete végeig kegyelettel emlegetett hitestársa, kit 1873-ban ragadott el mellőle a halál, az élet mindennapi küzdelmeiben

hű osztályosa, válságos körülmények közt megtartója lett férjének és kis családjának.

Dévára 1842-ben telepedett Tóth László, mint ügyvéd. Ezen időtől kezdve élete utolsó szakáig a mit felemlíték felőle, tisztelt fia dr. Tóth Miklós ezredorvos urnak kérésem következtében összeállított jegyzeteiből merítem.

Az életkezdés sok nehézséggel járt az összeköttetések nélkül levő ügyvédre nézve, mert bár alapos jogász i képzettsége által vonzatva a megye legfőbb családai: Kendefyek, gr. Kunok és Bethlenek s b. Bornemisák bizták rá ügyeiket, a megye aránytalan hatalmu főnökével Nopcsa László főispánnal ellenkezésbe jött s a miatt megyei hivaltalt 1848-ig nem is nyerhetett.

Köztudomásu dolog, hogy Hunyadmegye a később bárává lett Nopcsa László erőteljes kormánya alatt egyik legbiztosabb támaszát képezte az ó conservativ pártnak. Néhány független jeles hazafi megkísérlette az ellenzék szervezését; de a megye nagyszámú köznemességétől és saját pártfogoltjaitól támogatott erélyes főispánnal szemben sikert felmutatni nem bírtak.

Tóth Lászlót egész egyénisége, az enyedi collegiumból s Alsó-Fehérmegye és Marosszék gyűléstermeiből magával hozott szabadsági eszméi az ellenzék táborába vonták.

S midőn még azt a merészséget is elkövette, hogy a hatalmas főispánnal és hozzá tartozóival szemben támasztott perek vitelét elvállalja, oly erős összeütközéseknek tett e ki magát, a melyek csakhogy ügyvédi oklevelébe nem kerültek.

Midőn 1848 tavaszán a szabadság hirtelen támadott szele végig fujt nyugati és közép Európa felett, Hunyadmegyében is felmelegítette a szíveket. Gr. Bethlen Olivér csakhamar honvédséget toborzott; gróf Kun Gothárd s mellette Szilvássy László a megyei ellenzék élére léptek; a forradalom magvát azonban Déván, a mint tudósításom mondja, Tóth László, Sükösd Sámuel kiváló szónoki tehetségű reformatus pap és Gál Dániel ügyvéd képezték.

Ezek s társaik legelső teendőnek azt tartották, hogy a régi rendszer támaszát képező főispán távozzék hivatalából.

A hátszegvidéki nemesség nagy csoportokban s fegyveresen gyülekezett a főispán védelmére; de el volt terjedve a hír, hogy a forradalmiak is készen vannak a legkisebb ellenkezésre lelőni a főispánt. Élő tanuktól tudom, hogy mint esdekeltek a hatalmas férfinak hozzátartozói, hogy ne tegye ki életét a biztos veszedelemnek.

A gyűlés megnyitási ideje elérkezett; feszült izgatottsággal, sokan fegyverrel az öltönyök alatt, gyülekezett a közönség annak helyére, a mostani állami tanítóképezde kertjébe; Nopcsa László szokott fölényével jelent meg és bejelentette lemondását. Oly egyetemes éljenzés fogadta erre, hogy épen nem lett volna nehéz a forradalmi mozgalmak élére állania.

Az országos események következtében nemzetőrség szervezkedett Déván is. Egy kezeimben járt egykorú jegyzék szerint abban százados Bodola János, Tóth László pedig főhadnagy volt. Dr. Tóth Miklós úgy adja elő, hogy a dévai nemzetőrség két századra volt osztva, az egyiknek századosa Bodola János, a másiké Tóth László.

Erről a nemzetőrsegről különben hadi tényt épen nem volt alkalma feljegyezni a történelemnek. Egyszer megindultak valami negyvenen Tóth László vezetése alatt a román felkelőktől szorongatott Rákosd község segítségére, de a dévai cigány-uteza végénél tovább nem lehetett vezetni a haderőt.

Még a gyakorlatokra is felette rendetlenül jártak a honfi-hősök, elannyira, hogy a kapitány szállása tele volt büntetésből szedett zálogokkal: kapta, sámfa, rézvasaló, ekevas és hasonló eszközökkel.

A magyarság ügye 1848 vége felé az erdélyi részekben mind reménytelenebbé válván s a román felkelés és császári csapatok mind közelebb vonulván Dévához, az itteniek elhatározták, hogy Szilvássy Lászlót, Gál Danit és Tóth Lászlót segélyért küldik a magyar kormányhoz. A két előbbi ki is jutott a magyarországi részekbe, de Tóth Lászlót Zarándban elfogták s Kőrösbányán a nagy vendéglőbe csukták több más magyar fogollyal. — Ottan hallva kint öreinek készülődését, hogy miként fognak ők ezeknek a hátából bocksorszíjjat vágni, szerencsésen megszö-

köött és kerülő utakon haza jutott Dévára. Itt már a császáriak uralkodtak; elfogták megint és Nagy-Szebenbe küldötték fogságra, a honnan csak Szeben első bevétele alkalmával, 1849. április 11-én szabadult ki.

Ezután közhonvédnek állott s résztvett Gyula-Fehérvár ostromában; onnan azonban haza hívta Hunyadmegye, a mely már 1848-ban tiszti ügyészszé választotta volt. Mint ilyen tagja lett az itteni vérbíróságnak, a mely sok ellenséges érzelmű lázadót juttatott vesztőhelyre.

Tóth László azonban, főként neje kérésére, meg is mentett többeket, a mi miatt gyanúsításnak is volt kitéve magyar részről.

Szabadságharczunk legyőzése után egy évig bujdosott, az Erdőháton, Hátszeg vidékén és Lozsádon. Végre megunt a türhetetlen életet s önként jelentkezett. Előbb Déván zárták el, majd Nagy-Szebenbe, utóbb Gyula-Fehérvárra vitték s elítélték kötél általi halálra, kegyelem útján 10 évi várfogságra.

Gyulafehérvári fogságából Gál Dani, Németh László és Jenei József társaival meg akart szökni; el is intézték a tervet, de hozzátartozóikat is értesítvén, értesült a hatóság is és csendőrök fogadták a szökevényeket a kórház ablaka alatt.

Ennek következtében gyorsan szállították őt Olmüczbe, a honnan csak 1856. októberében szabadult ki. Testben és lélekben megtörve érkezett haza. Déváról távoznia, ügyvédséget folytatnia nem volt szabad. Kerülte az embereket s nagy küzködésébe került feleségének, a míg a társadalomba betuszkolhatta.

Rendre-rendre enyhült a hatalom szigora is. Megengedték, hogy Szászvárosra költözzék, az urbéri törvényszék székhelyére. Az ügyvédi tudományába helyezett régi bizalom megint feléledett s a sok sanyargás után jólétet élvezett a kis család.

1861-ben megint tiszti ügyészévé választotta Hunyadmegye s b. Nopcsa Ferencz főispánsága alatt életének legboldogabb korszakát élte, tevékenységben és tisztességes jólétben Tóth László.

Élete utolsó, szenvedésteljes éveiben, sok embert vádolt, talán túlságos keserőséggel is, sorsa mostohasága miatt; de b. Nopcsa Ferenczről a legnagyobb tisztelettel és ragaszkodással nyilatkozott, oly sok mással együtt, ő is.

A magyar alkotmány helyreállása, a melyért legjobb erejével küzdött és oly sokat szenvedett, neki elégtétel és jutalom helyett csalódást és újabb szenvedést hozott. Az általa viselt megyei ügyészi hivatal a törvénykezés rendezése következtében kétfelé választatván, ő egyiket sem tudta megnyerni. Tiszti ügyészszé a megye mást választott, királyi ügyészszé a kormány mást nevezett ki. Tóth László ott állott megint mint pályakezdő, de a régi rugalmasság és életkedv nélkül. Az évek elhaladtak felette; emberek, törvények, törvénykezési eljárás mások lettek; számbavehető ügyvédi gyakorlatra többé nem tudott szert tenni. Itt élt mi közöttünk és érdes lett, csaknem különöz. Ha a belépéskor azzal fogadta az ember. „Van szerencsém“, — azt felelte rá: „Meglehet, hogy az urnak van, nekem ugyan nincs egy csepp is.“ Ha bucsúzáskor azzal köszöntöttem, hogy: „Az isten áldja meg!“ mindig visszafelelte, hogy: „Azzal ugyan elkésett az isten.“

Később, midőn bepillanthattam lelki világába, megdöbbenve vettem észre, mi mély keserűség az alapja ennek a különöz-modornak.

Talán egyéni csalódásai is befolytak arra, hogy a fennálló hazai kormányok egyikének sem volt híve. Makacsul vitatta, hogy Magyarország összes önállósága és önrendelkezése csak látszat; sem kormányunk, sem törvényhozásunk nem tehet egyebet, mint a mit Bécsből megengednek.

Ily szellemben írt is számos cikket különböző ellenzéki lapokban s írt röpiratokat is. Magyarország államjogi helyzetére nézve a volt az eszménye, hogy szakadjon el Ausztriától és szövetkezzék a helyreállítandó lengyel királysággal. — Képviselőválasztások idejében rendszeren összehívta egypár barátját s tartott előttük hosszú kidolgozott program-beszédet függetlenségi szellemben. Egy alkalommal még az az egyetlen híve is másra szavazott, a ki az ő fel-

lépését bejelentette; de azért ő rendesen fellépett képviselő-jelöltnek a függetlenségi elv fenntartása végett.

Az emberek rendre megszokták furcsaságait s végül nem is igen vették komolyan. Ő pedig a cselekvési térről való leszorulása s vagyoni helyzetének napról-napra látott szétmállása miatt olyan mélyen szenvedett, hogy hetven éves fejjel többször állott az öngyilkosság szélén.

Fia, a ki előkelő és jóhelyzetben van, többször kérte, hogy költözzék hozzá és éljen kényelemben. Nem ment. Elismerte fia gyöngédségét, de a vén makacs seithának még saját gyermekétől sem kellett a kegyelem-kenyér.

Nem tartotta magát még nyugalomba valónak. Mindenek felett munkatérre vágyott. Ennek a társaságnak működése iránt különös érdeklődéssel viseltetett s belé szólt dolgainkba, mielőtt választmányunknak tagjává lett volna.

Mindenki emlékszik, mily élénk polémiát folytatott tisztelt alelnökünkkel régi magyar jogi kérdések felett.

A fegyverek nem voltak egyenlők, mert a Tóth László arzenáljába nem igen került be valami új 1848 óta; de készletét olyan erővel forgatta, hogy régi jó vitézre ösmert benne az ember.

Olyan tehetséggel és ösztönökkel áldotta meg isten, a melyekkel, megfelelő környezet és szerencsés viszonyok mellett, egy országban és számot tevő szerepet játszhatott volna.

Igy, hogy a mi kis körünkben élte le életét s bizony épen nem kedvenczeként a szerencsének, élesen körvonalo-zott alak s olyan ember emlékét hagyta hátra, a ki a mindennapiak felébe magosan felemelkedett, mert érdeklődött a világmozgató általános eszmék iránt s haza, nemzet és emberiség ügyei viszhangra találtak lelkében.

Élete végére, a sok vihar és borongás után, arany felhőt szőtt a gondviselés. Ujból munkatért nyert és tisztességes életmódot. Előbb helyettes-polgármestere lett Dévának; 1883-iki általános tisztujítás alkalmával pedig a pártok küzdelméből egész váratlanul mint megyei tisztügyi ügyész került ki.

Visszanyerte ezt az állást, a melynek elvesztése volt főoka kedélye elborulásának.

S mikor már újból boldog ember volt; mikor élvezte a rég várt és megérdemeltnek hitt népszerűségnek mézét; mielőtt a felszaporodott és ujszerűvé lett munka elbirhatatlanságának érzete keserűt vegyített volna belé: 1884. május 25-ikén, felejthetetlen felesége halála napjának tizenegyedik fordulóján elszédült, és rövid küzdelem után meghalt, a nélkül, hogy tudomással birt volna a szenvedésről.

Tehát az isten nem késett el, hanem élete végén mégis megáldotta !

A Boli hegy Petrozsény mellett

mint őskori erősség.

Téglás Gábortól.

(Felolvastatott az 1884. évi okt. hó 1-én tartott választmányi ülésen.)

Megyénk délkeleti hegyvidékén a természet sokféle kincsei mellett őshajdankorunk emlékei fogadják a vándort. Őserdők árnyában bemohosultan rejtőzködő várromok porladoznak a tetőkön be a havasok rideg régiójáig, megannyi kérdőjelkint tünedezve fel előttünk, kik egykori lakóik után hasztalan forgatjuk fel a történelem foliansait s bizonytalan találgatásokra vagyunk velük még mindig utalva. Azonban e körülmény épen nem lankasztja a buvár tevékenységét, sőt annyival nagyobb vonzerőt kölcsönöz a tisztes romoknak, melyek származását írott emlékek hijában nem egyenkint, hanem a hasonyszerű építmények összeségében deritheti fel csupán a tudomány. Minél több ponton sikerült az egykori védrendszert kinyomozni- és megállapítani: annál több adattal rendelkezik a régész és historicus a kérdés eldöntésénél, ki előtt többé nem sporadicus jelenségként tűnnek fel azok, hanem egy egésznek a kritica világánál összeilleszthető részleteit fogják képviselni. A mi feladatunk tehát a pionierével hasonlítható össze, kik megtörve a keskeny nyomot a világos látás és biztos tudás útját egyengetjük az utánunk érkezőknek.

Ily értelemben tekintve a társulatunk megbízásából az említett hegységben idáig foganatosított kutatások eredményéből: célszerűbbnek látom egyelőre a technikájukban

analog erődítmények egyenkénti bemutatásához kezdeni s csakis az anyag teljes áttekinthetősége után s az időközben kiböngészendő irodalmi források alapján kísértetni meg a chronologiai kérdés tisztázását.

Egyelőre azonban tájékoztatásul megkell említenem: hogy a szóban forgó erődítések kivétel nélkül faragott kő-koczkákból, mészkő alkalmazása nélkül voltak építve s a tornyaik közt mutatkozó gyér téglátöredékek úgy formájukban, mint gyurmájuk és égetésük minőségében elütnek a római, vagy későbbi uralom emlékeitől s épen azért kell ezektől elkülönítve más idők maradványainak már eleve declarálnunk.

Az első ilyenmű erődítés a Petrozsénynek lejtő vasút- és banyiczai patak közelében a hírneves Csetatye Boli alaguttal átellenben merészen kimagasló *Boli hegy* kupját ékesíté.

1879. szeptemberében körülményesebben szemügyre veendő a szárnyvonal alagutjait, műépítményeit gyalogszerrel jártam be a gyönyörű hegyi pályát, mely alkalommal a Csetatye Boli nevű alagut alatt a banyiczai patakra épített két hid boltozatában tünt fel előttem néhány kopottas kinézésű koczkalap. Tudakozódásomra Klopsch Győző akkor Banyiczán székelte mérnök úr volt szives azt a felvilágosítást adni: hogy ilyen faragott kövek a Boli hegyről kerültek alá. Két év múlva egyik tanár kollégámmal, a hallottak bővebb kipuhatólása végett felmentem Petrozsénybe, de az ott igen gyakran jelentkező esőzés tervemet megghiúsítá. Szintúgy jártam egy második kísérlettel s csak 1883. nyarán sikerült König Pál társaságában a meredek hegyre feljutni, mikor már csak annyit constatálhattunk: hogy ott valóban létezett egy sziklaerőd, de annak alakját kiterjedését többé biztosan megállapítani módunkban nem állott.

A Boli hegyet a ki csak Petrozsény felé utazott bizonyosan nem egyhamar feledi el. Sajátságos süvegidomú kinézése még a kevésbé érdeklődő utast is megragadja a mint az utolsó alagutból kirobogva a jobb part felett látkörünkbe toppan. Petrozsény felől merőben járhatatlan meredéket képez s csupán a vasút mellől kísérthetni meg a feljutást. Elképzel-

hető fáradoalmak közt kell bokortól bokorhoz kikapaszkodni a ritkán járt bozotos oldalon, mígnem egy keskeny sziklahátra jutunk, hol gyönyörű kilátás siet kárpótolni kiállott fáradoalmainkért. Egyfelől a vasút mellett zuhogó banyiezei patak mély völgye sötétlik, más oldalon hanyathomlok alászakadó szikla oldal tárja fel a petrozsény-puji út kanyargós szalagját, míg amott délre a Paring ködös szirttetőjét látjuk borongani. — A régészet szelleme elnémul a természet leigező bájai előtt s csak nagy idő múlva ocsudunk fel annyira csodálatunkból, hogy a rideg kutatás munkáját megkezdhetjük.

Szikláról-sziklára kapaszkodva csakhamar belátjuk, hogy az egész tető a felbukó mészpadok sorozatánál nem egyéb, honnan legfennebb a vasút megnyitási ünnepélyességeinek emelésére szánt robbantási furlyukak érdemelnek említést. Kellő óvatossággal, mert egy elhibázott lépés életünkbe kerülhet, ismét visszahatolunk a barátságtalanul belénk kapaszkodó syrंगा és körisbokok alatt a délkeleti kis terassera, hol rövid keresés után csakugyan megtaláljuk a többször említett faragott köveket.

Csakhogy se az eredeti falazat se az alapépítmény nem került ki a vasúti vállalkozók kapzsiságát. Az olcsó építőanyagot nagy vandalizmussal kifejtették s a meredeken aládobálták, úgyhogy ottlétünk alatt csupán a fák gyökerezésében fennakadtakkal kelle beérnünk, miután alig egy évvel korábban fejezte be a pusztítást egy petrozsényi vállalkozó, kinek zsákmányát a járási szolgabírói hivatal társulatunk érdekében szíves volt legalább lefoglalni.

Az összevissza forgatott, turkált terület, mely egyuttal mesterségesen leegyengetettnek látszik, 17 méter széles és 33 méter hosszú. Ha valahol, csak itt létezhetett egy vártoronyféle építmény, mely helyzeténél fogva egykép dominálta a vasúti irányt és a mai szekérút által átmetszett hegynyakot. Az őrtorony alakja a területhez mérten négy-szögű lehetett s Maderspach Victor, megyénknek e kitűnő ismerője szóbeli közlése szerint 1854-ben szintén ilyennek látta még. Maderspach úr nemcsak az eredeti alakot volt szerencsés látni, de egyúttal 2 esontváznak valami budapesti látogatók által egy sírűregből történt kizavarásának

is tanúja vala. Valóban örök veszteség, hogy azok a régész-kedő urak, kiknek nevét nem sikerült kitudnom, legalább rajzban vagy más úton nem értékésítették észleleteiket s becses felfedezésük nyomtalanul semmisült meg.

Az építő kövek mindenike gondosan ki volt faragva s a mi első látogatásom alkalmával leginkább feltűnt olyszerű kagylómészből állott, minőt a Zsil medenczében hasztalan keresünk. Már akkor tisztában voltam azzal, hogy a Strigy és Cserna medenczében elterjedt harmadkori sermatemelet cerithium meszével van dolgunk, de csak a most folyó 1884. év tavaszán sikerült Kőboldogfalva és Szt.-Györgyválya közt a hegyélen a bánya helyet biztosan megállapítani. E bányától őrtonyunk 80 kilométer távolságra esik s kitűnő útjainkon is nehéz feladat volna a kőkoczkák odaszállítása. Nézetem szerint a szállítás lóháton történhetett, mert Banyicza felől egy keskeny alig félméteres sziklaösvényt vehetünk ki, melyen gyalogosan, vagy lóháton lehetett közlekedni. A kőkoczkák is oly alakban és nagyságban vannak kifaragva: hogy 2 egy-egy ló terheül szolgálhatott épen.

Az általam eszközölt mérések középszerű adataiul a hosszúságot 60 cm., magasságot 45 cm., vastagságot 40 cm. említhetem fel. Nem mindenikbe, de igen soknak egyik oldalába 3 cm. széles, 15 cm. mély hézagok mélyednek egészen olyanformán, mintha a földbe mélyített építkezések vízereszeinek vagy a magasban gerendakötésnek lettek volna szánva. Nagyon valószínű is, hogy a Traján-oszlop domborművén látható külső-belső vízfolyosók már ennél az erődnél alkalmazásban voltak s akkor a vésetek nagyszámának magyarázatát is megtaláltuk. A kövek egy része oszlopformán henger alakra vala kidolgozva, mint azt a társulatunk muzeumába Bösz Henrik vasúti mérnök úr szivességéből beszállított mutatványon szemlélhetjük. Ez oszlopok kapubejáratnál nyerhettek alkalmazást.

Mindezen építőanyag nem nehányával létezhetett, hanem ma is több száz darabot olvashatunk különböző helyeken össze. Így az alagutnak Banyiczára nyíló torkolatát jó darabon ezekkel boltozták ki, a Banyicza patak két hidjában alkalmazták s a vasútépítés idejében egy ideiglenes hid két fejét ebből

rakták ki, úgyhogy a tömörré halmozott koczkarakást máig se moshatta szét a víz árja. Ugy látszik tehát, hogy 1868 és 69-re tehetjük a pusztulás idejét s csak azon csodálkozom: hogy annyi mivelte világlátott mérnök és vállalkozó közül egyetlen egynek se jutott eszébe a lehordatott régiséget legalább egy vázlattal megörökíteni.

De nemcsak itt a sziklacsucson érte megyénk őskorát ez időben kipótolhatatlan veszteség; hanem lenn a hegy tövében a két vasúti hegy közé benyuló földnyelven is megbecsülhetetlen archeologiai — leletek pusztultak el. A vasúti coupéból is jól felismerhetni minő vastag földréteget fejtettek innen a kellő niveau biztosítása végett le. Abból a törmelékből egy sereg kalapács, harapógó, véső, fejsze-féle és cserépnémü került a munkások kezébe s onnan Sopper építési vezetőhöz, ki b. Klein fővállalkozónak is juttatott azokból. Fájdalom, mindenfelé úgy szétszórodtak e becses leletek: hogy ez idő szerint egynek se jöhettünk nyomára s örülnünk kell, hogy egy érdeklődő társulati tag a fennebb említett Maderspach V. szivességéből legalább néhány emlékezet után papírra vetett rajz tájékozást nyújthat a felötlőbbek alakjáról. Ez a pár vázlat is, mivel múlt nyáron örvendeztetett meg Maderspach úr, eléggé mutatja veszteségünk nagyságát, mert megyénkbel vas- és bronz-nemüket találunk legritkábban idáig s őskori ipartelepét felfedeznünk alig sikerült néhány ponton. Itt pedig minden valószínűség szerint a kovács iparnak s talán a közel vidéken üzött aranymosás egyik értékesítő állomásának maradványait veszítettük el a nélkül, hogy azóta egy másodikkal kárpótolva volnánk. És ez a veszteség épen akkor ért bennünket, mikor a Rajna mellett, a berni felföldön, Stájerországban és Karinthiában hasonló leletekre bukkanva azokról még politikai lapok is említést tettek s minden mívelt olvasó tájékozva lehetett volna a felől: hogy a tudomány megannyi documentumát menti meg az értéktelenné rozsdásodott vasdarabokban. Vajha utólag, mert hisz Petrozsényben még igen sokan élnek az építkezés részesei közül, sikerülne bár egy-két darabját megtalálni valakinél az itt kiásottaknak s így társulatunk is positiv adalékait szolgáltatná e rejtett völgyzugban egykor réges-régen meg-

honosult industriának. Petrozsényi tagtársaink nyomozását nagyon megérdemlené ez az ügy mert a helyszínén ásatásokat társulatunknak a siker reményével alig mernék javaslatba hozni.

Végül csak annyit említek még fel: hogy a Boli hegy erődjének kockaköveiből néhány jellegzetes alakut már beszállítottunk muzeumunkba s birjuk Bősz vasúti főmérnök úr ígéretét: hogy még szives lesz egy párt ide bejuttatni, mielőtt az utolsó részlet megsemmisülne. Az erőd koráról és építőjéről később, a lunkányi hegység és gredistye vidéki várak után lesz szerencsém véleményemet előtárni.

Adalékok a Hóra lázadás történetéhez.

Kun Roberttől.

(Felolvastatott az 1884. évi október 1-én és november 5-én tartott választmányi ülésekben.)

Midőn a mélyen tisztelt választmány azzal bizott meg, hogy a Hóra lázadásra vonatkozó s eddig még nyilvánosságra nem hozott adatokat s okmányokat összegyűjtsem s feldolgozzam, tettem azt azon szándékkal, hogy megyénk történetének ezen homályos pontja némileg megvilágíttassék, hogy Hunyadmegye monographiája egy adattal meggazdagíttassék. S midőn én e megbízatást elfogadva a munkára vállalkoztam, azon szándékkal tettem azt, hogy a megyében levő s a megyére vonatkozó okmányokat s egyéb írott emlékeket összegyűjtve s kritikailag feldolgozva, csekély tehetségem arányában én is részt vegyek azon munkában, melynek létesítésére alakultunk társulattá, földeríteni Hunyadmegye multját! Távol volt tőlem a gondolat, hogy ezen, megyénk határát messze túlszárnyaló, s történetíróink jobbjai által kellő apparatussal feldolgozott mozgalom egészére valami újat, eddig nem ismertet tudnék találni, mert ha ilyen ambícióval fogtam volna feladatomban megoldásához, ma a legkeserűbb csalódás érzetével kellene bevallanom, hogy működésem eredménytelen volt. Újat mondani olyan történeti eseményről, melyet Szilágyi Ferencz kimerítően írt le, kinek pedig alkalmá volt a bécsi titkos levéltárban őrzött összes hivatalos okmányokba belenézhetni, s azokat számos magán oklevéllel munkájában felhasználhatni; melyet id. gróf Teleki Domokos dolgozott fel, ki Erdély jelenté-

kenyebb levéltárait mind ismerte, s az azokban felhalmozott anyagot mind felhasználta: újat mondani itt, azt hiszem alig volna lehetséges. De míg nevezett történetíróink csak azt dolgozták fel s ismertették, mi a Hóra lázadás általánosságára s egészére vonatkozik, e mozgalom universalis történetét írva meg, figyelmen kívül hagyták a mint kellett is hagyniok az egyes megyékre részletesen vonatkozó eseményeket, s azért megyénket illetőleg is nagyon sok új eddig még sehol sem ismertetett adatot volt alkalmam találni úgy Maros-Németiben, mint a nagyszebeni katonai levéltárban. Magán kézből is kaptam néhány érdekes följegyzést s adatot, s van kilátásom még többet is kaphatni, sőt még a megyei levéltárból sem mentem ki üres kézzel, ámbár itt a Hóra lázadásra vonatkozó okmányok pogányul vannak megtizedelve s a Continua Tabula 1784-ik év második felének jegyzőkönyvi kötete egészen hiányzik.

Mielőtt azonban tisztelt választmány a Hóra mozgalom részleteinek ismertetéséhez fognék, szükségesnek látom némelyeket előre bocsájtani az akkori viszonyok jellemzésére, s röviden előadni a mozgalom okait, a mennyire azok az események menetéből kideríthetők; követem az okok felsorolásánál saját meggyőződésemet s azon impressiókat, melyeket az okmányok olvasása bennem tett, s épen azért talán elfogok némiekből térni úgy Szilágyitól mint Telekitől, kik egyes, talán jelentékteleneknek látszó megjegyzéseket s észrevételeket figyelmen kívül is hagyhattak.

A Hóra zendülés 1784 végén tört ki, II. József császár uralkodásának negyedik évében, azon évben, melyben a magyar nemzetre annyira sérelmes rendeletei jelentek meg a magyar koronának Bécsbe vitelét — a német nyelv behozatalát s az összeírást illetőleg. Ez évben érte el tetőpontját a feszültség, a bizalmatlanság fejedelem és nemzet közt. Tagadhatlan, hogy József előtt a legnemesebb, a legszentebb cél lebegett, népeinek boldogítása, de tagadhatlan az is, hogy kivált Magyarországon e cél elérésére erőszakos eszközöket használt. Az alkotmány sánczai mögött állást foglalt magyar nemességgel nem akart alkudozni, hanem föltétlen megadást, akaratának föltétlen végrehajtását követelte. Szűkkeblűnek tartotta a magyar nemességet,

azon nemességet, mely alig hat évtizeddel a császár halála után külső kényszer nélkül hajolva meg a szabadság, testvériesség és egyenlőség eszméje előtt, önkényt mondott le minden jogairól és kiváltságairól a legnagyobb önzetlenséggel! József elégedetlen volt a magyar nemesség magatartásával, s ez elégedetlenségének szavakban és tettekben igyekezett kifejezést adni, a hol csak alkalma nyílt erre. Nem esoda, ha ennek következtében sokan hitték s még mai nap is hiszik, hogy József gyűlölte a magyar nemességet, hogy József a magyar nemesség megsemmisítésén dolgozott. E hitben, e meggyőződésben volt Ribiczey Dániel, ki Ribiczén 1830. évi áprilhó 8-án kelt, s czegei méltóságos gróf Vass Györgynek czimzett levelében ez ügyre vonatkozólag a következőket írja: „II. József mint uralkodó egyedül és kénye szerint törekedvén uralkodni, despoticum systemájával mint ember számtalanszor jött ellenkezésbe, melyet ő sokszor nem tudott eligazítani, gyakrabban nem is akart, minthogy inkább s mindenkor felséges születésű indulatjait követte; egyszersmind titkolozó lévén, miniszterei, vezérei ma soha sem tudták, holnap mit fog parancsolni. Nevezetesen újabb rendbeszedéseinek, a magyarokban talált bátor ellentállása ötet nagyon felbosszantotta, s azon gondolkozott, határtalan hatalmát velök kiirtólag éreztetni. De ezen kegyetlen cél teljesítésére kik légyenek az eszközök, még nem volt egész bizonyossággal megválasztva. Józsefnek a magyar aristokratia eltörlésén szüntelen hánykodó elmélkedése kitalálta, Erdélyben tett gyakori utazása közben az oláh jobbágyságtól nékie földesuraságuk ellen beadott panaszokból, melyeknek titkos secretariusai és szerzői a zalathnai camaralis német tiszték és a balázsfalvi unitus püspök kalugyerjeivel és Sinkaival voltak. Örvendett, s feltett kiirtó céljának már előre teljes fogamatosságát ígervén, a nélkül hogy jobbágyok magyarok és szászok is voltak, csupán az oláh mint nemzet vétetik fel teljesítésül. Nékiek közönségesen szabadságot ígér s colonialis birtokjokban magukat katonáknak beiratván — 1784. — Egész nyáron folyt a fejevári várban a conscriptio: hunyadi és zarándi oláhság oktatására egy májor Piskiben volt, és százankint, ezrenkint maguknak valami rongyokból

zászlókat csinálván, csődültek. Szolgált ugyan a jobbágyság (már t. i. a földesuraknak) a titok megtartása végett, de nagy bajjal. Kivéven az előtt egy-két évvel a zalathnai camerale Dominium korcsmaít valami örmények árendába, fölötte a fiscalis jobbágyok és az örmények közt sok viszálykodás támadván, a dominium oláhai sérelmes panaszaikkal kedves császárijokhoz, kit már ők nemzetök édes atyjának tapasztaltak volt, folyamodtak. Hórát küldötték Bécsbe; jelen volt egyszersmind némely nagy Niederlandusok ellen folytatott ügyben Karl Toscana gyalogság auditor kapitánya Szódlér, azután igen jó barátom, Zalathnán hala meg — a mikor Hóra az örmények ellen tett panasza végeztén az oláhságnak magyarok jobbágysága alól felszabadítaniok olyan hozzáadással esedezett, ha meg nem történék feltalálnak kelni s magukat veszedelemmel is felszabadítják; a József bölcse felelete volt: „Thut ihr das“, melyre Hóra leborult megköszönni, Szódlér pedig elirtózott. Nem egyszer, sokszor beszéllette el ezt az én veteránus barátom! Idéztem Ribiczey levelének idevonatkozó részét egész terjedelmében, részint azért, mert úgy Szilágyi mint Teleki fontos nyilatkozatnak találva azt foglalkozni e levéllel, ámbár egyik sem idézi, részint pedig s főképen azért, mert mint az akkori kor közvéleményének nyilatkozata kiváló figyelmet érdemel. Ribiczey ezt és így nem merte volna leírni, ha sokan, vagy talán mindnyájan kikkel érintkezett, ugyanezt nem hiszik vala. Hogy József a főlebb neki tulajdonított nyilatkozatot nem tette, az alig szorul bizonyításra; nyílt, határozott jelleme nem volt alattomos támadásra képes; nemes, emberies gondolkozás módja céljainak elérésére nem használhatott aljas, kegyetlen eszközöket; ő ki a Spielberg legmélyebb börtönczellájában töltött egy órát, s onnét kijöve megrendelte, hogy többé soha senki se zárassék el földalatti helyiségekben, nem adhatta beleegyezését rablásra, gyújtogatásra, védtelenek legyilkolására; igazságszeretete nem engedte volna meg, hogy azok, kik az ő megbízatásában jártak el, ezért kegyetlen halállal lakoljanak. De ezen pszichológiai okokon kívül ellene szólnak Ribiczey fentebbi állításának azon nagyszámú rendeletek, melyek a mozgalom folyama alatt

úgy a Guberniumhoz, mint az erdélyi hadparancsnoksághoz intéztettek, s melyeket lesz alkalmam az események részletes felsorolásánál bővebben ismertetnem. József helyeslése és biztatása tehát semmi esetre sem okozta a lázadást.

Ha ennek okait keresve azon kor hivatalos okmányait végig olvassuk, azt fogjuk találni, hogy a gubernium és a hadparancsnokság felterjesztéseiben mint fő s majdnem egyedüli ok szerepel a jobbágyok tulságos elnyomtatása a földesurak részéről; e vádat a megyei nemességnek is többszörösen kellett hallania, úgy hogy a Hunyad-, Fehér- és Kolozsmegyék által gr. Jankovits kívánatára szerkesztett „Species facti“ s a Marosvásárhelyt összegyűlt nemesi rendek nyilatkozatában felsorolt okok inkább csak védekezések a föntebbi vádak ellen. Így a maros-vásárhelyi nyilatkozat 3. pontja így szól: „Nem a szegénység, és továbbá nem a terheknek elviselhetetlensége kényszerítette volt az oláhokat ezen vérontásra, pusztításra és prédálásra, mert valaki hazánk állapotját megvizsgálja, bizonyosnak találja azt, hogy a havasi helységek, a hol ezen pártütés eredetét vette, leginkább pénzesebbek. Militiával, forspont adással, utonjárókkal és több ilyenekkel nem terhelhetnek, magok házuknál csendesen nyughatnak, commerciumok s pénzkérésük egész hazánkban legjobb vagyon, a minthogy a királyi quantumot is legkönnyebben és summásabban fizették mind eddig, a mint ezt a R. Perceptorok magok készek mindenkor bizonyítani. Abrudbányán, Topánfalván, Offenbányán és Verespatakon felséges urunkon kívül más Dns. terrestris nincsen, mégis minémű megbecsülhetlen károkat tettek; a királyi aranyat, a borokat felpredálták, királyi épületeket elrontották; az abrudbányai és verespataki contribuens bányászok is részint megölettek az olaszokon kívül, vagy a kik magokat éltek megmarasztása végett oláhoknak kereszteltették“. Az alsófehérmegyei „Species facti“-ban ez áll: „Köztudomású dolog, de kitűnik a magas kir. kormányzéknek f. évi októberhó 26-án 9924. sz. a. kelt s e megye Continua Táblájához intézett leiratából, hogy a zendülés Arad megyében keletkezett és innét a zarándi részekbe terjedvén át, leginkább a zalathnai uradalomban dühöngött.“ A maros-vásárhelyi felterjesztésben pedig azt olvas-

suk, hogy „Nemes Magyarországon Arad vármegyében, holott már az új Urbarium behozatott, vette egész eredetét ezen oláh Rebellio és úgy hatott által a múlt holnap elején gyászba borult szegény országunkba*. A pozitív okok közt a megyék a katonai összeírást vallják első sorban. A katonai összeírás mindenestre közelebbi okot szolgáltatott a lázadás kitörésére, mint a jobbágyság elnyomtatása, ámbár ez utóbbi volt az előbbinek oka. A nép, különösen az oláh nép Erdélyben, hol az orlái és naszói határvérezredeknek felállítása Mária Terézia alatt 1762—1765 között eszközöltetett, félre értette a császár általános összeíratási rendeletét, annyival inkább, mert itt is a kivitellel katonatisztek bizáltak meg, s azt hitte, hogy határvéridéki szolgálatra iratnak össze, s mint határvéridők nemcsak fegyvert kapnak, hanem mint a császár katonái fölszabadítottak mindennemű földesúri szolgálmányok és terhek alól, megtartva azonban házaikat és földjeiket. Elsők voltak a kincstári jobbágyságok, kik régi szolgálai állapotukból szabadulni, s azt az aránylag könnyebb s a mellett tisztességesebb katonáskodással vágytak feleserélni. Ez eszmének a földesúri jobbágyság közötti gyors elterjedését könnyű képzelní, s így a fegyver fölvétele s ez által a jobbágyság igának lerázása lett azon jelszó, mi az erdélyi oláhság nagy részét akkor egy érzésben, a reményben egyesíté. Azon meggyőződés, hogy a császár fölakarja szabadítani a szegény elnyomott földnépet, ezt említett szándékának elérésére még inkább ösztönözte. Az összeírára való jelentkezések 1784 július közepén vették kezdetüket Gyulafehérváron Ortmayer főhadbiztos előtt, ki utasítást kérve a hadparancsnokságtól, onnét azon rendeletet kapta, hogy a folyamodókat családjaikkal, fekvő birtokukkal együtt írja fel, őket a felsőség további intézkedéseig csendes magaviseletre, a földesurak és megyék iránt tartozó engedelmeszségre figyelmeztesse. (Szilágyi.) Így történt, hogy Alsó-, Fejér-, Hunyad, Zaránd-, Küküllő- és Kolozsmegyéből több mint 81 község lakossága jelentkezett katonai szolgálatra és iratott össze részint Gyulafehérváron a főhadbiztos által, részint a határvéridi tisztek által saját állomási helyeiken. Hunyadmegyében a hátszegvidéki tisztek által eszközölt összeírás sok rendetlenséget

és háborgást idézett elő, úgy hogy a megye már augusztus 23-án tett fölterjesztést ez ügyben a guberniumhoz, miután a nép nyilván és mindenütt rablások, gyilkolások és gyújtogatások elkezdéséről beszél, s azért, ha a baj orvoslásáról korán nem gondoskodnak, a kis szikrából nagy tűz fog támadni.* A gubernium, a többi megyéktől is hason szellemű fölterjesztéseket vévén, az iránt kereste meg az országos katonai főparancsnokságot, hogy a katona összeírást szüntesse meg, s a fenyegetett helyekre két század katonaságot küldjön. A gubernium s a főparancsnokság közt, mely merőben eltagadta volt, hogy az összeírára parancsot adott volna, azon megállapodás is jött létre, hogy egy polgári és katonai biztos járja be a felbujtatott községeket, s ott hirdetnék ki a katonai összeírás érvénytelenségét, s a további összeírásokat tiltanák be. Hátszeg vidékén Richard kapitány és Zeyk András voltak a kihirdető biztosok. De a fölízgatott nép a kihirdetésnek nem adott hitelt, több faluban, névszerint Alsó-Szilváson fölségsértő kifejezésekre is vetemedett. Ellenszegülő és zavargó községek voltak még ez időtájban Városvize, Gontzága, Oláh-Brettye, Kis-Oklos, Jo-Valcsel és főképen Mácsó. — Karp a kihirdetést akként eszközölte, hogy az összeírt községből két bizalmi férfit rendelt maga elé, hogy ezek adják tudtokra az otthonn maradtaknak az összeírás felfüggesztését, és megsemmisítését, sőt Karp annak teljes érvénytelenségét ki sem mondotta, hanem csak intette a népet, hogy addig maradjon csendesen, míg a fegyvert netalán megkapja. (Szilágyi.)

Jellemző, és a mozgalom kitörését nagyban fokozta azon körülmény, hogy úgy a gubernium mint a katonai hatóságok mintegy ellenséges állást foglalva a jobbágyaik által fenyegetett földesurakkal szemben, a megyék által tett felterjesztéseket túlzottaknak nyilvánították, s a veszélyt sokkal csekélyebbnek tartották, hogy sem ezért érdemes volna rendkívüli intézkedéseket tenni. A gubernium elmulasztotta a zavarokat kezdetben gyorsan elnyomni, s ekként hanyag mulasztásból s rosszakaratú indolentiából a kis szikra nagy lángra gyuladt.

Igy állottak az ügyek, midőn Hóra Bécsből visszatérve, izgatását a zarándi részekben megkezdette Kloskával

és Krisánnal; de erről mint a lázadás közvetlenebb okáról egy közelebbi ülésben lesz alkalmam szólni.

Az 1784-ik évi pórlázadásnak, mely rövid tartama dacára is oly iszonyú rázkódtatást idézett elő, kivált megyénk területén, távolabbi okaiul, mint ezt a tisztelt választmány mult havi ülésén volt alkalmam kiemelni, szolgáltak a II. József uralkodása alatti szerencsétlen politikai viszonyok, a jobbágyok szomorú helyzete, a katonai hatóságok ellenséges viszonya a politikai hatóságokkal s az ebből folyó katonai conscriptió. Határozott befolyással birtak az erdélyi lázadás kitörésére azon rabló csapatok is, melyek Magyarország délkeleti megyéiben, név szerint Krassó, Temes és Arad megyékben, tehát Hunyad-Zaránd megye közvetlen szomszédságában garázdálkodtak, s melyeknek elnyomására miután a megyék erre elégtelenek voltak, katonaságot kelle kirendelni, császári biztosokat kinevezni. — A lázadás közelebbi okául tekinthető az oláh nép folytonos, rendszeres izgatása. Az anyag erre elég alkalmas: műveletlen, tudatlan, sorsával nincs megelégedve, gyűlöli a magyar nemesiséget, mint elnyomóját, természetes ellenségét. Ok is kínálkozik az izgatásra elég; itt van első sorban a zalathnai kincstári jobbágyok sérelme. A zalathnai uradalom összes korcsmai örményeknek adattak ki haszonbérbe, kik rosztalt mérték drága pénzen, s a jobbágyokat különféle módon zakiatták. Azokat, kik maguknak utra bort vittek üvegben, ugy mond Szilágyi Ferencz, megbüntették. Megtörtént az is, hogy a bérlők egy húsvéti ünnep alkalmával Abrudbányáról a szent mise áldozatban való használás végett az abrudfalvi pópáknak küldött bort, mint csempészetet lefoglalták. Hogy az ily és hasonló esetek, a jövedelmező régi helyzetnek a haszonbér behozatala által megváltozásából szenvedett veszteségek a lakosokra nézve nagy mértékben érezhetők voltak, őket folytonosan keserítették, könnyű elképzelni.

A növekedő ingerültség végre tetteleges ellenszegülésben és erőszakoskodásban tört ki. Topánfalvának régi és

kiváltság erejével bíró szokásos joga volt, hogy a májusi vásár alkalmával minden lakos szabadon mérhetett bort, sőt a helység az idegen borárulóktól egy kis vámot is vehetett. A haszonbérlek azonban e régi jog ellenére, az említett vásár napján Topánfalvára lándzsával és puskával fölfegyverzett két legényt küldöttek, kik a vásárban mint czirkáló örök járjanak, s a nép által elkövethető kihágásokat meggátolják. Ez újítás a haszonbérlek ellen egyébként is felbőszült népre nézve kihívás volt, s midőn az egyik, és lóháton ülő fegyveres legény, Kossotány Izsák egy vidéki parasztot letaposott, ez a kezében levő baltával egy haszonbéri hordó fenekét beütötte s az alatt a másik czirkáló ör Vertán, egy méhsert áruló nagy-aranyosi jobbágyot szidalmazván, ez utóbbi, több hozzá csatlakozott paraszt segítségével a fennemlített vidéki jobbágy példáját utánozta s így a felbőszült sokaság minden ott kitett haszonbérleői hordók fenekét beütötte, a bort kifolyatta, s az épen jelen volt nagy-aranyosi bíró, Togyá Dumitru csak nagynehezen tudta a népet a további erőszaktól visszatartani. Az említett kihágások nem maradtak komoly következmények nélkül, annál inkább, mert az uradalmi lakosok közt folyvást tartó ingerültség több zavart és rendetlenséget is idézett elő. A kir. kormányshéz a topánfalvi kihágás szerzőinek és részeseinek kinyomozását elrendelte, s a végből 1783. tavaszán egy bizottmányt nevezett ki, mely munkáját bevégezván, a felső uradalomból 23 inkább terhelt egyén elfogatott, ezek az urishéz előtt bepöröltettek, némelyek közülek szabadlábra helyezettek kezesség mellett, mások részint börtönre, részint 50 vagy 99 botra, öten pedig, azok közt a fennemlített Togyá Dumitru is, halálra ítéltettek; de perujítás következtében, az utóbbiak attól a kir. kormányshéz által fölmentettek, s egy vagy két évi börtönre, s évnegyedenként 25 botütésre lettek elítélve. Az említett kihágások által okozott kár 8708 frt 44 kr-ra becsültetett, mely összeg megfizetése a felső uradalom lakosaira rovatott, oly móddal, hogy tartozó adójokon fölül minden forint után 33 krt fizessenek.¹⁾ Ilyen s ehhez hasonló sérelmek

*) Szilágyi Ferencz.

mellett könnyű volt a nép fölizgatása. Ez izgatók közt első sorban kiemelendők a falusi pópák. Ők voltak szítói az összeírás által keltett zavaroknak; mint az elfogottak valamásaiból kitűnik, pópák gyűlése előzte meg a lázadást. Hórának egy levele bizonyítja, hogy a pópák hirdették ki akaratát a nép előtt. Mindenekelőtt pedig a fölkelésnek erősen vallásos térítő iránya, az a véres gúny, mit más vallásokkal űztek, mind a pópák befolyásáról tesznek bizonyosságot. A lázadás főszítója s a lázadók fővezére volt Hóra, valódi nevén Nyikuláj Ursz, a zalathnai urad. nagy-aranyosi jobbágya, tapasztalt, világlátott ember, a zalathnai kincstári uradalmak némely faluinak panaszaival négy ízben járt Bécsben, utólszor 1783 végén, mely alkalommal fogadtatott József császár által is, a mely fogadtatásról mult ülésen Ribiczey levele nyomán volt alkalmam megemlékezni. Az oláh követek, mint Szilágyi Ferencz megjegyzi, a bécsi utat mindig gyalog tették, a felmenetel négy hétbe, a hazatérés ugyanannyi időbe került, s rendesen ott négy hétig s tovább is időztek; sőt utolsó főnnléte alkalmával épen több hónapot töltött Hóra Bécsben. A pénzt az uti költségre a megbízó faluktól kapták. Így jelesen Kloskának, ki Bucsum, Kerpenyes és Abrudbánya követe volt, e három helység mindenik utra 20—20 forintot fizetett. A hunyadi krónika 1000 forintjai csakis a jámbor páter phantasiájában voltak meg. Első rangú izgatók voltak még Kloska Juon és Krizsán Dsurs, Hórának kapitány társai.

Főizgatóként szerepel úgy a közvéleményben mint a hivatalos okmányokban egy bizonyos Szalisz vagy Szalinsz nevű egyén; rejtélyes alak, kit a közhit nyugalmazott császári őrnagynak tart, s kit a nép muszka bárónak nevez. Egy katonai munka: Chronik des k. u. k. 31. Lin. Inf. Rgmts. Szalisz szerepléséről ezt mondja: A szolgabíráknak Kurétyon történt megöletése után Szalinsz a rablók élére állt, összegyűjtött egy láda kincset s ezzel azon ürügy alatt, hogy a fölkelőknek fegyvert és lőszert fog vásárolni, Törökországba menekült, hol az izlamra tért, és Erdélybe soha sem jött vissza. Gróf Kuun Géza maros-németi levéltárában van gr. Kornis Zsigmondnének, Gyulay Krisztinának férjéhez írott, s Tasnádon november 26-án kelt

levele. Sem e rövid levél, sem Kornis Zsigmondnak erre írott válasza nem szorosan vett történelmi okmányok, mint-hogy azonban ezek folytán mintegy közvetlen bepillantást nyerünk azon kor izgatott viszonyaiba, s minthogy e levelek ugy irányuk mint az azokban kifejezést nyert érzelmek által egyaránt nagyon is megérdemlik, szó szerint fogom mindkét levelet ez alkalommal bemutatni. Az első levél így szól: „Édes kedvesem! Leveledet szivességgel vettem, de nem vigasztalást, hanem napról-napra keservesebb híreket hallunk; értettem, hogy nem felénk, hanem Vajda-Hunyadra szándékozol, elég keserves nekem az is, csak az Istenre kérlek vigyázz magadra, s ne hagyj engemet s gyermekeidet keserves állapotra, — mi itten is csak a rossz híreket halljuk, és nagy rebegéssel vagyunk, mivel épen most nálunk Vajiéknál, és azt beszéllették, hogy a fijoznak vették leveleket Vajából s azt írja, hogy azt hallotta, hogy Debreczen körül is készen volna 50000 ember a nemesség ellen, és hogy Szalisz Debreczenen keresztül szökött, a bagátsiáját ugyan elfogták, de ő maga elillantott; már Isten tudja, igazak-e ezek a hírek vagy sem, az isten tudja, de most minden rosszat el lehet hinni; ha te elmész a nemességgel, mig mi itt maradunk, félhetünk a szomszédságban levő parasztságtól; a Krisztus kinszenvedéséért írd meg, mit csináljunk; talán még jobb lett volna Kolozsvárra mennünk; csak az Isten tudja mit csidáljunk, írd valami bizonyosat kérlek, s azt is, hogy mikor indulsz béfelé. Huszárék köszöntenek, úgy Ignáczt is köszöntik. Huszárék bánják, hogy Kolozsvártt nincsenek. Kérlek írd meg, ottan nem volna-e bátorságosabb; én parancsolatod szerint a lovakat küldöm. Jankó csókolja kezedet. Kérlek tudósíts minket vasárnapig vagy hétfőig ide. Ajánlak az úr Istennek. Azon kérlek, vigyázz magadra és imádkozz, melyet én is el nem mulasztok. Csókollak és vagyok édes kincsem igaz szívű hív társad Gyulai Krisztina. U. I. Ha Vesselényit el akarod fogatni, az istenért vigyázzatok, mert Csereyné azt mondja, Vesselényi azt mondotta, ha ugyan csak látja hogy elfogják, előbb gyermekeit, azután feleségét, azután magát lövi meg.“

A másnap nov. 27-én kelt válasz így hangzik: „Édes kincsem! Mily nagy örömmel vettem Tasnádról írt levele-

det, ki nem mondhatom; mikor az elsőre akartam válaszolni, akkor megérkezvén a lovakkal, a másodikat is kaptam. A mostani állapotokról semmi bizonyost nem írhatok, hanem a Kolozsvári expressus megérkezvén, az oda való tábla aztat írta, hogy a feltámadott oláhság a gyalui hegyekre huzta volna meg magát, s úgy vették volna észre, hogy ide a Szilágyságba akarnának beütni; itten ugyan eddig még csendességben vagyunk, a nemesség gyüleget be, immár a Réz alatt és a Meszes alatt Cordont is húzattunk velök, Széplakon is az egy Svadron katonaság nagy vigyázással vagyon, az ordináncziákat is kiállították egész Bánffy-Hunyadig; oda helybe rendeltük Gencsi Józsefet, hogy mindenekre vigyázással lévén, legkisebb mozdulásokról a tolvajoknak, éjjel nappal sietve tudósítson. Itten a hire, hogy Hórat a vezéröket elfogták volna; éppen a mai póstával is jött a Guberniumtól comissió, hogy a ki Hórárt elfogja, a császártól 300 aranyat, a többi tolvajok elfogásáért 30 forintot mindenikért különösen, a ki pedig Szaliszt elfogja, 100 aranyat kap; az a parancsolatunk is jött, hogy a kik a rebellis oláhok közül elfogattatnak, azokra katona törvényt (Standrecht) tartunk és mindjárt exsequatassuk.

Az én elmenetelem nem épen bizonyos; attól függ, hogy B.-Hunyadról az Ordináncziák mi hírt hoznak. B.-Hunyadon vagyon 300 nemesség Bánffy György commendója alatt, más Trup Fenesen vagyon Csákyval, Kolozsvárra is megyen holnap Baróti uram az assessor, az is hoz valami bizonyos hírt, reményelem, két-három nap alatt bizonyos tudósítást kapunk, addig ne is igen mozdulatok Tasnádról, hanem Isten segítségével várakozzatok ottan, itten mindnyájan biztatnak, hogy ott bátorságban lehettek, mert ma itten lévén Szathmár vármegyének egy deputatusa, hogy itten tudakozódjék ezen mostani lármás állapotokról, és bizonyos relatiót vigyen a vármegyének; azt is mondja, hogy Károlyban egész bátorsággal lehet az ember, mert a vármegye nemesei is fegyverben készen állanak oltalmukra, — ma elment innen ez a deputatus Kolozsvárra, megígérte hogy erre jövőn, nekünk is hoz hírt; Tasnád felé fog ki-menni, lessesétek fel, és beszéljeteK vele, de addig is fog-

lak tudósítani, csak kérd Huszárt, hogy Hidvégre oly parancsolatot adjon, hogy ide minden másodnap jöjjön be ember, a ki által tudósíthassalak; ha ugyancsak valami siető vagy veszedelmes hírt hallok, vagy magam megyek ki, vagy egy lovas legény által sietve tudósítlak, azért újra is írom, hogy ne siessetek el Tasnádról, hanem várjátok ott tudósításomat.

Immár eleget is írtam, adja az úr Isten, hogy még jobbakat és vigasztalóbbakat is írjak. Ignác köszönt mindnyájukat, úgy fél, hogy majd a hideg leli, de imádkozik is eleget, talán minket is megtart az imádsága; én nem sokat imádkozom, mert reggel hét órától fogva délután 2—3-ig táblázunk, azután eszem a mit ehetem, délután ismét egybe gyűlünk, és azon tanácskozunk, mint vihetnők a dolgot legjobban, de reménylem, az Isten vigasztalónk lesz mindnyájunknak. Mindezen dolgaim közt rólatok még is el nem felejtkezem, hanem azon kérem az Istent, hogy légyen nekem és nektek szent tetszése szerint való oltalmazótok és vezéretek, melyek után a kis Jankóval együtt téged ezerszer csókolva, vagyok édes kincsem hív társad Kornis Zsigmond.* Ime tisztelt válaszmány egy kis idyl a harczi zaj és gyilkos lárma közt.

A császári főhadi tanács Bécsben nov. 21-iki kelettel azt írja az erdélyi hadparancsnokságnak (n.-szebeni Archiv. 64. 351.) „Koppenzoller tábornoknak a magyarországi hadparancsnokság útján fölterjesztett jelentéséből az erdélyi zavarokra vonatkozólag az tűnik ki, hogy a föllázadt parasztok vezetői egy Hóra nevű zalathnai jobbágy, egy bizonyos Szalisz és egy ismeretlen ember, ki különféle egyenruhákat hord, s kit Poperszkynek hínak. Már szeptember 19-én föllettek szólítva az összes magyarországi hadparancsnokságok, hogy legfelsőbb rendelet értelmében éber figyelemmel kísérjenek egy bizonyos Szaliszt, ki Ő Felsége alattvalóit Magyarországon, Erdélyben és Galicziában kívándorlásra csábítja, és hogy azon esetben, ha akár maga Szalisz, akár netaláni társai említett üzelmeken rajta éretnének, ezek azonnal, minden további vizsgálat nélkül rögtön ítélő bíróságilag kötél által végeztessenek ki.“ Az erdélyi hadparancsnokság nov. 30-iki kelettel erre azt válaszolja,

hogy mindjárt az első leirat vételekor minden csapat — és várparancsnok, a vámhivatalok s összes polgári hatóságok fölhivattak éber figyelmet fordítani nevezett Szalisz üzelmeire, de sehonnét sem érkezett olynemű tudósítás, hogy az említett egyén Erdélyben valahol megfordúlt volna. A Schulcz alezredes által eszközölt vallatásokból sem deríthető ki, hogy idegenek szították volna a lázadást, mert az elfogott lázadók csak Hórát vallják izgatóul, s így nagyon valószínű, hogy Koppenzoller fölterjesztését vagy a nem mindenkor megbízható katonai jelentésekből, vagy épen mende-mondákból merítette. Valószínűleg a magyar nemesség terjeszti szándékosan az eféle híreket, hogy ezek által elpalástolja a lázadás valódi okát, a jobbágyok elnyomatását, s az ebből származott elégtelenséget. Szilágyi szintén azt bizonyítja, hogy Szalisz a pórzendüléssel és az oláhokkal, kiknek nyelvét nem értette, legkisebb összekötetésben sem állott, s Erdélyben soha sem volt.

Lett légyen különben Szalisz Erdélyben vagy nem, s izgatott légyen vagy nem, annyi bizonyos, hogy minden levéltári kutatások daczára sem vagyunk egészen tisztában e lázadás okait illetőleg, és bizonyára nem is leszünk soha; ezekről egyedül Hóra adhatott volna kellő felvilágosítást, de ő mindvégig makacs hallgatást tanúsított, s titkát, ha volt, magával vitte a kínos halálba. Jellemző, különben a mit Pfefferkorn táboruk, a lázadás elnyomására kiküldött összes csapatok főparancsnoka Hóra elfogatása után az erdélyi hadparancsnokságnak tett jelentésében kiemel, t. i. azon körülmény, hogy Hóra elfogatásakor egy csomó írást a tűzbe dobott, őt azon már rég táplált véleményében megerősíti, hogy Hóra nem a tulajdonképeni föláztató, hanem csak eszköz mások kezében.

Az említett katonai mű Hóra bécsi kihallgatásáról írva a többi közt mondja: József császár megnyerve Hóra külső megjelenése által beszédbe ereszkedett vele. Ezen alkalmat felhasználva a ravasz kérvényező, szolgabirája ellen is nyújtott be panaszt; a panasz megvizsgáltatott, és a szolgabíró megdorgáltatott, ki ezért a hazatért Hórát megbotoztatta. Hóra ezért boszúból a magyarok s kivált a tisztviselők ellen izgatni kezdte népét. És ez izgatás mindenütt

termékeny talajra talált, melyet e célra úgy a katonai összeírás mint a topánfalvi úgy kellően elkészített. Ez izgatásnak volt következménye a mesztákoni gyűlés és a zarándi szolgabírák meggyilkoltatása Kurétyon, mely eseményekről azonban, valamint a lázadás lefolyásáról, miután ma a választmánynak és tisztelt hallgatóságnak úgy is eléggé igénybe vett türelmét teljesen kimeríteni nem akarom, a választmány legközelebbi ülésén lesz szerencsém referálni.

(Folytatása következik.)

Kirándulás a rómaiak bukovai márványbányájához.

Téglás Gábortól.

(Felolvastatott az 1883. évi június 6-án tartott választm. ülésen.)

A rómaiak hódító szelleme nem csupán a hadvezénylet és katonai szervezet fölényében nyilvánult, mert kétségen kívül tiszteletet gerjesztőleg hatottak az egyszerű barbar lakosságra mindenfelé azok a nagyszerű műépítmények is, melyek az egyes provinciák központjain századokra szóló biztossággal létesítettek s melyek még romjaikban is az erő és hatalom néma szószólói s a birodalom magasfokú műveltségének és nagyságának jelzőiként szerepelnek mindenfelé. Megyénk területén is minduntalan megállítják a vándort a monumentális épületmaradványok, a hol csak legiunoriusok tartózkodtak: biztos ujjmutatást nyerünk azok nyomdokai iránt a szolid kivitelű architecturái és szobrászati maradványokban.

Minthogy azonban a műízlés érvényesülése szoros függésben áll az arra alkalmas anyag kellő előjövételétől: nem látszék épen érdektelennek előttem annak kipuhatolása, honnan nyerték a daciai hódítók azt a szép szemesés meszet, mely megszerezte, sőt határainkon túl le a Karánsebes mellett rombadőlt Tibiscumig s fel Apulumig annyi faragványon képviselteti magát. A kérdés nyilvános tárgyalására pedig már azért is indíttatva érezem magamat, mert erre is, mint sok egyébre, egyes átfutó látogatók közlései folytán téves meghatározások örökösedtek meg az irodalomban. A jó öreg Ackner úr is, kinek egyébként mi erdélyrésziek sok hálával tartozunk, bizonyára félreértésből

a Zajkányról Bukovára vezető Marmora hágót jelöli ki a bányászat színhelyéül, nyilván a névből indulva ki, mely egészen alkalmas a helyi viszonyokkal kevésbé ismerős kutató megtévesztésére. A Marmora homokköveinek pusztá megtekintése azonban kellő czáfolatúl szolgálhat mindazok ellen, a kik mint Vass József (Erdély a rómaiak alatt) és Goos Károly e téves állítást kritika nélkül elfogadva tovább terjesztették. A pompás márványanyag innen még két órai távolban a Bisztra-völgyén fölfelé haladva tárul eléünk, hova König Pál kollegámmal a múlt nyáron Várhelyen foganatosított ásatások pihenő napján rándultunk el, autopsia útján felderítendők a Mithras templomunk szobrászati tárgyainak szintén anyagául szolgált közet eredeti lelő helyét.

Épen Bukova helység szélső házainál fordulunk be a Vurvu Pietri kristályos tömegéből elérőhanó Bisztra-völgyébe, mely innen kezdve folyvást tágulólág végre Voiszlován alul a nagy magyar medenczébe olvad, de felfelé egyszerre keskeny szorossá zárul, úgy hogy az erdei út is váltogatva majd jobb, majd bal partján nyomulhat abba be.

Chloritos csillámpalából épültek fel a mind magasabbra toluló hegyek s a közet kelet-nyugati csapással, de szelid, délnyugoti düléssel bir. Fejünk fölött terebélyes bükk erdő lombkoronája borúl enyhe árnyat tartva az izzón sütő juliusi nap heve ellen. Az utazás nem nyujt nagy változatosságot s épen azért türelmetlenül várjuk minden kanyarulatnál a mészszi klák megjelenését. Végre néhány tuskó villan meg a hegy oldalon s nyomban rábukkanunk az első mészkemenczére is. De ezek csak hirnökök, mert a tulajdonképeni bányahely innen még jó tova fekszik s oda elébb egy kis hágón érkezünk meg, melyet a bukovi nép is épen így vagyis Pripornak nevez. A Marmora nevezettel tehát tisztában vagyunk s bizonyos, hogy úgy el van rejtve a keskeny mésztelep, hogy még napjainkban se igen tud a legközelebbi vidéken kívül más valaki fölöle s a rómaiak vizsga tekintete mégis kikutatta s felismerte annak gyakorlati alkalmazhatóságát.

A hátszegi medencze szegélyhegységében mészközet u. is elég bőven ismeretes, de a mésznek ez a kristályosan

szemcsés feleslege egyedül ide van internalva s azt mint szobrászatilag értékesíthető márványt a rómaiak nagy virágzásnak örvendett belföldi ipar anyagául tudták alkalmazni. A helyi körülmények behatóbb áttekintése után könnyen visszaképzeltethjük a mésztelep eredeti configuratióját s világosan kivehetjük, hogy az eredetileg a Bisztrapatak vizeig terjedőleg körülbelül azt a magasságot érte el a jobb parton is, mint az odavezető út végső szakaszául szolgáló kis hágó. A balparton az eredeti magasság épen kitetszik, mert ott falszerűleg fejtették azt le s a kívájt területet szélességében, hosszúságában egyaránt felmérhettük. A metamorph kristályos mész alig 30 meternyi szélességű telepe chloritos csillámpalára települt s az egészen tiszta mészcarbonat csupán középső magként mutatkozik, hol színe hófehér s törési lapján a kis rhomboedereket, valamint azok ikreit szabad szemmel is megkülömböztethetjük. A szélek felé azonban csillámpikkelyek tisztátalanítják, sőt fölfelé likacsos tuffába megy át a közet s a szintájak szerint tömörsége és színe is sokképen változik.

A lefejtés a Bisztra mindkét partján nyomokat hagyott maga után, de a bányászás túlnyomólag mégis a balparton ment végbe, hol a rakodó tér is fölismerhető. A nép által falnak nevezett bányahely maig érintetlen míg a fennmaradt törmeléket a mészégetők felhasználták. Ez az oka, hogy mai napság sculpturákat nem találni többé, holott a század elején ilyenekre nem egyszer akadtak.

A kibányászott anyag egy része építési czélokra alkalmaztatott s ilyenféle küszöb, párkány, sőt koczka is bőviben látható Várhely romjai közt. Leginkább feliratos kövek (síremlékek, fogadalmi oltárok stb.) szobrászati művekre fektették a bánya urai a súlyt s le Tibiscumig, (Karansebes mellett) fel Apulumig megtaláljuk e készítményeket, nem egyszer töprengve a felett: miként szállíthattak akkora tömegeket több napi járó földre el.

Hunyadmegye melegforrásai.

Dr. Hankó Vilmostól.

(Felolvastatott az 1884. márczius 5-én tartott választm. ülésen.)

A Hunyadvármegyében található ásványforrások száma 29. E források vizét vegyi összetételükhez képest négy csoportra oszthatjuk. A boholti, solymosi, kéméndi, vezeli, bozesi, nyirmezői, bánpataki, pankotai, harói, burjánfalvi, boitzai és hobiczai hideg égvényes, földes, vasas savanyúvizek. A dévai, tordai, romoszi és zsil-krivadii hideg sós források. A feredő gyógyi, bábolnai, kis-rápolti és kis-kaláni égvényes földes meleg vizek. Az alváczaí és állítólag a nándori meleg kénes vizek. E csoportok egyes tagjai meglehetősen hasonló összetételűek az előfordulási helyek geológiai sajátosságához képest csekély módosulással. E két utóbbi csoport egyes tagjairól óhajtók a t. választmánynak egyet-mást elmondani.

A. Égvényes, földes, meleg vizek.

I. Bábolna.

Bábolna község a Maros jobb partján, Szászvárostól egy, Dévától két órányi távolra fekszik. A helység nagyobb fele abba a keskeny völgynyílásba mélyed be, mely az itt uralkodó chloritos csillámpalát megszakítva, egy kisdéd pataknak medréül szolgál. E völgytorok bejáratánál azonban jobbfelől vörös conglomeratum helyezkedett a csillámpalára, az atmospheraiák behatása alatt rovátkás alakzatokká alakulva. A kárpáti homokkő egyetlen képződésén kívül fölfelé völgyhosszant csillámpala képezi a két átellenes falat közbe-közbe talkkal, chlorittal vegyülve.

A patak alluviális képződvényét, mindjárt a bemeneten túl mésztuffa alkotja, melyen a patak itt-ott zuhatagokban omlik alá, e mellett a malmok gyakori ismétlődése mindjárt kitéríti keskeny medréből. Egy ilyen malom közelében vízvezetéknyomai mutatkoznak; a kiásott alagesővek minőségéből arra következtethetni, hogy a környéken gyarmattal birt rómaiak azon gyűjtötték össze a hegyoldal kitünő forrásvizeit. Onnan kezdve keskeny völgyi út kanyarog majd a patak vízébe, majd meg a travertinoba mélyedve, míg $\frac{3}{4}$ órányira a háttérben messze kitetsző juramész váltja fel a vezető utat kísérő csillámpalát.

E ponton gyönyörű nagy kiterjedésű erdőkkel szegélyezett sima tisztássa öblösödik ki az előbb keskeny völgy, s annak közepén 5 meleg forrás buzog fel. E források közül kettőt maig is jó karban levő régi falazatok tágitnak hatalmas medenczékké. E falazatok, valamint más nyomok is arra mutatnak, hogy a rómaiak a bábolnai meleg forrásokat is felhasználták épp úgy, mint a párhuzamos gyógyi, s a Strigy völgyében található kaláni ásványvizeket.

A frissen meritett víz kristálytiszt, szagtalan. A víz hőmérséklete 30.1° C. Fajsúlya 14° C.-nál három jól megegyező kísérlet középéredménye szerint 1.00077.

E források tulajdonosa Velicska Lajos birtokos. Kettő ezek közül ember emlékezet óta használtatik fürdésre, az uri fürdő a tulajdonos és vendégei, a népfürdő a községbeliek által.

A mint az elemzésből kivehető, a forrás víze a savanyúvizek közé tartozik, melyben főbb alkotó részek a szabad szénsavon kívül a szénsavas mész és magnesia. Magas temperaturája és szabad szénsavának a nagy hőmérséklethez képest feltűnően nagy mennyisége a vizet figyelemre méltóvá teszik.

II. Fürdő - Gyógy.

Algyógy közelében egy, erdők által körített, lassan emelkedő, félgömb alakzatú, 200 lépésnyi hosszal és szélességgel bíró mésztuffából álló dombon, északnyugati szélén, 4 meleg forrás fakadt. A fürdő és a fürdőépületek rég letűnt szebb időknek néma hirdetői. Apafi fejedelemnek, Bethlen Gábornak mindig kedves pihenő helye volt Fürdő-

Gyógy. Hogy e gyógyforrás már a római korban használtatott, mutatja egy a kis-kalánihoz hasonló módon készült, átmérőjében mintegy 24 láb ösrégi vízmedence, mely azonban most meleg vizet nem tartalmaz, mert a mai gyógyforrásnál mintegy 20 lábbal fekszik magasabban. Ide helyezhető Hydátea (Ptolomaeusnál.) A mai bővizű forrás, úgy látszik, mind mélyebben ássa magát a hegybe s kifolyása időszakonként alább száll, míg az ásványvízből kiváló mésztuffa a fürdők közelében mindinkább felhalmozódik s elterjed.

A fürdő ez idő szerinti berendezése silány, primitív. Az épületek, a fürdők oly csekély gondozásban részesülnek, hogy valóban csodálkozni lehet az 1883. évben a fürdőt használó vendégeknek nagy számán. A múlt esztendőben a fürdőt — hivatalos adatok szert — látogatta ugyanis 880 belföldi és 72 külföldi, összesen 952 egyén. Tekintetbe véve azt, hogy az ásvány-forrásokban annyira duslakodó Erdély meleg forrásokban oly szegény, kérdjük: milyen látogatottságot bistosíthatna Fried Eskeles úr a gyógyi fürdő tulajdonosa, a történelmi multtal bíró, kiváló összetételű víznek, ha a forrásokat idegen elemektől szakértő befoglalás által biztosítaná, ha a vizet elemeztetné, ha a vendégek testi és lelki szükségleteinek kellő és jutányos fedezéséről gondoskodnék, és így tovább.

Fürdő-Gyógy 4 tükör-fürdővel bír. A vizek hőmérséklete 31.2° C. és 31.9° C. közt ingadozik.

III. Kis-Kalán.

Kis-Kalán a Strigy völgyében, Vajda-Hunyadtól két mértföldnyire fekszik. Mint fürdőhely már a rómaiak korában használtatott. Meleg gyógyvíze a Strigy folyó bal partján pakad, egy óranegyedni távolságban délre a helységtől a síkon. egy teljesen elszigetelt mintegy 18—20 lábnyira emelkedő szikladombból, melynek felszine közepén a mésztuffában 20 láb hosszú, 12 láb széles és 8 láb mély bassin van kanál-alakulag bevésve. A bassinból a sziklába véssett négy láb széles csatorna szolgál ki az ott elterülő posványra. Pár méternyire ettől 3 földel alá vett és körül kerített

fürdő szolgál a vidék lakóinak használatára. Az ősi fürdő jelenleg kender-áztatóul szolgál.

A kaláni fürdő berendezése, kezelése is igen sok kívánni valót hagy hátra. A fürdőt 1883. évben 144 egyén látogatta.

A kaláni források hőmérséke $25-30^{\circ}$ C. közt ingadozik. A fürdő tulajdonosa Bauholzer József bányaigazgató.

IV. Kis-Rápol t.

A kis-rápolti templom előtti téren tör elő a gazdag rápolti meleg forrás. A víz összetétele hasonló a közelfekvő bábolnai és gyógyi vizekéhez. Hőmérséklete 30.2° C. A községbeli birtokosok saját használatukra fürdőt állítottak e helyen.

B. Meleg kénes vizek.

I. Al-Vácza.

Al-Vácza falu a Körös balpartján, Körösbányától másfél mértföldnyi távolságra fekszik. Ez a fürdő is azok közé tartozik, melyeknek multjáról beszélünk szivesebben, mert a forgalmi vonalak s közgazdasági viszonyok átalakulásával, vajmi keveset ígér számára a jövő. A természet pazar bőkezűséggel áldotta meg e fürdőt is ingyen ajándékaival, adván neki meleg kénes forrásokat, odahelyezvén a festői Érc-hegység és a változatos Bihar-csoportosulat panorámája elé, míg háttérül a Marosra lejtő Drocsa hegység legkeletibb ága emeli fel gyönyörű erdő-koszorúját.

Az az egy pár uradalmi épület s a fürdőházak építészete a mai roskatagságukban is majdnem hallhatólag hirdetik — mondja muzeumunk lelkes igazgatója, egy költői lendülettel írott tárczájában — hogy máskép volt régen, s hogy abban a korban, mikor a mostani vénhedt hárssor még mint karcsú díszőrsége a Fehér-Körös hidján túl futó országutig sorakozot: naponta uri fogatok gördültek ide be, előkelő népséggel gyarapítva az árnyas park utain fel s alá hullámozó fürdő-társaságot.

A fürdő felett elvonuló egy-egy nagyobb zivatar mindig megköveteli a maga áldozatát. Kidönti a páratlan szépségű hárssorok egy-egy faját, egy-egy kemény barázdát von

a falakon, egy-egy darab kerítést, fedélzetet ránt le : kinek volna gondja reá ma, hogy mást ültessen a kidöntött fák helyébe, kijavítsa az idők rombolásait.

Al-Vácza két meleg forrása tükör-fürdőkké van átalakítva. Elhagyatottsága daczára Hunyadmegye legillőbb beruházással bíró fürdőjének tartom. Ha Udvarhelymegye Szejke-fürdőjével, a kis „Székely-Gasteinnal“ olyan nagyra vannak a jó székelyek, mi is büszkék lehetnénk Al-Váczára, ha érdemes belga tőkepénzes tulajdonosa megtenné érte azt a mit Szejkeért megtesz b. Orbán Balázs. S tegyük még hozzá, ha kerülne Zarándban a fürdőnek még egy olyan lelkes orvos magasztalója, a fürdő hatásainak még egy olyan hirdetője, a milyen dr. Reichenberger volt.

A melegebb forrás hőmérséklete 31.2° C. Váczát látogatta az 1883. évben 140 egyén.

Jelentéktlenebb meleg kénes forrás előfordulási helye állítólag Nándor, a Cserna folyó egyik mellékpatakja mellett.

A német anthropologok XIII. nagygyűlése.

Ismerteti *Torma Zsófia*.

Felolvastatott az 1883. évi szeptember hó 5-én tartott válaszm. ülésen.

(Kivonat.)

A német anthropologok XIII. nagygyűlése M. Frankfurtban 1882. aug. 14—17-ig bezárólag tartatott, melyen ismertető urhölgy hunyadmegyei leletekből összeállított gyűjteményét nem csak kiállította, hanem a megnyitás napján arról értekezést is tartott. A gyűlések napjait ásatással összekötött kirándulási napok váltották fel. Az első igen eredményes ásatás a Rajna partján fekvő Badenheim község határán eszközöltetett, hol frank közsirok tárattak fel. A második ásatás Homburgtól nem messze a Taunus hegyen foganatosított egy római castellum helyén. A nagygyűlés tagjai kirándultak Mainzba a „German central Muzeum“ megtekintésére is, hol nem csak Németország egész területéről összegyűjtött nevezetes leletek, hanem az Európa más muzeumaiban lévő is megvannak a legtökéletesebb gypszutánzásban. Lindenschmidt, e muzeum igazgatója az ismertető gyűjteményének tárgyait is gypsz másolatban helyezte el e muzeum egy külön osztályában.

A frankfurti gyűlésen kiállított nevezetesebb gyűjtemények közül megemlíthető a Rau-féle, mely miniatűr modellekben földmívelési eszközöket tartalmaz a legrégibb kortól kezdve előtűntetve a fokozatos haladást. 40.000 márka értéket képviseltek a Lemme-féle osztálynak ó görög arany ékszerei; Schliemann a Trójában ásott régiségekből egy csekély részt szintén kiállított. Általános figyel-

met keltett Eckhard limai gyűjteményének egyik csekély része; a perui Inkák korából származott szövetek élénk színét és a csipkék finomságát nem lehet eléggé csodálni.

Torma Zsófia továbbá részt vett a frankfurti történelmi és régészeti társulat aug. 21-iki gyűlésén, melyen Brentano és Reinhard Schliemann ellen polemizálva tagadták, hogy ez Trója romjaira talált volna Hissarlik maradványaiban. — Értekezőnő régészeti tanulmányokat tett Wiesbadenben, hol értékes Mithra leletek vannak, Berlinben megtekinté különösen a Schliemann által Kis-Ázsiában kiásott emlékeket, melyek ismételten meggyőzték arról, hogy Hissarlik történelem előtti lakói thrák eredetűek voltak s rokonai a mi thrák dákjainknak. Tanulmányozta még a muzeumokat Bécsben, Budapesten és Kolozsváron. — Nem hallgatható el, hogy midőn T. Zs. Frankfurtban értekezését bevégezte, dr. Klopffleisch Jenából üdvözölte őt azon kimondott véleményéért, mely szerint őskorszakbeli telepeseink műveire nézve a thrák kulturát állapítá meg, megjegyezvén egyszersmind, hogy kéziratban ezt már ő is megtette s igen örül, hogy ebben a nyilvánosság terén megelőztetett. Most már biztosan constatálható, hogy hazánk thrák-dák lakói a rómaiakkal egy időbeli lakói voltak hazánk földjének. Midőn Lindenschmiedt T. Zs. fontos adatait meghalotta, nem röstellette bevallani, hogy igen sokat, a mit eddig állítottak, meg fog kelleni változtatniok. Sayci pedig az angol assyriolog a legnagyobb figyelemreméltóknak nyilvánítja a frankfurti értekezésében, elmondott következtetéseket, melyeket nagyon nevezetes felfedezéseimről vontam le, s ujabban is hajlandó a felfedeztem tárgyak némely jegyeit írásjegyeknek tekinteni, melyek valamely syllabariumhoz vagy alphabethez tartoznak. Ha, mint írja, bebizonyúl, hogy e jegyek írásbeliek, akkor ezen felfedezés felette fontos a régészeti tudományra nézve, mert akkor ismervé volna az út, melyen az indiai írásjegyek („Hackenkreuz“) eljutottak nyugati és éjszaki Európába. Schliemann felfedezéseit és állításait összehasonlítva az én leleteimmal, Sayci szerint nincs leküzdhetetlen nehézség abban, hogy felfedezéseimet a Trójaiakkal egybe lehessen kapcsolni. Hunfalvy p. o. úgy nyilatkozott, hogy

nagyjelentőségű leleteimmel már is meggazdagítottam a történelmet előző tudásukat, a melyek azért oly nyomósak mert szerinte csakugyan bizonyossá válik, a mit Herodotusból az erdélyországi őslakókról sejthettek, hogy ugyanis a thrák népséghez tartoztak, mint a kis-ázsiaiak, legalább a Halyszon innen lakók; a dákok és geták thrák eredete tehát kétségtelen. Örömmel említhetem meg még azt, hogy a külföld muzeumait tanulmányozva az őstörténelem felderítésére sehol ilyen fontos és új adatokat nem találtam, a milyeneket gyűjteményeimben Hunyadmegye területéről egybehordtam. Mind geologiai mind archaologiai észleleteim alapján azon meggyőződésben vagyok, hogy hazánkat az árja népek vándorlása előtt semmiféle más nép nem lakhatta, s mivel ezek őstelepein a korszaknak dr. Gosz által megállapított 3-ik szakára találtam csak, a melyben már az ércz műveltetett, azt kell következtetnem, hogy itt Dárcziában az említett thrákfajú nép volt az első lakos, mely ide egy teljesen kifejlett kultúrát hozott magával.

Praehistoricus adatok Déváról.

Téglás Gábortól.

Felolvastatott az 1888. évi december hó 5-én tartott választm. ülésen.

(Kivonat.)

A Dévát övező hegylejtők úgy látszik ősidőktől telepitve vannak. Az u. n. Rézbánya völgyben a patak két partján mindjárt a hetvenes évek elején jellemző cserepeket gyűjtöttek tanítványaim. A Magyar-utca fejénél egy álm-látó ember kincskeresése vetett fel ilyeneket s a kertekben is több helyen észleltem róthellel, graphittal mázolt, rosszul iszapolt, hiányosan égetett durva cserépdarabokat. Még többet találnak a temetők sírásói, kik olykor-olykor tudomást véve gyűjtésemről engem is megörvendeztetnek effélékkel.

Míg azonban mind ezen helyeken a gyűjtés és megfigyelés csak esetleges körülmények által válik lehetségessé: a vár oldalán könnyű szerrel megtalálhatjuk a cserepek

mellett azon többi tárgyakat is, melyek konyha hulladékok néven foglaltatnak egyűvé. A cserepek finomabb és durvább változataiból egész gyűjteményt szedhetünk össze egy-egy kiránduláson a déli meredek sziklák alól, sőt a kalváriára vezető ösvény mellett 1881-ben egy szépen díszített kannafélére is akadtam már érdeklődő tanítványaim segítségével. A díszítés újj, köröm és árféle nyomokból telik ki. Utóbbiak geometrikus formákat képeznek. Az említett kannán a betüzdelt ékitést találjuk meg, még pedig a talpat csillagidomban körítik a betüzdelt vonal sorok. A német régészek által slav motívumnak minősített hullámvonal dísz is képviselve van.

Az agyagot szén, rőthel, graphit keverékkel festették.

Szilánkféle alig mutatkozik. Nagyobb kőtárgyat épen nem szolgáltatott a várhegy és az Ackner Mihály által 1857-ben itt talált bronzkarperecznek se akadt másodikja.

A házi állatesontokon kívül az unio pictorum héjakat kell még felemlítenünk.

Nézetem szerint ez előtolt s határozottan individualisált kuphegy a praehistoricus korban sáncz vagy töltés erődöt képezett. Ennek nyomait az utólagos erődítések megsemmisíték s csak a tartós itt lakás emlékét mutathatjuk most ki.

A felolvasó az érdekesebb tárgyakat rajzban is bemutatta.

Adatok Hunyadmegye praehistoricus térképéhez.

Téglás Gábortól.

(Felolvastatott az 1884. évi június 15-én tartott közgyűlésen).

(Kivonat).

Szerző addig is, míg a megye régészeti térképének elkészítését rendszeresen munkába lehetne venni: egy vázlatban mutatja be ez idáig ismertté vált őskori telepek térrajzát. Ebből kitetszőleg a Maros tág völgyét követék az első települők s abban Tordos, N.-Rápolc, Arany, Déva Lezsnnyek megannyi főállomásukat képezé. Innen a mellék-

völgyekre terjedt át a település s itt a Strigy mentén Szacsal, St.-Szt.-György, Szt.-György-Válya, Petréný (hol egy ezüst-karpereczes női vázat ástak ki a 60-as években) tűnnek ki leleteik bősége és változatossága által.

A Csena mentén V.-Hunyad, Alpestesnél mutatkoznak ősnymok, s ugyanott torkollik ki a Zsoczán, Nándorválya és Nándor neolithkoru telepeket érintő Peták völgye. Hát-szegvidékéről Fehérviz, Ponor-Ohába, Boli barlang nagyobb tömegben, Rea, Brettye szorványosan szolgáltatnak új kőkori tárgyakat. Petrozsénynél 1867-ben Heracleos-érmek nagy tömege mellett bronz-lándzsákat és vésőket találtak. Szászvárossal szemben a gyógyi völgy több pontján, így éppen Felgyógy, Boj, Erdőtálva, Rakonya táján volt megszállva. Szászváros is egyike az ősi állomásoknak s az ide kiszolgáló patak mentén a muncseli Gredistyénél praehistoricus korból eredő készítmények merültek fel. Felfelé Kudzsir s a jobb parton Bulbuk esnek e csoportba, míg Romost és a csig-mói Magurát a bécsi csász. muzeum aranyleletei teszik nevezetessé. Dévától éjszakra Boholt, Magura, Hondol, odább a Boiczánál kimagasló szirttetők, a bennök kialakult barlangokkal (ezek közt különösen a Balogu vagy Szabó József barlang) őskori telepek, míg a Fehér-Kőrös völgyben idáig csak Pogyele bronzlelete és Grohot új kőkori tárgyai ismeretsek.

Zám mögött Felső-Boj hegyhátja Godinesd felső barlangja nyújtott menedéket az ősembernek. Dobrától bronz-tárgyakat ismerünk; Alsó-Lapugynál egy fájdalom nyomtalanúl eltűnt barbarkori aranyláncz jöhet szóba.

A Dacziában létezett római collegiumok.

König Páltól.

(Felolvastatott az 1884. évi márcz. 5-iki választm. ülésen).

(Kivonat).

A collegiumok a római vidéki életnek legfontosabb tényezői voltak. Dacziában körülbelül 12 ilyen collegium állott fenn. Ezeknek némelyikét egyesületnek, másikat czéhnek nevezhetnők. E collegiumok nagyrésze nemzetiségi

és vallás intézmény, de vannak valóságos czéhek, vagy ha tetszik iparegyesületek is. Apulumban (Gyulafehérvár) volt azon takácsok czéhe, kik a tizenharmadik legiót látták el a szükséges vászon és posztóruhával, sátrakkal, ponyvakkal, pokróczokkal stb. Ugyanitt volt a marosi hajósok, vagyis inkább révészek egyesülete. A collegiumok sorozatát az ulpia trajanai hordárok egylete fejezi be. E collegiumok szervezete mind egyenlő volt. A tiszteletbeli elnökséget mindig valamely előkelő hivatalnokra vagy tekintélyes polgárra ruházták, kinek patronus collegii volt a címe. Néha lady patronesse-t is találunk, ki a mater collegii tisztes nevét viselte. Vöröspatakon és Tordán voltak temetkezési egyletek is.

E collegiumok egyik fontos feladata a társas mulatságok, összejövetelek gondos ápolása volt. Vig lakomára gyűltek össze a genius Collegii, a collegium védistenének ünnepén, a patronus vagy mater collegii névnapján néha havonként kétszer is vig poharazással, kedélyes lakmározással töltve el a munkában töltött napnak esti óráit.

A collegiumok tehát hasznosak voltak, mert nemcsak a munkát védelmezték, hanem a társas életet is kellemessé tették.

Az erdélyrészi ásványvizek kezeléséről.

Dr. Hankó Vilmostól.

(Felolvastatott az 1884. november hó 5-én tartott választm. ülésen.)

(Kivonat).

A természet tele marokkal szórta hazánk földjére gazdagságát, kincseit. Aranykalászt terem rónája; bort szürnek hegyein, minőt csak fejedelmek élveznek ünnepélyeiken. Fával, kőszénnel, vassal az ipar és nemzeti vagyonosodás e főtényezőivel annyira elvan látva, hogy más országnak is juttathatna azokból; aranya, ezüstje több van, mint Európa bár mely más államának. Lépten-nyomon oly összetételű források fakadnak, hogy kedvező körülmények közt a magyar birodalom anyagi jólétének egyik lényeges

tényezőjévé válnának az által, hogy messzi földről ide vonnák a testi bajokból gyógyulást keresőket.

Magyarország ásványvizeinek száma körülbelől 2200-ra megy. Ezen összegből, a sósforrásokat is bele értve, mintegy 1100 esik a kis Erdély területére. De bármily nagy legyen is ásványvizeink száma, holttkét fognak mindaddig képviselni, míg összetételük elemzés által felderítve nincs, pedig vizeink legnagyobb része egyáltalában nincsen megvizsgálva. Valóban nagyon kíváncsatos volna valamiképen módját ejteni annak, mint volnának legalább a kovásznai, váczai, gyógyi, torjai, bárnai, előpataki, ölvési, sármási s mindenekfölött a zajzoni ásványvizek tulajdonosai vizeik elemzésére szoríthatók. A kis-czégi, túri eddig figyelemre is alig méltatott keserű források megbízható elemzés kíséretébe bemutatva az országos iparkiallításon, nagy glaubersó tartalmuknál fogva köztűnés tárgyai volnának. E vizek kiváló összetételüknél fogva hivatva vannak a marienbadi és karlsbadi vizeket kiszorítani hazánkból.

Egy az összes hazai fürdők jelen állapotát, vizeink összetételét, gyógyhatását feltáró munka sokat lendítene fürdőügyünkön. Természetes, hogy ily munka létrejöttének esetében is fönmaradna a fürdőtulajdonosok részére azon kötelezettség, fürdőiket ismertető s azok szépségeit képekben is szemléltető füzetek megíratásáról s elterjesztéséről gondoskodni. Hogy fürdőink ügyét szélteben elterjedt gonosz hírek sem viszi előbbre, az megint nagyon természetes. Fürdőink ellen ugyanis a következő panaszok hallhatóak minduntalan: az erdélyi fürdőkön a kényelmi igényekre, az élelemre figyelem egyáltalában nem fordíttatik; drágábbak mint sok világfürdő; fürdőink mulatóhelyek, a hol a szegény betegek épülésére ugyancsak foly a bor, a kártya, a roullette stb. A tények sajnosan igazolták a legtöbb fürdőn a panaszokat.

Hátrányára van erdélyrészi fürdőinknek az orvosrendőri és gyógykezelési utasításoknak hiánya, vagy azoknak a mennyiben megvolnának, keresztül nem vitele. Továbbá a nehézkes közlekedés, a lanyhafelügyelet az ásványvizek szétküldésénél s mindenekfelett a hiányos vízkezelés, a czélszerűtlen töltés, dugaszolás, a gyöngé és nem tetszetős külsejű

palaczkok alkalmazása. Ez utóbbi bajok képezik különösen azokat a sebeket, melyektől hazai ásványvizügyünk úgyszólván vérzik.

Köztudomás szerint hazánk ásványvizekben nem csak rendkívül gazdag, de gyógyvizei oly változatos összetételűek, hogy mi a külföldnek egyetlenegy ásványvizére sem vagyunk utalva. Vizeink e változatos összetételét kellő kezelés és piaczképessé tétele esetében kiválóan fel lehetne használni egyfelől arra, hogy a félmillió forint értékben importált külföldi ásványvizek kiszoríttassanak az azokat sok tekintetben felülmuló magyarországi vizek által, más felől meg arra, hogy ezek értékükhöz képest nagyobb súlylyal lépjenek fel eddig a külföldi piaczon. A víz kezelése a forrásban a töltésnél és dugaszolásnál, a tetszetős és czélszerű palaczkok alkalmazása azok a tényezők, a melyek legtevékenyebben folytak be a külföld ásványvíz iparának felvirágoztatására, azok a feltételek, melyek nálunk figyelembe nem vétetnek. Öröndetes kivételt e tekintetben csaknem kizárólag a mohai víz képez, melynek palaczkolása, dugaszolása, kiállítása úgy szólva a mai kor színvonalán áll. Így lehet csak megmagyarázni, hogy az alig négy éve forgalomba bocsájtott mohai vízzel tulajdonosa ez évben már eddig több mint egy millió forint forgalmat csinált. Sok százra menő ásványvizeink között, eltekintve a borszéki víztől, melynek a mohainál háromszor nagyobb a forgalma, többnek lehetne olyan nevet, keresettségét biztosítani, mint a minővel a mohai bir; hasonló kezeléssel és utánjárással igen sokat lehetne épen oly jövedelemforrássá tenni, mint a minő a mohai víz.

A borszéki vizek az abszolút szénsavtartalomra nézve páratlanok; a források víze szénsavval a szó szoros értelmében túltelített; a Kossuth-kút víze e mellett vastartalmára a földes, vasassavanyuvizek között a pyrmonti mellett foglal el igen előkelő helyet. Az előpataki vizek között különösen az új kút vizének vastartalma az elemzés tanúsága szerint az ismert vasas vizek között páratlanul áll. A homoródi égvényes vasas savanyúvíz a csikszögödi vasas savanyúvíz vas- illetőleg szénsavtartalmukra kiváló. A szent-györgyi és dombházi ég-

vényes sósvizek a gleichenbergi, emsi, seltersi vizekkel állanak rokonságban. A borhegyi egyszerű savanyúvíz közönséges hőmérséknél szénsavhydrát alakjában állandóan oldva maradt szénsav — majd lithium tartalmánál fogva rendkívüli értéket képvisel. Sztojka kitűnő jód- és bronz tartalommal bíró égvényes sós forrás. A málnási Mária-kút vize tiszta égvényes sós víz nagy szénsav tartalommal. A s o l y m o s i a borszéki László-forrással analog összetételű égvényes vasas savanyú víz. A boholti nagy lithium tartalmánál fogva figyelemre méltó.

Hová-tovább szilárdabb alapot nyervén a tapasztalat, hogy a betegségeknek legkellemesebb, legtermészetesebb orvoslási módját az ásványvizek használata képezi, tudván azt is, hogy p. o. Wiesbaden 60 ezer, — Baden-Baden 37 ezer, — Karlsbad 25 ezer, — Marienbad 14 ezer vendégével a gazdagság hatalmasabb forrásait nyitották meg Német-, illetőleg Csehországnak, mint a minőt hazánkra nézve a magyar föld aranya, Tokaj bora nyitottak: még remélhetjük, hogy ásványvizeink észszerű beruházás és kellő kezelés mellett kiváló fontosságu factorok lesznek nemzetgazdasági és anyagi fejlődésükben. Fürdőügyünk a magyar kormány tevékenységének, gondosságának, figyelmének főtárgya. E kiváló figyelem eredménye a felállítandó ásványvizelemző állomás is. E fölötte fontos és szükséges intézmény első eredménye vizeink nagyobb elterjedésében, fürdőink forgalmának emelkedésében fog nyilvánulni. Működése egyelőre bőven meg lesz jutalmazva, ha sikerül odahatnia, hogy az a 3—4 millió forint, mit külföldi ásványvizekért kiadunk, ide benn maradjon a hazában s a mi vizeink- és fürdőink javára legyen gyümölcsöző!

Ujabb adatok Dacia helyrajzához a Strigy völgyéből.

Téglás Gábortól.

(Felolvasztatott az 1884. évi május 7-én tartott választm. ülésen.)

(Kivonat.)

Az 1884. évi husvétii szünidőt megyénk régészeti topographiájára fordítva mindenekelőtt Bácsit jelölhetem meg egyik római állomásul. A helységen kívül közvetlenül a Hátszegre vivő országút bal felén (ott palotának hívják) a Strigy árok partjáig találni a jellegzetes római téglákat. A római út erre vezetvén el e nagyobb terjedelmű épület annak közelében foglalhatott helyet.

Batizon át Kis-Kalánig a római utat nyomozva, ebbeli tapasztalatimat jegyzékbe foglaltam s Kis-Kalánt kerestem fel, melynek római nevével Aquae ellátott fogadalmi oltárkő a helység templomában van elhelyezve. A feliratot Torma Károly* közölte, de társulatunk körében mégse lesz felesleges azt ismételni.

I · O · M ·
 PRO · SAL · D · N ·
 C · IVL · MARCIA
 NVS · DEC · COL
 PRAEF · PAG
 A Q V E N S I S
 GENIO E O R
 POSVIT

Ez alkalommal Igna György udvarán (déli rész) a következő arat találtam:

I · O · M
 A · ELICO
 V · L · S · M

Tavaszi munka közben ásták ki s azóta társulatunknak ajándékozta Istvánffy Lajos bácsi birtokos.

* Erdézi Muzeum közleményei II. 31. s 12 római felvét stb.

A helység kiterjedését s az itt létezett kőfejtést a közel fekvő fürdővel együtt megtekintve. Strigy jobb partjára mentem át, hol Baczalárnak Strigy-Szt-György felé eső határszélén (Vadas Lajos tagja) jelentékeny római település nyomaira akadtam. A telep a mai úttól jobbra (fel-felé meue balra) több holdnyi kiterjedésű, de cserepeken, téglákon kívül egyebet találnom rajta nem sikerült. Felirat, téglabélyeg még nem került innen napfényre.

Sztrigy-Szt.-Györgyig visszafelé a Sztrigy jobb partját képező löszfalban praehistoricus emlékek tűnnek fel minduntalan. Ugyanilyen tárgyak mutatkoznak Szacsal felé s ezekből Druhora Gábor tanító úr szíves közreműködésével társulatunk már is szép collectióval bir.

A sztrigy-szt.-györgyi templom szentélyében következő feliratos kő áll:

D · M ·
M · VIRERI o
DECCOL
VIX · AN · XXI
VIR · R · ·
P · P ·

A falú alsó végén Mircse Dénes kertjében egy nagyobb terjedelmű római épület alapfalait találtam meg, tehát itt is volt település. A temetőben több faragványos római kőre találtam, sőt a templom maga is ily anyagból épült.

Mindez azonban nem helybeli eredetű, hanem odább keletre a Magura-hegy oldaláról származik s Szacsalon is hasonló eredetű faragványokkal találkoztam, sőt Mircseszk Avram házánál egy nagy feliratos kő várt, melyet azóta társulatunk meg is vásárolt. Mircseszk Pricza udvarán egy sarcopaghot s egy doroszlopot jegyeztem fel.

Innen $\frac{1}{4}$ óra alatt elérjük azon hegysarok lejtőjét, mely Szt.-György-Válya fölött indulva ki a Sztrigyig hatol. Ennek durva mészmárgáját nagyon kedvelték nemcsak a rómaiak, hanem elődeik a dákok is, mert minden dáknak minősíthető erősségnél ott találok.

A római korban a déli lejtőn szórványosan laktak. Bányász lakok és majorfélék népesítették be e halom oldalt, mert a téglahalmok, épületmaradványok $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{2}$ órai távolságban következnek egymásután. Ilyenek terjednek át a Sztrigy-Szt.-György vályai halomra is honnan többsírkő jutott a falúba. Ezek egyikét Buda Miklós és Géza birtokos urak szívességéből ajándékba kapta társaságunk s felirata ez:

D · M ·
 IV · MAXI
 MVS VIX
 AN XXV
 H VALENTIA
 C C

De nemcsak Szacsal, Sztrigy-Szt.-György-Válya osztozkodtak a Magurán, hanem Kőboldogfalvánál éjszakon épen egy castrumra akadtam. A helységen felül a hegy oldalán domborul ki a castrum négyszöge s az idő rövidsége daczára megtaláltam annak vízvezetékét is, sőt fennebb a Facset erdő szélén látható alapfalaktól egy kecsesen idomított női szoborfejjel gazdagíthattam muzeumunkat. Az általam ez alkalommal kinyomozott kőbányászat tovább tanulmányozást igényelvén: még Kitidre térek át, hol a Zsidovin nevű hegyfokon, a mostani ref. temető területén akadtam a római épületek maradványaira. A barbárkori érmekről ismertté vált Plesa hegyhát épen e fölött emelkedik. Az idevaló római állomás feladata a Szászvárosi völgybe átszolgált úttal állhatott kapcsolatban. Időm rövidsége tovább nem engedett s összegelve észleletimet, Bácsi, Baczalár, Sztrigy-Szt.-György, Szacsal, Szt.-György-Válya, Kőboldogfalva és Kitid bizonyultak újabban római állomásoknak.

Archaeologiai séta Dévától Veczelig.

Téglás Gábortól.

(Felolvastatott az 1884. évi július hó 2-án tartott választm. ülésen.)

(Kivonat.)

1884. egyik májusi vasárnapját Szinte Gábor és Majlánd Oszkár tanár urak társaságában a veczeli római régiségek megtekintésére használtam fel. Déváról Brettyelin (a Hunyadiak idejében Törzsökfalva) felé indultunk, miközben a Csengőárok felső részén a Szárhegy tövénél egy besericuczanak nevezett épület romját mértük fel. Ez a múlt században arra üzött bányászat felügyelő épülete lehetett.

Brettyelinen Popovits Petru diakon udvarán akadtunk egy feliratos köre. A jámbor diakon egyik öse sírkövét látja e Mercurnak szentelt arában, melynek felirata így hangzik:

DEO **M**ERCVRI
C · **M**RCVS **A**TO
NIVS · SABNI
AVS · PRINCEPS
V · S · L · M.

Anyaga aranyi augit eredetű s nyilván Veczelről hozták fel. A tulajdonos csak 30 frtot kér érte.

Brettyelinről a hegyen át a K a o n i völgybe jutottunk a hol a patakot követve érkeztünk Veczelre, melynek alvégi házai körül számos római oszloptöredék faragott, sőt feliratos kő látható. Ezek nagy részét Torma Károly fáradhatatlan buvárunk egy korábbi alkalommal ugyan összegyűjtötte, de Szinte Gábor rajztanár urnak rajzolni valója azért akadt bőven s az építészeti és szobrászati darabokból egy gyűjteményt állított arra az időre össze, mikor az ilyenek közlése is sorba jöhet társulatunknál.

Különösen aranyi és dévai kőzetekből szereltették fel a veczeli határban elterült római M i c i a t. Ilyen kőemléket Hubján György kertjében Gripár Petrunál sokat ismertünk fel.

Szemlénket kiterjesztettük Vulcsesdre is, mely nyugatról alig pár percnyire következik Veczel után. Ott a kincstári erdővéd és szomszédai udvarán több oly feliratos kő hever, melyeket Torma Károly hozott nyilvánosságra s a templom körül elhelyezett sok faragványos kő közül az egyik egy legionarius demborképével érdemel említést.

Kelet felé Herepe csatlakozik Veczelhez. Ott Kádár György szolgáltatott volt becses feliratokat a kolozsvári muzeumnak; de most új felíratra nem akadtunk. De oszlopok, épületpárkányok, sarcophag részletek, téglák minden telken találhatók.

Visszatérve Veczelre Degán Ágost tanító úrnál ügyünk buzgó képviselőjénél találtunk egy elmosodott feliratos órára, melyet be is szállítottunk.

A lerajzoltakon kívül bélyeges téglák képezték ez út becsesebb zsákmányát.

Ilyen bélyegek:

M

L S

JRV

LEXIII
IV DEIOTARI

LEGXIII
ANNEI²A^T
VRNINI

Társulatunkra nézve a közölt feliratok s egyéb sculpturák egybegyűjtése sem levén közömbös, végül ezek összegyűjtetését és behozatalát javaslom, ajánlom a hatósági közegek hivatali segédkezésének kieszközlését.

Mythosi elemek a rumân népköltészetben.

Felolvasta *Mailand Oszkár*.

Számos éven át foglalkoztam megyénk ethnologiai viszonyaival s tanulmányoztam a rumân népköltészetben rejlő sajátos szellemi felfogást, meg levén győződve arról, hogy itt az eredeti népszellem oly sajátos és ősi vonásaira bukkanak, melyek felderítése az összehasonlító-népismeret általán a tudománynak hasznára válhat. Nem csalódtam. Az újszerű új kori felfogás a rumân népköltészetben megnehezítik feladatomat; de lefejtve mintegy ez új burkot igyekeztem mélyére hatni az e költészetben rejlő, istenség világ stb-re vonatkozó ősi felfogásnak, alakításnak mint tették azt az őszind és o-germán néphagyományok tanulmányozói. A rendelkezésemre álló anyag csekély és zilált, csak foszlánya egy elterjedt szellemi productivitásnak, mely a Balkántól fel a mármarosi bérczekig terjed, csak egy kis szála ez azon veres fonálnak, mely egy nép századokon át fejlődő lelki életén átvonulva, minden kis részében megtartotta azon jellemvonásokat, melyek lényegét képezik, vagy melyek idegen befolyásként lényege átalakítására befolytak.

E csekély, de jellemző anyagból is, most már képes vagyok megállapítani, hogy a rumân népköltészet nem oly meddő, nem oly újszerű, mint az a laikusnak látszik, hanem tele ősi mythicus vonásokkal, melyeket összeállítva képesek leszünk idővel a rumân — illetőleg egy a Balkán kebelén fejlődő s Erdélyben fejlődése egy új phasisába lépő nép — ősz-mythológiáját összeállítani. S hiszem, hogy egy ily, ha nem is teljesen rumân mythologia hivatva van

a rumán-kérdésnek is új irányt adni, bevezetvén az e kérdéssel foglalkozókat egy nép lelkének azon szentélyébe, ahol a kulturális fejlődés minden egyes phasisa, a vegyülés, átalakulás minden fontosabb mozzanata a hitben feloldva tükröződik vissza.

Következőkben egy pár ily ősi mythicus vonást mutatok be s fejtegetek összehasonlító-irodalmi álláspontról. Ez ősi vonások a nap és holdnak a rumán ősi néphitben való szereplésére vetnek világot, s fontosak azért, mert kiinduláspontját, alapját képezik, minden e téren való tanulmányozásnak.

Eltételezve attól, hogy a nap és hold számos népnél valóságos vallási cultus alapjává tétetett, tény, hogy a nap és hold mythologiai elemei a Ganges partjaitól fel Irland szigetének mohos szikláit lakó népekig, mint veres fonal vonul át a népek lelkén. Minden nép egyformán bámulta a nagy természet e legnagyobbjellenségeit, csak hogy egyik-másik népnél más-más fokban és alakban fejlődött ki azok csodálása, s egyes népek lelki sajátságai, helyi viszonyai stb. képessé tették azt ezeket egy kultus központjává tenni. A vedák telve vannak e két csillagra vonatkozó mythosi elemekkel. A görög és latin mythologiában is nem egyszer látszanak meg nyomai. Az ó-skandináv (Noroena) mythosi dalaiban az éj és nappal mythosában ott lappang; s az eskimók, szamojedek nem egy ősi mondája utal e mythos létezésére. Ősi kövületei ezek egy az egész emberiség lelkét átjáró képzetnek, mely az emberiség fejlődéstörténelmében oly lánczszem, melyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk. De ez ősi érzület nem elégedett meg e csillagok bámulásával. Nem elégedett meg a szerinte felfoghatlan, égitestek imádatával, hanem igyekezett azokat úgy személyesíteni, igyekezett képzelmével oly alakba öltöztetni, a mint az lelkületének inkább megfelelt. Hogy öntudatosan imádhassa, közelebb kelle azokat magához hozni. Lehozta a napot, holdat a földre, adott nekik emberi alakot, felruházta emberi tulajdonságokkal. A Vedákban Duhita a nap Djaus leánya s a görögöknél Kharis a hajnal Zeus leánya. Majd leánytestvéreknek majd fivér és nővérnek képzei. És kima-

gyarázni igyekeztén az égen való fel és letünésüket úgy tünteti fel a nap és holdat mint ifjút és lányt, kit amaz üldöz szerelmével. Az ind és görög cultusban e megszemélyesítés annyira megy, hogy a nap és hold csak a megszemélyesített istenségek symbolumaiként tűnnek fel. Ez a mythologiai transformatio okozza, hogy a nap és hold képzete egészen kiesik a nép tudatából, s a traditio versben tart fenn számunkra mondákat nap és holdról, a nélkül, hogy a nép tudatával birna e mondák mythicus hátterének. Az idő elmosta az ősi tudatot, s a nap és hold parasztleány, parasztifjúként jelenik meg a költészetben. A mai nép képzete ifjút, leányt énekel meg a nap és holdban, 7 szép leányt a gönczöl-szekérben s e felfogás annyira odatapad mai életviszonyaihoz, hogy alig tudná ezeket az égre visszaképzelni.

A nap és hold mythosát általam gyűjtött négy népdalban és egy Moldován Gergely által közölt népdalban vélem feltalálhatni, a következőkben azoknak részint kivonatát részint egyes ide tartozó részleteinek fordítását adva, czélom lesz e sorokban azon mozzanatokat bírálva tárgyalni, melyek kétségtelenné teszik, hogy itt a nap és hold mythosával van dolgunk. Egyik dálnak tartalma következő: Celigrád*) kapujánál egy ifjú áll napfényben s kéri anyját házasitaná meg őt. Az anya megházasitaná, de az ifjú konokul ragaszkodik azon kívánságához, engedné meg neki anyja, saját leánytestvérét elvenni. Nővére így szól: „Elmennek utánad, de vétek, mert egy vérből valók vagyunk s összeházasodnunk nem lehet. Az anyja megengedi az ifjúnak hogy testvérét elvegye, ha csinál viaszból egy hidat az ország és világ fölé s a hid közepére egy forrást hideg vízzel, hogy a ki e mellett elmegy hajtsa meg magát s kérje a két ifjú bűneinek bocsánatát.

Egy másik, mely ennek telyesebb variatioja következő: Celigrád kapujához támaszkodik egy nagyhajú ifjú, kezeivel a nap felé, arczával a hold felé fordulva s kéri anyját adná neki leányát saját nővérét feleségül, mert a merre csak járt a földön, nővéréhez szépségre és járásra hasonlót

*) Celigrádról másutt bőven.

nem talált. Az anya neki igéri leányát, ha magának vasbocskorokat csinál aczélszíjjakkal s azokkal megkerüli a világot. Ő ezeket megcsinálván ismét kéri nővérét. Az anya neki igéri, ha készít neki rézhidat az ország fölé, ezüst hidat a világ felé. Ezeket is elvégzi s kéri nővérét feleségül. No ha már így áll a dolog szól az anya: — fogd be a szekérbe lovaidat s induljatok esketésre. Elindulnak a templomba. Ott azonban a szent szűz képe véres könnyeket kezd sírni s elindul a Dunához. A menyasszony látva ezt, kéri a násznagyot, bocsatáná el kezét, hogy igazítsa meg fonnyadt koszorúját; s mikor az kezét elereszti így kiált fel: Mint-hogy fivéremnek legyek felesége, inkább legyek a halak étke s a kövek rozsdája — és beleszökik a Dunába.

Ha e költeményeket kellő figyelemre nem méltatjuk s ha különösen a mindkettőben sajátos vallásos befejezést tekintjük, könnyen reájuk foghatjuk, hogy ezek újabb idők productumai, mert valóban a modern színezetű mozzanatokból alig válik ki az ősi háttér. De mélyebb megfontolás után, meglep egy néhány oly sajátos mozzanata e költeményeknek, melyeket jelen viszonyainkba alig tudunk beleképzelni. Első ezen mozzanatok közül az, hogy az ifjú saját leánytestvérét akarja elvenni.

De culturviszonyainkkal ez semmikép meg nem egyeztethető momentum, mert noha tudom, hogy a testvérek közti házasság egyes iráni népfajoknál engedélyezett, sőt kötelező volt, még sem lehet arra gondolnunk, hogy e költemények szerzője a társadalom törvényeihez oly kevésbé alkalmazta volna eszmemenetét, s oly viszonyokat tüntessen fel költeményében, melyek nemcsak, hogy realis valósággal nem birnak, de a valósággal határozott ellentétben állanak. De a költő maga is érezni látszik a házasság valószínűtlenségét, mert annak megtörténtét lehetetlennek tünteti fel. De még egy erkölcsi princípium versbe foglalásáról sem lehet itt szó, mert a költő mindig bir érzékével a társadalom azon viszonyainak, melyek ellen erkölcsi példákkal kell fellépni. — Európa népei közt azonban soha sem volt honos a testvérházasság, tehát ez ellen nem volt szükség ellenszerre, s így az erkölcsi elv megtestesülés föltevését e

költeményről igen könnyű elhárítani. — Mindezeket meg-gondolva, nem minden alap nélkül mondhatják ki, hogy itt e költeményekben a nap és hold ősi elemeivel van dol-gunk, és pedig az ifjú itt a nap és a leány a hold. Mol-dován Gergely egy idevonatkozó tartalmu költeményét épen „nap és hold“ czímmel látja el. Tartalma röviden ez: A Nap elakarja venni nővérét a holdat Iliana Cossincziának, de az isten ellenzi az összekelést. Mindazonáltal készülnek menyegzőre. De épen midőn az esküvő folya, egy kéz nyul a leány után s a magosba felemeli, s azután a ten-gerbe dobja. A nap napnyugatra tartva, utána megy s le-száll a habokba. Az úr ismét kezét mártja a tengerbe s Iliánát felhajtja az égbe a hol a hold lett belőle, s így végzi :

Te Iliana Cosincziana,
 Ám járjatok egymást látva,
 De örökre úgy elváltan
 Nap és éjjel tele vágygyal,
 Szívetekben égő lánggal!
 Lépten-nyomon egymást üzve,
 A kék eget megkerülve.

Itt is ugyanazon főmozzanatokkal találkozunk, csak hogy itt a nap meg is van nevezve a leánynak is neve van s fel van tüntetve képződése mint hold.

Már a testvérházasságok ily gyakori föltevése, s hogy azzal a népköltők annyit foglalkoztak, ha nem akarjuk a testvérek közti házasságot föltételezni, bizonyítja, hogy a rumân nép előszeretettel foglalkozott az égi testekkel s ősi traditiokat őriz e dalokban, de melyek transformálódtak a későbbi viszonyokhoz.

Ha még kételkednénk, hogy az előbbi két népdalban ifjú és lány alatt napot és holdat kell érteni, meggyőz egy általam 1884. nyarán Várhely községben Novák Zgírcea ajkáról följegyzett ballada, melynek első része következő szószerinti fordításban :

Tizennyolcz lóval
 Tizennyolcz évig
 Utazott a nap,
 De kedvére való
 Leányt nem kapott.

Míg el nem ment
 Nővérehez :
 Juanához a fényeshez:
 „Kedves nővérem
 Ha Isten akarja
 Légy feleségem.“ —
 „Szép nap — fivérem
 Hallottál még olyat
 Hogy fivér nővért elvegyek.“
 „De jó fivérem
 Ha csinálsz nekem
 Vas lajtorjákat az égig
 Ezüst hidat a föld felett
 Utánad megyek.“

Ez első része a foszladozó formájú költeménynek, melynek régiségére épen legjobb tanúság, hogy egyes részei egészen prozává lapultak el. — Többi része zavart összefüggés nélküli, melyből még csak azt a momentumot emelem ki, hogy az ördög egy lóval megjelenik, s így szól lovához, igyál-igyál lovam, mert ezentúl nem iszol, mert a nap megházasodik s elégetik gyermekei a világot. — A vége kijelenti, hogy a házasságból semmi sem lett.

Itt is határozottan a nap házasságáról van szó, de mindazon körülmények, melyek e házasságot lehetetlenné teszik, megegyeznek e három előbbivel, melyek hasonló intentiójuk, s kétségtelen, hogy itt Juana a hold.

A rumán népköltészet e sajátos felfogása nem áll egyedül a cultur-történelemben s e sajátos personifikatio pedig megmagyarázható más népek felfogásából, melyek nap és holdat szintugy personifikáltak.

Az Eddában a nap és hold mint testvérek fordulnak elő s a mythicus Mundilförinek gyermekei. A Lettek, Arabok szintén testvéreknek képzelik, de a rumán felfogással ellenkezőleg¹⁾ a napot nő, a holdat férfinak a Rigveda ugyanigy. A Grönlandi Amrugát üzi Malinat a napot nővé-

¹⁾ Rumánban is váltakozik e felfogás. Rigvedával szlavval, lettel megegyező mint „Az argesi zárda mondája“ cz. kis tanulmányomban kimutattam. (Megjelent a dévai áll. főreálisk. 1884/5. tanév értesítőjében s külön lenyomatban Breier Adolfnál Déván.

tér. Egy olasz mese szerint Sole és Luna Talliá-nak gyermekei, Szlávban megvan ugyane felfogás. De ha míg kétség forogna fenn balladán mythicus volta felől, úgy van még egy pár momentum, mely az utolsó kétséget is képes eloszlatni. t. i. a ló és szekér előfordulása. Egyik balladában 18 lóról van szó, másikban szekérről, Moldován balladájában 9 lóról és mindháromban úgy vannak ezek feltüntetve, hogy a nap használja. A nap mythosaiban a ló, szekér mindenütt nagy szerepet játszik. Éjszaki népek felfogása szerint éj és nap utaznak mint másistenek; a napnak szekere van s az éj egy-egy lovat fog be. Aeschylosnál a nappal fehér lovakkal utazik. A vedabeli költők a napot és hajnalt magát néha lovaknak képzelik azaz futóknak, nyargalóknak, noha általánosak náluk ez a felfogás, hogy a napot, hajnalt lovak huzzák. És e personificatiot igen szépen magyarázza. Müller Miksa midőn azt mondja: Ez nem többet jelent, mint a mi szemmel látható t. i. hogy a fényes sugarak, melyeket hajnalban napkelte előtt láthatni, keleten mintegy felágaskodva az égen, s felölve minden irányban a villám sebességével huzzák a napvilágot mint a lovak a harczos szekérét. Együtt is fordul szekér és ló elő, mikor a védakban a lovak a hajnal kocsijába fogottaként vannak feltüntetve. Mithrának a par exellens napistennek három lova van. De feltűnő a román népköltészetben a lovak gyakori szereplése, a mi némileg érthető, ha meggondoljuk, hogy a hegyes vidékek lakóira nézve a kis mokány ló valóságos áldás, de mégis nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azt, hogy a népköltészetben a paraszt mindig három lóval utazik egy pejjel, egy feketével és mint a holló egy szürkével mint a galamb.

Egy költeményben így szólítja meg kedvesét: Jere velem szép kedvesem, mert befagyott a Duna s átmehe-tünk rajta három lóval, egy feketével mint a holló, egy verressel mint a kakuk? s egy szürkével mint a galamb. — A feketét eladom, a vörössel mulatok a szürkével utazom.

Sajátos personificatiot sejtek itt, mert hogy a nép az égitesteket, az időt kísérlőként tünteti fel arra nem egy példát lehetne felhozni, s egy román költemény is azt mondja: Innen Szegedig 7 szeretőm mutatja nekem az utat

azaz hét szeretővel utazom. Ez ép oly sajátos, mint az előbbi. Miért utazik valaki 3 lóval s 7 szeretővel? És ha valószínű, hogy a 7 szerető alatt a gönczöl szekerét érti, úgy fönntartással azon nézetnek adhatunk kifejezést, hogy itt a paraszt a hollófekete éjjel, a vörös nappallal és szürkülettel utazik. — Elsőt elkölti, elalussza — másikon mulat a harmadikon utazik.

A Vedákban is a hajnal lova szürke, a tűz lovai vörösek. S a vadonban nem egyszer találjuk már azon következetesen keresztül vitt mythol. transmutatiót, hogy lovak alatt egyszerűen, napot hajnalt értettek. Reimar von Zwetternél az év szekere 7 fekete és 7 fehér ló által huzatik, s itt is, midőn keresztültör a lovagló és szekerező istenségek képzete, bizonyítja e hely, hogy midőn a lovakban bizonyos időszak jelképezéssel látjuk, nem járunk pusztán légből kapott hypothesisek terén.

De előfordulnak balladáinkban a h i d a k még pedig viasz, réz és ezüst hidakról van szó — egyik balladában réz és ezüst hid a másikban csak ezüst hidról van szó. És ha jól megfigyeljük, hogy az egyik hidról azt mondja, hogy legyen építve az ország fölé, de a másik már az egész világ felé, önkénytelenül a szivárvány és tejutra kell gondolnunk. A két hid építkezésének különbsége, indokoltsága kiviláglik, ha ösmerjük a nép hitét a szivárványról. Ő sem hiszi, hogy a szivárvány az egész égboltot beéri, hanem nézete szerint egyik legközelebbi folyótól veszi eredetét s ráhajlik a másikra s szivja fel a vizet — tehát ez a hid az ország fölött. A másik hid volna a tejút, mely ezüst színű. — És minde két hidat a nap megcsinálja, hogy nővérét elnyerje. Hisz látja a nép minden alkalomban, hogy a nap süt az esőcseppeken át mikor szivárvány mutatkozik s a hidkészítés képzete, s e munkának a napnak való tulajdonítása igen könnyen származhatott. Mi valószínűbb mint egy ily hid képzete, mely összeköti a keletet nyugottal a két végpontot, mely közt e két csillag mozog. Egy ősi képzet szerint a nap tengerbe süllyed s reggel felfrissülve tér vissza.

E költemények, bár én nagyon ősieknak tartom, ha nem is más conceptiojukban, de ősi háttérüket illetőleg —

sem maradtak érintetlenül az ősi hagyományokat kereszt-vízzel és tömjennel pusztító keresztény vallástól. S jellemzőnek tartom azt, hogy e keresztény befolyás a költemény végén látszik meg leginkább, mert itt lehettek a veszedelmesebb vonatkozások az ősi vallásra, melyeket helyettesíteni kellett, melyeket a nép ösztönszerűleg helyettesített keresztény képzetekkel, kiesvén tudatából az őseredeti képzet, melyről számot adni nem tudott. Hogy két testvér szereti s üldözi egymást ebben semmi különöst nem láttak — de ki tudja mik voltak azon istenségek nevei, miket szüz-Máriával s a keresztények más isteneivel kellett helyettesíteni. A kereszténység itt is összetörte az ősi hagyományok jegeceit, hogy kristianizált alakban újra fagygyassza.

A nap és hold mythosra vonatkozik, gyűjteményemnek egy másik 1880-ban N.-Rápolton feljegyzett balladája. Eredetiben így hangzik :

Colo jos la Padurele
 Resarit'or dône stele,
 Dar' ele nus dône stele
 Ca mierz doue surorele.
 Un'a mierge tot plangend,
 Un'a mierge tot ridiend,
 Hei' de mierge tot ridiend:
 „Hei! sorutia drag'a mea,
 Eu de ce miergi tot ridiend?
 Tu de ce mierz tot plangend?“
 „Cum sorutia io n'oi plange,
 Ca maic'a s'a laudat
 Ca pe noi se ne desparta,
 Un'a-in deal spre resarit,
 Ca acolo-i loc santit;
 Un'a-in jos catra apus,
 Ca acolo-i loc ascuns.
 Antuncea se ne-intelnim:
 Cand s'a-intelni deal cu deal.
 Dór' atunci si nici atunci,
 Cand or face juguri muguri.

Dór' atunci si nici atunci :
Cand or face plopilor nuci,
Si salcuti'a mere dulci,
Porodic'a porumbele,
Pentru doue surorele.*)

Csillagoknak nevezi a költő a két nővért. Ezek elválása köznapi viszonyokból nem magyarázható, mert miért is küldené el két leányát az anya minden igaz ok nélkül, s ha szolgálatba küldi kár volna ennyi lehetetlenséget találkozásuk elé gördíteni. Az elválasztás indokolva nincs, pedig a népköltő rendesen inkább többet mond indoklásul mind igen keveset. Nap és hold elválásáról van itt szó — keletre küldi a napot, nyugatra a holdat, s ha az előbbi balladákban a tragikum az, hogy soha sem vehetik el egymást a testvérek itt az, hogy sohasem találkozhatnak.

Az egyik nővér sír, a másik nevet. A nap myhosokban a hajnal örvendezőnek, az éjszomorkodónak van feltüntetve.

A Rigvédában nap és éj nővérekül szerepelnek. A nők testüket különbözővé tették az egyik fényes, a másik sötét.

Mindezekből világos, hogy az ó-rumán mythologia egyik főphasisát a nap s hold cultos képezte, mely tény annál érdekesebb, hogy több alakban látjuk e két égitest megszemélyesítését, a mi a cultusnak több oldalról való befolyásolására mutat. Hogy fejlődésének mely phasisában keletkezett e cultus, hogy mely néptől vette, vagy mely néppel együtt képezte a rumán nép e cultust arról beszélni még korai, de ha az e téreni gyűjtéseket ezután több buzgalommal folytatják nem elkésett törekvés.

Más a napcultussal összefüggő, ez égitestet többféle alakban megszemélyesítő mythosi vonásokról, ennek a holdhoz, éghöz, emberekhez való viszonyát megvilágosító elemekről lesz szerencsém máskor e helyen bővebben értekezni.

*) Megjelent a Dr. Meltzl Hugó és Brassay Sámuel által szerkesztett „Összehasonlító irodalomtörténelmi lapok“ Kolozsvár, 1881. oct. 31-iki számában. (Vol. VI. Nr. V.—VI.)

MÁSODIK RÉSZ.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A társulat 1883. évi június hó 1-től 1884. évi deczember hó 31-ig kifejtett működésének vázlata.

Összeállította Kun Róbert titkár.

Az 1883. évi május hó 30-án megtartott közgyűlés semminemű elintézni valót nem hagyott a választmányra, mely a közgyűlés utáni első ülését június 6-án tartotta meg. Ez ülésen Téglás Gábor ismertette a Bisztravölgyi római márványbányákat. A szeptember 5-én tartott választmányi ülésen Torma Zsófia ő nagysága érdekes felolvasásban ismertette a német anthropologok 1882. évi aug. 14—17-én M.-Frankfurtban megtartott 13-ik nagygyűlésének lefolyását s azon tapasztalatait, melyeket tanulmányi útjában tett. Ez ülésen jelentette a titkár, hogy a választmánytól nyert megbízatása folytán intézkedett az iránt, hogy a választmány felolvasó üléssel összekötött kirándulását az idén Brádon tarthassa meg, még pedig az ottani rendezők megállapodása szerint szeptember hó második felében. Az október hó 3-án tartott ülésen gróf Kuun Géza társulati elnök meleg szavakban emlékezik meg a brádi kirándulásról s azon szívélyes fogadtatásról, melyben a választmány tagjai ottan részesültek; felolvasást tartottak Brádon gróf Kuun Géza, Kirinyi Lajos, dr. Sólyom-Fekete Ferencz és Téglás Gábor. — Ez alkalommal a brádi műkedvelői társulat társulatunk javára előadást is rendezett, melynek tiszta jövedelme 43 frt 48 kr. Az anyagi ugy mint a szellemi eredmény, mely e kirándulást követte leginkább Kirinyi Lajos, Brády Lipót és Balia Ödön tagtársak buzgalmának köszönhető. A november hó 7-én tartott ülésen Téglás Gábor bemutatta és ismertette a Várhelyen

két nyár folyama alatt kiásott s a dévai muzeumban elhelyezett római feliratokat és bélyegeket, kiemelve téglagyűjteményünk gazdagságát a mennyiben 19 féle bélyegű téglá van a muzeumban. Ugyanez ülésen ismertette Téglás Gábor a székely nemzeti muzeumot, részletesen terjeszkedve ki annak praehistoricus gyűjteményeire.

A nyár folyamán eszközölt várhelyi ásatások a Téglás Gábor és König Pál által beterjesztett számadások szerint 619 frt 40 krba kerültek; ezen számadások a kiküldött vizsgáló-bizottság által helyeseknek találtattak.

A december 5-én tartott ülésen Torma Zsófia választmányi tag ő nagysága néhány, Tordosan talált újabb leletet mutatva be, örömmel constatálja, hogy korábbi feltevése, mely szerint az őskori műveltség az árja népektől a Duna völgyén át hatolt Közép-Európába, ugy ezen újabb leletek, mint dr. Schliemann és Sayce tanárok hasonló véleménye által teljesen igazolva van. Téglás Gábor felolvasást tartott „Praehistoricus adatok Déváról“ czim alatt, melyben több, a dévai várhegy déli oldalán általa talált őskori leletre hivatkozva kimutatja, hogy Déva praehistoricus adatok tekintetében méltán sorolható Tordos, Nándorválya és Algyógy mellé, mint a mely községek legbővebben szolgáltatják Erdélyben a tudományra nézve oly kiváló becsű őskori cserép- és más edényeket. Végül König Pál olvassa fel értekezését a Mithra-cultus próbáiról, ismertetve azon mintegy nyolczvanra menő szellemi — erkölcsi — és testi próbákat, melyeket a Mithra-cultus beavatottjainak kellett fölvételök előtt kiállaniok.

Az 1884-ik évi február hó 6-án tartott ülésen König Pál az 1883-iki ásatások folyamáról a következő jelentést terjesztette be:

Mélyen tisztelt társulati választmány!

Tisztelettel alulirottak a lefolyt évek alatt Várhelyen foganatba vett ásatások folytatását már csak a társulat iránti szolgálatkészségünknel fogva is elengedhetetlen erkölcsi kötelességünknek ismerve f. évi augusztus hó elején siettünk társulati elnök úr Ő Méltóságának megtisztelő felhívása következtében a daciai metropolis romjaihoz ki-

szállani. Ezt megelőzőleg azonban tudatában élve az ásatások rendszeres vezetéséből a tudományra és hazai irodalmunkra hárulható fontos feladatoknak, tüzetes előtanulmány tárgyává tettük a rendelkezésünkre jutott munkákat, lehetőleg oda igyekezve, hogy küldetésünk technikai kellékei mellett a szükséges irodalmi és szakismeretek is rendelkezésünkre jussanak.

Augusztus 9-én Várhelyre érkezve mindenekelőtt a nméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi Ministeriumnak nagylelkűségéből még a lefolyt évben ásatni kezdett s nagybecsű leletei által kiváló hirnévre jutott Mithrász-templom végleges kitakarását — és peribolosával való átvizsgálását vettük munkába.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a havasi szénarétek kaszálásának az aratási munkálatokkal történt egybeesése miatt napszámosok akkoriban felette keresettekkel váltak, úgy, hogy gazdaságosabbnak mutatkozott egy odaváló tapasztalt egyén közreműködését vennünk a munkaszervezésnél igénybe, kit állandó felügyelőként továbbra is alkalmaztunk. A gyakran szétszórt területen eszközölt kutatások még egy ifjú ember felvételét tették szükségessé, ki mellett rajzi munkálatokra Goro Lajos jelenlegi mintarajziskolai növendéket kelle meghívunk. Hálásan kell megemlékeznünk Tornyai Sándor választmányi tagtársunk ügybuzgóságáról is, ki Janza János gör. kath. esperest és Licsek Béla póstamester urakkal nem egy ízben szíves vala a felügyelet és vezetés fáradsalmait velünk megosztani. — Kis expeditionk activitását még a túrlajdonosok részéről szembeszökőleg nyilvánulni kezdett kapzsiság lediplomatizálása késlelteté. A nehézkes gondolkozású és szűkkeblű falusi emberek szertelen követeléseit végre oly módon sikerült szabályoznunk: hogy az egyes területekért alku szerint esetről-esetre kiszabott kártérítésen felül a megsemmisített kerti ültetvények és fák megváltását és a becsesebb faragványok vagy feliratos kövek 1—5 frtig terjedő kifizetését helyeztük kilátásba s egyuttal a kertekben és udvarokon keresztül vitt ásatásoknál a kiemelt földtömeg visszahelyezését is megajánlottuk. És jóllehet a munkások számában lényeges emelkedést eredményezett e szerződés: a mivelet

végeredménye pénzügyileg mégis előnyösebbnek bizonyult annál, mintha az eredeti követelésekhez alkalmazkodunk.

E tájékoztató s eljárásunk illustralására, valamint a számadások felülvizsgálatára egyaránt szükségesnek tartott bevezetés után bátrak vagyunk munkálataink eredményét a részletes feldolgozásig és irodalmi értékesítésig a következőkben összefoglalni:

I.) *A Mithrás-templom.*

A Mithrás-templomnak délkeleti, déli és délnyugati szöglelei s az egész peribolos vártak most feltakarásra. A leggondosabb kutatás és a földtömeg aprólékos átforgatása daczára jelentékenyebb eredményekhez nem juthatánk s egyetlen új fogadalmi tábla összeilleszthető töredékeit sikerült kiemelnünk, de feliratot az se tartalmaz. E feltűnő s vérmes reményeinket annyira meghiusító eredménytelenség okát, most utólag kimagyarázni nem éppen nehéz, miután alkalmunk vala tapasztalni, hogy ezen a területen már ismételten gazdasági épületek állottak s azok építése idején a talajt jó mélyre megbolygatták. Nem éppen lehetetlen, hogy a nagy-szebeni Bruckenthal-muzeum Mithrás táblája annak idején innen került ki, a minthogy a Lugosra (Mihályi Victor gör. kath. püspök) és a temesvári muzeumba jutott Mithrás emlékek iunen történt elszármazását sikerült tisztába hoznunk, sőt egyes töredékeknek magánosokhoz jutása felől is adataink vannak. Szerencse, hogy éppen a templom főhajójára a tudatlan nép eme vandalizmusa az egyes építkezéseknél nem terjedt ki, s mult évi ásatásaink a főcultuskép mellett oly tömeges faragvány birtokába juttatták társulatunkat, hogy már azokkal kinyerte létjogát s méltónak bizonyult a magas kormány anyagi pártfogására.

II.) *A syr-templom.*

Tudvalevőleg e templom a Malagbel, Bebelláhamon, Benefat és Manevat istenségek neveit tartalmazó ritka szép feliratos kövön kívül még egy második feliratos tábla töredékeihez juttatá társulatunkat. Alapfalát tavaly a kukoricza ültetvényesek féltékenysége miatt csak hézagosan tár-

hatók fel, most tehát ehhez fogtunk s a peribolost vizsgáltuk át.

Ezek folytán pár oszloptöredék mellett teljes alaprajzhoz jutottunk, mit az Archaeologiai Értesítő számára a megfelelő helyrajzzal együtt mielőbb be fogunk küldeni.

Ennyi eredménynyel visszatérni azonban se a társulatra, se reánk nézve sok tisztességgel nem járt volna s mert abban a meggyőződésben éltünk s élünk maig, hogy a főméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnál se talál roszalásra abbeli elhatározásunk, hogy a főczél mellett más irányban is gazdagítani igyekeztünk a Várhelyről idáig szerzett tudományos adatok tárát: legjobb tudomásunk szerint és felelősségünk teljes tudatában élve az államsegélyből rendelkezésre maradt pénzerővel a castrum és amphitheatrum szomszédságának topographiai tanulmányozására szántuk el magunkat. Önkényt érthetőleg az amphitheatrum kínálkozott volna leghálásabb munkaterül, de a jelenleg folyamatban lévő tagosítás lejártáig a tulajdonos földmivesek által támasztott nevetséges árak miatt ott társulatunk kénytelen a munkálatoktól tartózkodni. Ez okból a májusi előtanulmányunk idején szerencsésen felfedezett új templom kiásatását vettük munkába.

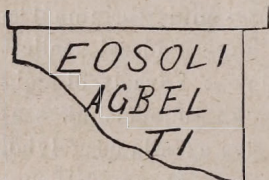
III.

Az amphitheatrumtól és castrumtól keletre alig néhány méter távolságban János Adameszk és Radusa György tulajdonát képező szántóból és legelőből álló terület rejté e templom alapfalait. Ásatásunk egy kevés híján olvasható, egy alig olvasható feliratos táblán kívül egy feliratos cippus töredékét s két igen becsesnek ígérkező reliefet eredményezett. E táblák alakzatai Hekate cultusra látszanak utalni; de a dr. Bendorf bécsi egyet. tanárral közölt rajzra ő sem adhatott végérvényes magyarázatot s a nagy-szebeni muzeumban levő Hekate alakzat tanulmányozása után foghat egyikünk (König Pál) a becses emlék ismertetéséhez. Nem lehetetlen a mint elnöklő gróf úr Ő Méltósága is értelmezi, hogy Plutó és Prozerpina cultusára utal, az lehet, mert a nagyobb táblán jobbról a hármas fejű cerberus látható, míg balra haladólág, hatalmas bőredőzetű keleti ru-

hát viselő, kulcsot tartó szakállas férfi alak; e mellett magas termetű nő alak szintén kulccsal kezében s a tábla legszélén, egy inget viselő gyermek foglal helyet.

Feliratos téglákon kívül egy kis kép nagyságával bírós egy férfi és nő mellképét ábrázoló terra cotta dombormű érdemel itt említést.

IV. Egy új Malagbel-templom.

Az előbb leirt imahely közelében, valamivel keletebbre akadunk egy új Malagbel nevet tartalmazó fogadalmi oltárköre. A kő derékban ugyan eltörött, de a feliratból a név világosan kivehető. Az első Malag-

bel istenség nevét épen ellenkező oldalon, a helység nyugati határán felásott syr templom tartalmazá.

Fájdalom a tulajdonos gazdasági buzgalma annnyira összerombolta az alapfalat: hogy biztos alaprajzot felvenni nem sikerült.

V.

A castrum nyugati falán belül a gör. kath. templomhoz vezető utcza folytán Juon Dioniez Zyerze 109. szám telkén egy aummon fejjel diszitett oszloprészlet szolgált az ásátás indokául. Több faragványos márványtöredéken kívül 1 heliotrop kővel ékitett szép mivű arany gyűrű, és néhány bélyeges téglá került innen napfényre. A castrumhoz csatlakozott épület alaprajzát is elkészítettük.

VI.

Most a castrum éjszaki falától alig 10 méterre a 186. és 187. házsámokhoz tartozó területre fordítottuk figyelmünket, a honnan néhány hatszögű mozaik padló-részletet mutattak nekünk. Csakhamar kitárult az egész téglamozaik s azzal együtt egy jelentékeny épület egész alapzata.

VII.

Most midőn szinte munkánk félbehagyásáról gondolkozánk Tornya Sándor választmányi tagtársunk a castumtól és amphitheatrumtól keletre, azok tőszomszédságában

fekvő s az épület romhalmozokról Grohotya-Tornyuszkonak nevezett területét ajánlá felásatásra. Ámbár a költségek fogytán valának, mégis készséggel és örömmel fogadtuk ajánlatát, mert a katonavárosok alaprajzából előkelőbb középületekre következteténk e helyen, sőt az eddig e tájról véletlen folytán napfényre jutott emlékek is ily feltevésre jogosítanak. Minthogy pedig társulatunknak alig lehet sürgősebb teendője, mint épen Várhely részletes topographiájának munkába vétele, mi legalább a bevezető munkálatokat nem tartottuk tanácsosnak későbbre halasztani.

Két nagyobb domb kiásatását indítók meg tehát s mindkettő úgy terjedelménél, mint márvány sculpturainál fogva mindjárt eleinte nagy érdeket támasztott maga iránt. Mindkettőben több felirattöredék fordult elé s a második épületet a fűtőrendszer meglepő épsége tette nevezetessé. A nagy kiterjedésű épület a leletek után ítélve központi légfűtésre volt berendezve s nagy agyagkályha maradványa is ott feküdt még a romok alatt, de anyagának törékenysége miatt csupán rajzát szerezhették meg jóllehet a nappali munkát éjjelivel toldottuk meg és kiásására minden lehető elővigyázatot elkövettünk.

Ez épület kiterjedtsége és a benne előfordult katonai bélyegek után ítélve előkelő állami — czélokra szolgálhatott, s mert a közelében fekvő terjedelmes romok felásatására már megfelelő költségünk nem vala; innen az amphitheatrumig terjedőleg véleményeoznők a legközelebbi ásatások eszközését.

Várhelyen ez alatt a Traján útjának minőségét, irányát, a castrum szerkezetét, a város egykori kiterjedtségét szintén tanulmány alá vettük s idevonatkozólag jegyzőkönyveinkben felette sok becses anyagot halmoztunk össze. Miután azonban az itt gyűjtött bélyeges téglákat, feliratokat és faragványokat összegyűjtve s útnak indítva felette kíváncsúnak látszék előttünk a zsilvölgyi emlékek felderítése s a Csetatye hegyről már a közigazgatásilag is bejelentett várromok átvizsgálása: küldetésünket nem tekintők befejezettnek, hanem ez idáig ily szempontból teljességgel nem tanulmányozott vidékre is kiterjesztők figyelmünket.

Mindenekelőtt a Traján utját kísértük el Osztro és Kernyesd helységekig; azután Petrozsénybe utazva a Csetatye Bolibarlanggal átellenben felemelkedő magas sziklahegyre kapaszkodtunk ki, hol egy őrtorony lételetét konstatáltuk. Ez érdekes építményt a vasútépítők semmisíték meg s legutolsó maradványait közbenjárásunkra a petrozsényi szolgabíróhivatal tiltotta volt be. Most a szépen kifaragott kövekből mutatványokat válogatva s a helyrajzi felvételt eszközölve a betiltott kockakövek felszabadítását véleményezzük. Innen a beállott esőzés miatt félbeszakítva a Vulkánnyereg egykor valószínűleg létezett átjárójának nyomozását a krivádiai őrtoronyhoz tértünk vissza. Ezt különböző eredetűnek nyilvánították az utazók és mi építészetét, alakját egyaránt szorgosan szemügyre véve constatálhatjuk: hogy a római kor legépebb maradványa megyénkben, mely csak is félreeső volta következtében menekült meg az utódok rombolásától.

Lett volna még sok látni valónk. Így a Strigy mentén az ott lakó birtokosok és szolgabíró már ismételten felhívták figyelmünket; a szászvárosi völgy felső részén egy roppant kiterjedésű erődtvény maradványai várják társulatunk tanulmányozását. Mindezekre fájdalom sem idő sem költség nem jutott már, jöllehet ezek felkeresésének halogtatása társulatunknak előnyére aligha szolgál.

Midőn tehát ez idei kutatásunk színhelyét a nméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszteriumhoz leendő beterjesztés végett tisztelettel bátorkodunk bemutatni — egyuttal jelentjük, hogy felirataink által is becses adalékokat szolgáltatunk a római uralom történetéhez. — Így a IV. legiónak Várhelyen állomásozását kétféle bélyeggel is igazoljuk, holott e legióról idáig csak Alsó- Dacia (Mehádia) szolgáltatá idáig téglakészítményeit. Összesen 17 féle bélyegek között több új polgári téglakészítő szerepel s már maga az a körülmény: hogy egy másik Malagbel-templom mellett még egy idáig e helyről szintén nem ismert cultus hely két nagyon becsesnek ígérkező reliefjét s a központi fűtéssel ellátott nagy épületet kitártuk: véleményünk szerint tudományos értékkel bir. Az összes faragványok, cserépékítések több tábla rajzot képeznek már

is mindezeket egyéb topographiai megfigyeléseinkkel apránként a társulati gyűléseken be fogjuk szolgáltatni, mint azt tettük a feliratokkal, melyekről a novemberi gyűlésen volt szerencsénk referálni. E feliratokat Benndorf — Hirschfeld ismeretes folyóirata számára, miután ide haza ilyen vállalatunk nincs — már megküldöttük, különösen az okból nehogy a muzeum látogatói a közlésben megelőzzenek. Ásatásunk mindenikéről alaprajzot vettünk; de pontos tájékozódás végett Várhely telekkönyvi részletes térképére kellene azokat átvezetni, mely térkép elkészíttetését szakértők 60 frtra számították.

Mely tiszteletteljes előleges jelentésünk befejeztével magunkat további kegyeibe ajánlva állandó igaz tisztelettel vagyunk a mélyen tisztelt társ. Választmánynak és Elnök Úrnak. Déván, 1886. évi február hó 6-án. Kőnig Pál, s. k. Téglás Gábor, s. k.

A márczius hó 5-én tartott ülésben dr. Hankó Vilmos ismertette Hunyadmegye meleg forrásait, utána pedig Kőnig Pál értekezett a dáciai collegiumokról. A választmány ez ülésen, tekintettel azon körülményre, hogy a Hunyadmegye zarándi részeiben az 1784-ik évben keletkezett Hóra-lázadás századik évfordulója épen az idén van, megbizza Kun Róbert társulati titkárt, hogy a lázadásra vonatkozó és kiválóan Hunyadmegyét érdeklő, de eddig még nyilvánosságra nem hozott adatokat, a mennyire lehet gyűjtse össze. A történelmi szakosztály szintén felhivatott, hogy tevékenységét ez irányban fejtsse ki. Az április hó 2-án tartott ülésen értekezett Kőnig Pál a várhelyi syr istenségekről, míg dr. Darvai Móricz a hypsometricus mérésekről tartott felolvasást, indítványozva egyuttal, hogy a társulat a megye területén magassági felvételeket is eszközöltessen, a mit csekély költséggel lehetne keresztül vinni, kiváltképen, ha a mérési eszközöket a budapesti meteorologiai intézettől kölcsön lehetne kapni. Noha a választmány az indítványt elfogadta, s ez irányban a szükséges lépéseket meg is tette, a magassági felvételek eszközzése mégis elmaradt, mert a szükséges mérési eszközök nem voltak beszerezhetők. Dr. Solyom-Fekete Ferencz ez ülésen felemlítette, hogy a piski csatában megsebesült honvédek a dévai kórházba szállíttattak be, hol közölök több

mint 100 elhalt; ezek a róm. kath. temetőben, közel a temető sánczához egy közös sirba lettek eltemetve. Jeltelen sirjok azon veszélyben forog, hogy rövid időn fel fog ásatni újabb halottak befogadására, s azért szükséges volna a társulati választmánynak ez ügyben való intézkedése. Báró Jósika Géza, mint a hunyadmegyei honvéd-egylet elnöke erre azt jelentette ki, hogy nevezett egyletnek mintegy 300 frt tőkéje van, egy, a piski csatát megőrkítő emlékoszlop felállítására; minthogy azonban az új vashidon elhelyezendő emléktábla teljesen fogja pótolni az emlékoszlopot, azon ajánlatot tette, hogy ő a honvéd-egylet legközelebb egybehívandó közgyűlésén indítványozni fogja, hogy az egylet pénzén a dévai temetőben nyugvó honvédek sirja rácsozattal körülvéssék s emlékkövel jelöltessék.

A május hó 7-én tartott ülésen Sóós Antal bemutatta a dévai szabó — és nyíró, továbbá a szűcs és német czéhek diplomáit és czéh szabályait. Téglás Gábor a Strigy folyó mentén tett kirándulásainak eredményeként újabb adatokat közöl Dacia megyénkbeli helyrajzához.

Az 1884. évi június hó 15-én Déván, a megyeház nagy termében megtartott közgyűlésen elnökölt gróf Kuun Géza társulati elnök; mint az országos anthropologiai és régészeti társulat képviselői jelen voltak e közgyűlésen Szilágyi Sándor egyetemi könyvtárnok és Torma Károly egyetemi tanár, mindkettő társulatunk tiszteletbeli tagja. A gróf Kuun Géza által elmondott elnöki megnyitó beszédét évkönyvünk más helyén közöljük egész terjedelmében (l. I. r. 1. l.). Az éljenzéssel fogadott megnyitó beszéd után Kun Róbert olvasta fel a következő titkári jelentést:

Tisztelt közgyűlés!

Minden hosszadalmas, s a közgyűlés tagjait mai hangulatukban kivált untató bevezetés elhagyásával, a szoros értelemben vett titkári jelentés ügyeivel kezdem meg előterjesztésemet az 1883/4. évről.

A múlt 1883. évi május hó 30-án tartott közgyűlésről csak a nmélt. vallás- és közokt. miniszteriumhoz intézendő felirat maradt a választmánynra, a várhelyi ásatások tovább folytatására s a kisajátításokra szükséges összegek

kegyes kiutalványozása érdekében. — Ezt a választmány még a június 6-án tartott üléséből intézte el.

A választmány a lefolyt társulati évben 10 ülést tartott, mind Déván s egy felolvasó ülést Brádon. A megváltoztatott alapszabályok értelmében július és augusztus hónapokban szünetelt a választmány; a június hó 4-ére összehívott ülés a tagok csekély száma miatt nem volt megtartható, a mi e társulati évben csakis ez egyszer fordult elő, s minek oka legvalószínűbben a képviselőválasztást megelőző napok mozgalmaiban keresendő. Társulati elnökünk és Pogány György főispán s választmányi tagok ugyanezen időben a Kolozsváron tartott egyházi közgyűlésen lévén elfoglalva. A választmányi üléseken következő értekezések és ismertetések lettek bemutatva: a 83. évi június 6-án tartott ülésben Téglás Gábor értekezett a bisztravölgyi római márványbányákról, szept. 5. Torma Zsófia Ö Nagys. a németországi anthropologok M.-Frankfurtban tartott 13-iki nagygyűlésének lefolyását, s több nevezetes muzeumban tett látogatásainak eredményét ismerteti. A novemberi ülésen Téglás Gábor ismerteti a muzeumban levő feliratos és bélyeges téglákat — továbbá egy másik felolvasásában ismerteti a székely nemzeti muzeum praehistoricus leleteit. Decz. 5. Torma Zsófia Ö nagys. bemutat néhány újabb tordosi leletet, mint bizonyítékait azon régebbi föltevéseinek, hogy az őskori cultura a Duna völgyén huzódott fel Dácia-ába. Téglás „Praehistoricus adatok Déváról“ czim alatt értekezik a dévai várhegy oldalán talált némely praehistoricus tárgyról, míg König Pál a Mithra cultus próbáiról tart felolvasást, 1884. márcz. 5. dr. Hankó V. ismerteti Hunyadm. meleg forrásait. König Pál pedig a dáciai collegiumokról értekezik. Május 7. Majland Oszkár bemutatja a megye területén teendő ethnologiai tanulmányok programját; Sóós Antal régi czéh-intézményekről értekezik, bemutatja néhány dévai czéhnek diplomáit. Téglás Dácia geographiájához szolgáltat a Strigy völgyéből újabb adatokat.

A muzeum mint azelőtt, ugy a lefolyt évben is a választmány részéről kiváló gondban részesült; a szekrények a vállalkozó asztalos czég soknemű késedelmezései miatt

csak mult 83. év deczemberében érkeztek meg, s mivel a téli hónapokban a berendezés nem volt lehetséges, az csak e tavasz folyamán foganatosított. A választmány leleteinek ismertetését először is társulatunknak biztosítandó elhatározta, hogy idegeinek muzeumi tárgyat sem eredetiben, sem rajzban kiadni vagy ott lerajzolni nem szabad. Népviseleti czikkek szerveztettek be; egyébként is muzeumunk kivált adományok által jelentékenyen gyarapodott.

Évkönyveink második kötete pár nap alatt hagyja el a sajtót az aradi Gyulai István czég nyomdájában. Mithra leleteink publicatióját azonban, a mint ez eredetileg tervezve volt, el kellett hagynunk, a feldolgozással foglalkozó König Pál tagtársunk súlyos szembajja miatt.

Az ásatások a mult év július—augusztus havaiban is folyamatban voltak Várhelyen König és Téglás felügyelete alatt; az erről fölterjesztett jelentést a nmélt. vallás- és közoktatási m. kir. miniszterium tudomásul méltóztatott venni. Trefort miniszter ur ő nagyméltósága az 1883. évi ásatásokra ugyanazon év június havában 500 frt — az 1884. ásatásokra pedig f. évi február 28. ismét 500 frtot utalványozott ki. E nagylelkűségéért a miniszter urnak itt a közgyűlés előtt is hálás köszönetet kell mondanom.

A mult közgyűlésen eszközölt módosítások az alapszabályokban, hogy t. i. a választmány július és augusztus hónapokban szüneteljen, s hogy a muzeumi igazgató kivételével a társulat összes tisztviselői mint az elnökök 3 évenként választassanak, a nmélt. belügyminiszterium által helybenhagyattak.

A tagsági díjak pontosabb befizetése és a hátralékok apasztására szintén tett a választmány annyit, amennyit ez ügyben csak tehetett; felhívást intézett a tagokhoz ez irányban; továbbá elhatározottatott vidéki felügyelő tagokat fölkérni, hogy a vidékükön lakó tagok díjait és hátralékait szedjék be, végül, különösen pártoló tagok gyűjtése végett új aláírási iverk bocsájtattak ki; de ezekből vajmi kevés érkezett még be. A társulati pénztár gyarapítására a választmány felkérése folytán Barcsay Sándorné Ő Nagysága, e lelkes és buzgó tagja és támogatója mindennemű társulati érdekeinknek mult 1883. évi deczember hóban műkedvelői elő-

adást rendezett Déván, melynek tiszta jövedelme 100 frt volt. A brádi műkedvelők múlt évi szept. 28-án a társulat javára rendezett előadása 43 frt 48 kr. jövedelmezett. A Téglás indítványára rendezett népszerű előadások, melyeknek jövedelme a társulat, a nőegylet és casino közt egyenlően osztatott fel, társulatunknak 28 frt 82 krt jövedelmezett. De egyesek sem feledkeztek meg rólunk s jelentékeny pénzádományokkal gyarapították a pénztárt; így Lönhard Ferencz erdélyi kath. püspök Ő excellentiája 50 frtot a folyó kiadások fedezésére; br. Jósika János tábornagy ő Excellentiája ásatási czélokra 50 frt. és Emich Gusztáv ő nagysága a Mithrapublicatiókra szintén 50 frtot adományozott társulatunknak. A muzeumi és könyvtári adományozások az illető szakok jelentéseinél fognak felemlitetni. A választmány egy vidéki felolvasó ülést tartott Brádon, melyen a választmány résztvevő tagjai is legkiválóbb előzékenységgel és vendégszeretettel lőnek fogadva. E fogadtatást előkészítették Kirinyi Lajos bányanagy és Balia Ödön.

A társulati számadások, lezárva 1884. évi május hó 31-én 3873 frt 85 kr. bevételt s 1590 frt 77 kr. kiadást mutatnak; marad tehát pénzkészlet az 1884¹/₅-iki társulati évre 2283 frt 08 kr. — Ebből alapítványi tőke 1150 frt, ásatási alap 500 frt.

A választmány a szakosztályokat buzgó munkálkodásra hívta fel, különösen a geographiait, hogy először a megye régi helység neveinek földerítését eszközölje és 2-or hogy a Mailand Oszkár által ajánlott ethnologiai tanulmányok terén is buzgólkodjanak. Téglás indítványára a történelmi szakosztály felhivatott, hogy az 1784-ben megyénk zarándi részeiben kitört. Hóra lázadásra vonatkozó okmányokat gyűjtené össze; ugyanevvel s az összes anyagnak Évkönyvünkben való publicálhatás végett: összeállításával a titkár bizatott meg. Darvay indítványára elhatározta a választmány, hogy lehetőleg még a nyár folytán a megye különböző pontjain magasság méréseket fog eszközölni.

Társulatunk ez idő szerint következő egyletek és társulatokkal áll kiadványait illetőleg csereviszonyban: Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Temesváron;

Békésmegyei régészeti és közművelődési társulat Békés-Gyula; Tört. és régészeti társulat Székesfehérvár; Pozsonyvidéki és városi tört. és rég. társulat; Magyarországi Kárpát egyesület Kézsmárk; Felső-magyarországi Múzeum-egyesület Kassa, Kölcsey Egyesület Arad, Trencsényi természettud. és tört. társulat Trencsény, Vas megyei régészeti egyesület Szombathely; Verein für Siebenbürg, Landeskunde Szeben, Siebenbürg, Verein für Naturwissenschaften N.-Szeben; Karpathen Verein N.-Szeben; Steyerischer Naturwissenschaftlicher Verein Grác.

A társulat a halál által a múlt év folyamán fájdalmas veszteségeket szenvedett; a mennyire tudomásomra jutott, a társulat tagjai közül meghaltak: Kelemen Lajos erdészeti hivatalnok Kolozsvártt, Zeitler Ede kereskedő Déva, Nemes Ede megyei tisztviselői Déva, Kirinyi Lajos bányagazgató és birtokos Brád; Tóth László megyei tisztii ügyész Déva; e két utóbbi egyszersmind a választmánynak is tagja volt, mindketten teljes odaadással és buzgalommal szolgáltak a társulat érdekeinek s azért elvesztésüket kétszeresen kell fájlalnunk. De ezen veszteségekkel szemben örvendetes gyarapodást is jelezhetek, mert ez év folyamán a társulati tagok sorába léptek 24-en.

És most tisztelt közgyűlés, bezárva titkári jelentésemet, azon óhajvásomnak adok kifejezést, hogy társulatunk virágozzék, fejlődjék fokozatosan; éljen sokáig; vajha társulatunk ezután is mint eddig feladatának és céljának megfelelően a kutatás terén maradna, vajha a politikai külélet gyakran vészes hullámai csendesén és biztosan uszó hajónkat zátonyra ne juttatnák!

A titkári jelentés tudomásul vétele után elnök úgy a maga, mint az összes tisztikar nevében megköszönve az eddig tapasztalt bizalmat és támogatást, lemond. — A közgyűlés nevében Réthi Lajos mond köszönetet az elnöknek úgy mint az egész tisztii karnak eddig tanusított buzgalmaért és oda adó működéséért, fölkérve egyuttal az elnököt és titkárt, hogy a választások megejtéséig helyeiket megtartsák.

Első értekező volt Torma Károly, ki értekezése bevezetésében a fölötti örömének ad kifejezést, hogy a politikai

izgalom napjaiban (folyván épen ez időben az országos képviselői választások) egy komoly munkásságu társulat ily szép és népes gyűlést képes megtartani ily szép egyetértéssel. Ezen humorral telt kedélyes bevezetés után áttért értekezése tulajdonképeni tárgyára, a Traján oszlopán előforduló alakok magyarázatára, illetőleg Dacia elfoglalásának történetére. Ennek könnyebb megérthetésére bemutatta a tudós tanár úr Daciának általa készített térképét, huszonöt évi munka és tanulmányozás eredményét. Vonzó, könnyen érthető, érdekes előadásban kifejti Traján haditervét, Dacia elfoglalásának rövid történetét, Traján útját; leírja a Rómában levő Trajánoszlopot, bemutatva a budapesti egyetem könyvtárából magával hozott képeket, a Traján oszlopának egyes tábláit. — Második értekező volt Téglás Gábor, ki a táblára rajzolva mutatta be megyénk prae-historicus térképét, az egyes helyek leleteiről is tüzetesebben szólva.

A választás megejtetvén, az eredmény a következő volt: beadatott 21 szavazat; elnök gróf Kunn Géza, alelnök dr. Solyóm-Fekete Ferencz, titkár Kun Róbert, könyvtárnok König Pál, pénztárnok dr. Reichenberger Zsigmond, ügyész dr. Petco Lázár. (Tehát mind a régiek.) A választmány tagjai lettek: Bágya Zsigmond, br. Bornemissza Tivadar, Boros Elek, dr. Darvai Móricz, Gyárfás Ferencz, br. Jósika Géza, br. Jósika Lajos, Mailand Oszkár, Pogány Ádám, Sándor József, Sándor Miklós, Szinte Gábor, Szöts Sándor. Az előrehaladott időre való tekintetből a közgyűlés a pénztárnoki, könyvtárnoki és muzeumigazgatói jelentéseket felolvasottaknak tekintette s eloszlott.

A választmánynak július 2-án tartott ülésében Téglás Gábor érdekesen irt s szépen előadott felolvasásában ismertetett egy kutató kirándulást, melyet Mailand Oszkár és Szinte Gábor választmányi tagok társaságában Dévától Veczelig tett. Téglás indítványára felkérte a választmány az alispáni hivatalt, hogy utasítaná a községi előljárókat és körjegyzőket, hogy a társulat megbízottjával mint hatósági közegek ott, a hol az szükségesnek mutatkozik, megjelenvén, közvetítésökkel bírják reá a lakosságot, hogy az esetleg birtokukban levő régi feliratos köveket s más ré-

gészeti tárgyakat illő árban engedjenek át a társulatnak, s ne követeljenek csekély értékű dolgokért is mesés összegeket.

Néhai Miksa György hazafias buzgalmában több száz forintot gyűjtött volt össze, hogy a kenyérmezei csata helyén e szép diadalhoz méltó emlékoszlopot emeljen; a pénz kezelését az erdélyi muzeum egyletre bízván. Ez egylet a pénzt több éven át kezelvén, azt végre 1883. november havában azon kéréssel küldte át Hunyadmegye közönségének, hogy azt a nevezett célra fordítsa. A megyei alispán a közgyűlés határozata folytán a muzeum egylet átiratát „oly felkéréssel teszi át a történelmi és régészeti társulat választmányának, miszerint a kérdéselt kiviteli módozat feletti értekezése alapján ez ügyi véleményét a megye közönségével tudassa.” Választmányunk gróf Kun Gézát, Réthi Lajost és Téglás Gábort kérte fel ez ügy elintézésére. A választmány továbbá ez ülésen dr. Sólyom-Fekete Ferencz indítványára elhatározta Várhelyen egy-két holdnyi birtokot vásárolni azon czélból, hogy a küszöbön levő tagosítás alkalmával a társulat mint birtokos szerepelvén, megkaphatná az Amphitheatrum területét, mely legnagyobb részben kőhalmazból állván, úgy sem kapna rajta a többi birtokos. Elhatározta végül a választmány betérjeszteni az alispáni hivatalnak azon eloláhosított községeknek névjegyzékét, melyeknek eredeti magyar neve okmányilag bebizonyítható, kérve e helységek régi magyar neveinek hivatalos visszaállítását.

A szeptember hó 3 án tartott ülésen elnök gróf Kuun Géza üdvözli a választmány tagjait a két hónapi szünet után, mely idő alatt a választmány tagjai közül többen vidéki kirándulások által gyarapították ismereteiket a társulat érdekében; ennél fogva e két hónap sem tekinthető egészen szünidőnek. Az időközben megjelent szakmunkák közül megemlíti elnök a dr. Studniczka német nyelven megjelent értekezését, melyből az érdemel említést, hogy Studniczka szerint Veczel római neve nem Micum, hanem Micia; a Veczel határában fekvő Maros-Némethinek mai oláh neve Minthia; valjon nincsen e e két név közt leszármazási összeköttetés? Azután Mailand Oszkár olvasta fel ér-

tekezését a román népköltészetéről, bemutatva és esztetikai szempontból méltatva némely, megyénk területén gyűjtött román dalt, balladát, románczot és népmondát.

Téglás Gábor muzeumi igazgató szóbeli jelentést tett ez ülésen julius—augusztusi kutatásairól, melyeket Mailand Oszkár és Szinte Gábor választmányi tagok társaságában tett Hunyadmegyében és Fehérmegye bányavidékein, kutatva a római bányászat nyomait, míg Mailand ethnographiai tanulmányokat tett.

Kun Róbert szintén szóbeli jelentést terjesztett be a Hóra lázadásra vonatkozó okmányok kutatását illetőleg. Zarándban semmit sem talált; de annál nagyobb anyagot gyűjthetett gróf Kuun Géza maros-németi levéltárában s a nagy-szebeni hadparancsnokság levéltárában. Igaz, hogy ide nehezen, csak kerülő utakon sikerült bejutni. A hadparancsnokság ugyanis a társulati elnökség megkeresésére azt válaszolta, hogy a levéltári kutatást csak a m. tud. Akadémia megbízottjának engedheti meg, mire gróf Lónyay Menyhért ur ő nagyméltósága, az Akadémia akkori nagyérdemű elnöke társulatunkat megbizta a kutatással, s erről értesítette a hadparancsnokságot. Br. Schönfeld erdélyi főparancsnok erre nem csak megengedte a kutatást, hanem utasította a levéltári tisztviselőket, hogy a társulati megbízottat munkájában lehetőleg támogassák. Nem mulaszthatom el, hogy itt is őszinte köszönetet ne mondjak Merz Lajos urnak, a levéltár nagy tudományu és szakavatott igazgatójának, ki a legnagyobb előzékenységgel fogadott, s kinek utbaigazító tanácsai nehéz munkámat lényegesen megkönnyítették. A megyei levéltárban nem sokat lehetett találni, mert a „*Continua tabula*“ 1784. második félévi jegyzőkönyveinek kötele teljesen hiányzik, a Hóra mozgalomra vonatkozó okmányok is pogányul meg vannak tizedelve.

Az októberi ülésen ismertette Téglás a Petrozsény melletti Boli hegyen fennállott ősrégi erődtményt. Kőnig Pál a várhelyi Mithratemplomról s az abban talált reliefekről tett jelentést, bemutatva egyszersmind e reliefeknek a társulat költségén készült fényképeit. Kun Róbert ismertetette az 1784. évi Hóra lázadás távolabbi okait, s általános körvonalokban jellemezte II. József császár kormány rendszerét.

Sóós Antal mint vendég bemutatta a vajda-hunyadi zárda házi történetének azon részét, mely egykori följegyzések nyomán a Hóra lázadásra vonatkozik.

A novemberi ülésen dr. Hankó Vilmos ismertette az erdélyi, s különösen a hunyadmegyei ásványos vizeket és fürdőket; König Pál a Mithra-cultusról értekezett, bemutatta a temesvári muzeum Mithra reliefjének gipszöntvényét; végül Kun Róbert levéltári adatok nyomán fejtegette a Hóra lázadás közelebbi okait. Téglás Gábor Hunyadmegye régészeti térképéről tett jelentést, illetőleg tervezetet mutatott be a térkép s a hozzá mellékelendő táblázatos kimutatást illetőleg.

A deczemberi ülés a kegyelet ülése volt, mert az elnöki megnyitó-beszéd után dr. Sólyom-Fekete Ferencz Kirinyi Lajos elhalt választmányi tag felett, Réthi Lajos pedig Tóth László szintén elhalt választmányi tag felett tartottak szép számú közönség jelenlétében emlékbeszédeket. Ez ülésen értekezett Mailand Oszkár a rumän népköltészetben előforduló mythologiai elemekről. Ez értekezéssel kapcsolatban, s annak mintegy kiegészítéséül gróf Kuun Géza elnök kiemelte a különféle népeknél előforduló hitet a napról és holdról.

A választmány, ezen főntebb vázolt szellemi munkáságon kívül más irányban is működött: lépéseket tett a kenyérmezei diadal és a piski csata emlékjeleinek felállítására; az őralja-boldogfalvi templom freskóinak megmentésére; az alispáni hivatal által összejegyeztette a megye területén levő régészeti tárgyakat; a muzeumot a szükséges szekrényekkel ellátta; népszerű felolvasásokat tartott; egy szóval a maga elé tűzött czélt minden lehető eszközzel ügyekezett megközelíteni.

Pénztári kimutatás az 1884. évről.

B e v é t e l		frt	kr.	K i a d á s		frt	kr.
1884. január 1-én pénzkészlet . .		1473	66	1884-ben kiadatott		885	09
1884-ben befolyt		1109	84	1884. deczember 31-én pénzkészlet .		1698	41
Összesen . .		2583	50	Összesen . .		2583	50

Ebből:

a) alapítványi tőke . 1250 frt — kr.

b) ásatási alap . . 259 „ 78 „

c) rendelkezési készlet 188 „ 63 „

Összesen . 1698 frt 41 kr.

Déva, 1884. deczember hó 31-én.

Dr. Reichenberger Zsigmond,
pénztárnok.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat tagjainak, tisztikarának és választmányainak névsora.

Tiszteletbeli tagok.

Arányi Lajos, Budapest.
Barabás Miklós, Budapest.
Baritiu György, Nagy-Szeben.
Benndorf Ottó, Bécs.
Deák Farkas, Budapest.
Finály Henrik, Kolozsvár.
Fraknói Vilmos, Budapest.
Haynald Lajos, Kalocsa.
Henszlmann Imre, Budapest.
Ipolyi Arnold, Besztercebánya.
Ormós Zsigmond, Temesvár.

Pauler Gyula, Budapest.
Pulszky Ferencz, Budapest.
Pulszky Károly, Budapest.
Rómer Flóris, Nagy-Vár.
Salamon Ferencz, Budapest.
Szabó Károly, Kolozsvár.
Szász Károly, Budapest.
Szilágyi Sándor, Budapest.
Teutsch Gy. Dániel, Nagy-Szeben.
Trefort Ágoston, Budapest.
Torma Károly, Budapest.

Alapító, rendes és pártoló tagok.

1. Alsó Elekné, Déva 50 frt a.	16. Barcsay Kálmán, alispán, Déva 50 frt a.
2. Apáthy László, törv. bíró, Budapest r.	17. Barcsay Lajos, birtokos, N.-Barcsa r.
3. Br. Apor Károly, tábl. elnök, Marosvásárhely 50 frt a.	18. Özv. Barcsay Lászlóné, br. Bruchenthal Antonia, N.-Barcsa 50 frt a.
4. Dr. Arányi Lajos, ny. egy. tan., Budapest 50 frt a.	19. Barthá Győző, albiró, M.-Illye r.
5. Dr. Adám Endre, járási orvos, Körösbánya r.	20. Barthá Lajos, ev. ref. esperes, Tordos r.
6. Balia Ignác, megy. tisztv., Déva r.	21. Bágya Miklós, segéd telekkönyv., Déva p.
7. Balia Ödön, gyógyszerész, Brád r.	22. Baruch Lajos, adóvégrehajtó, Déva r.
8. Dr. Balog Pál, megyei főorvos, Déva r.	23. Bágya Farkas, birtokos, Fehérviz 50 frt a.
9. Balogh József, járásbíró, Algyógy r.	24. Bágya Károly, birtokos, Fehérviz 50 frt a.
10. Balomirí János, ny. törv. bíró, Déva r.	25. Bágya Zsigmond, szolgabíró, Szászváros 50 frt a.
11. Barcsay Ákos, birtokos, Alpestes r.	26. Br. Bánffy Albert, Kolozsvár r.
12. Barcsay Árpád, birtokos, Petrozsény r.	27. Bárdossy György, birtokos, Boicza r.
13. Barcsay Béla, szolgabíró, Déva 50 frt a.	28. Báts György, Szászváros p.
14. Barcsay Gábor, birtokos, Csóra r.	29. Bede Dénes, Szászváros p.
15. Barcsay Géza, birtokos, Sztrigy-Szt.-György r.	

30. Benedikty József, birt. V.-Hunyad 50 frt a.
31. Bercsán György, Kudzsir p.
32. Bercianu Laurian, körjegyző, Romosz r.
33. Berian György, Kudzsir p.
34. Bernád Miklós, körjegyző, Hátszeg r.
35. Gróf Bethlen Bálint, Gyéres-Szt-Király r.
36. Gróf Bethlen Istvánné, gr. Teleki Ilona, Kolozsvár r.
37. Gróf Bethlen Márkus, Teremi r.
38. Binder Vilmos, kincst. erdész, Szászváros r.
39. Biber Szűszmann, birt., Bábolna r.
40. Dr. Biró József, ügyvéd, Déva r.
41. Bócz Samu, Szászváros p.
42. Bogdán Traján, Kőrösbánya p.
43. Br. Bornemissza János, Kolozsvár r.
44. Br. Bornemissza Leopold, Kolozsvár r.
45. Br. Bornemissza Tivadar, M.-Illye 50 frt a.
46. Br. Bornemissza Tivadarné, M.-Illye r.
47. Boros Elek, k. járásbíró, Déva r.
48. Bota Péter, körjegyző, Bucsésd p.
49. Brády Albert, birtokos, Brád r.
50. Brády Lipót, birtokos, Brád r.
51. Bria Demjén, tanító, Kudzsir p.
52. Brúz László, gyógyszerész, Déva 50 frt a.
53. Buda Ádám, birtokos, Rea 50 frt a.
54. Buda Elek, birtokos, Alvincz 50 frt a.
55. Buda Imre, birtokos, Déva r.
56. Buda Károly, segédszolgabíró, Déva r.
57. Burecz Károly, r. k. lelkész, Kőrösbánya r.
58. Costin Konstantin, gymn. tanár, Brád r.
59. Cserni József, bányafelőr, Rudabánya r.
60. Csongrády Kálmánné, Rigó Ilka, Budapest 50 frt a.
61. Csuk József, bányatiszt., Uj-Sebeshely p.
62. Czura Sándor, törv. irodatiszt, Déva p.
63. Dáné Károly, ügyvéd, Hátszeg r.
64. Danford C. G., London r.
65. Dr. Darvai Móríc, főreálisk. tanár, Déva r.
66. Deák Gerő, gymn. tanár, Szászváros p.
67. Demeter József, Berény p.
68. Demeter Mózes, ev. ref. tanító, Hátszeg p.
69. Demián Bazil, gymn. igazgató, Brád r.
70. Dégány Ágoston, tanító, Veczel p.
71. Dizmacsek Árpád, Kudzsir p.
72. Domokos József, bányatiszt., Nagy-Ág p.
73. Dózsa Dénes, gymn. igazgató, Szászváros r.
74. Draskovics József, birt., Zám r.
75. Dubles György, Kudzsir p.
76. Emich Gusztáv, Budapest 50 frt a.
77. Dr. Erdélyi János, járás orvos, Szászváros r.
78. Gróf Eszterházy János, Kolozsvár r.
79. Gróf Eszterházy Miguel, Déés r.
80. Evang. reform. Egyház, Fehérvíz r.
81. Farkas Zsigmond, Benczencz p.
82. Fábián Imre, albiró, Szászváros p.
83. Fáy Béla, birtokos, Dédács r.
84. Fellmann Gyula, Kudzsir p.
85. Fekete Ferencz, birt., Lozsád r.
86. Fekete József, Kudzsir p.
87. Fekete Károly, körjegyző, Malomvíz p.
88. Filtsch Károly, bányatanácsos, V.-Hunyad r.
89. Földváry Alexandrin, Maros-Vásárhely 50 frt a.
90. Furka Ferencz, birtokos, Cserna-Keresztur r.
91. Fülöp Géza, ev. ref. lelkész, Szászváros r.
92. Gaiszter Sándor, nyug. bánya orvos, Szászváros p.
93. De Gerandó Atilla, Pálfalva r.
94. Gerey Lajos, telekkönyvvezető, Déva r.
95. Gergelyfy Tamás, Bécs 50 frt a.
96. Id. Gönczy Endre, Szászváros p.
97. Gracsik József, birtokos, Benczencz r.
98. Graffius József, gyógyszerész, Szászváros p.
99. Gulian, Károly, bányatiszt., Nagy-Ág p.
100. Gyárfás Ferencz, törv. bíró, Déva 50 frt a.
101. Györke Ferencz, építész, Petrozsény r.
102. Gyukics Pál, Kőrösbánya p.
103. Hajdu Ferencz, gymn. tanár, Szászváros p.

104. Dr. Hankó Vilmos, reáltanár, Déva r.
105. Harth János, Szászváros p.
106. Dr. Hajnald Lajos, bibornok érsek, Kalocsa 100 ft a.
107. Hegyesy Károly, törv. írnok, Déva p.
108. Hermann Vilmos, bányatiszt, Nagy-Ág p.
109. Herlea Tivadar, körjegyző, Felkenyér r.
110. Herlea Prokop, körjegyző, Kudzsir r.
111. Herczeg Ignác, birt., Totesd r.
112. Herskovics Elia, haszonbérlo, Riskulicza r.
113. Herszényi Kálmán, törv. aljegyző, Déva p.
114. Hetey Gábor, tanító kép. igaz., Déva r.
115. Hints Miklós, járásbíró, Maros-Vásárhely r.
116. Hirsch Adolf, kereskedő, Déva r.
117. Hirsch Izidor, Kudzsir p.
118. Hollaky Arthur, szolgabíró, Petrozsény r.
119. Hollaky Imre, ügyvéd, Déva 50 ft a.
120. Hollaky Gusztávné, Acsucza r.
121. Horner Jakab, r. k. lelkész, Mező-Keresztes r.
122. Dr. Horváth János, orvos, Déva r.
123. Br. Horváth Ödönné, gr. Rhédey Johanna, Alvincz 50 ft a.
124. Horváth Simon, kir. ügyész, Déva r.
125. Gróf Horváth-Tholdy Lajos, orsz. képviselő, Budapest 50 ft a.
126. Hunyadmegyei Első Takarékpénztár, Hátszeg 50 ft a.
127. Hüttl József, főbányatanácsos, Nagy-Ág r.
128. Iyész Gáborné, Sándor Mária, Kolozsvár r.
129. Incze János, ev. ref. lelkész, Szászváros r.
130. Issekutz Antal, kereskedő, Hátszeg r.
131. Janky Lajosné, honv. ezredes neje, Maros-Vásárhely r.
132. János Albert, ev. ref. lelkész, Hátszeg p.
133. Br. Jósika Géza, Branyicska 50 ft a.
134. Br. Jósika János, altábornagy, Lemberg 50 ft a.
135. Id. br. Jósika Lajos, Branyicska 50 ft a.
136. Ifj. br. Jósika Lajos, Branyicska 50 ft a.
137. Br. Jósika Leó, Zsibó 50 ft a.
138. Br. Jósika Pepi Fanny, Branyicska r.
139. Br. Jósika Samu, Zentelke 50 ft a.
140. Br. Jósika Samuné, br. Jósika Irén, Zentelke r.
141. Kammerer Ernő, Budapest r.
142. Kapeza József, járásb. aljegyző, Déva r.
143. Kapeza Gyula, segédszolgabíró, Szászváros r.
144. Karácsonyi Sándor, körjegyző, Ribicze r.
145. Kaes Rudolf, Szászváros p.
146. Kendeffy Sámuel, Kernyesd 100 ft a.
147. Kenderessy Farkas, megyei pénztárnok, Déva r.
148. Kenderessy Mihály, törv. bíró Déva r.
149. Ketzó János, Körösbánya p.
150. Kéméndy István, törv. jegyző, Déva p.
151. Kirchner Oszkár, Szászváros p.
152. Kis Mózes, ev. ref. lelkész, M.-Némethy r.
153. Kiss Akos, bánya felőr, Rudabánya r.
154. Knöpfler Gyula, bányatiszt, Nagy-Ág p.
155. Kolozsi Antal, prépost, Gyulafehérvár 50 ft a.
156. Kohn Jónás, kereskedő, Maros-Illye r.
157. Kónya Dénes, Brád p.
158. Kónyi József, Branyicska r.
159. Kontz Aladár, törv. írnok, Déva p.
160. Kontz Gyula, törv. jegyző, Gyulafehérvár r.
161. Dr. Korber Endre, albiró, Szászváros r.
162. Kosztin György, takarékpénztári könyvv., Szászváros p.
163. Kovács Lajos, Benczenz p.
164. König Pál, reáltanár, Déva r.
165. Körmendy Gyula, járás-orvos, Brád r.
166. Kristyóráy Bálint, járásb. írnok, Körösbánya p.
167. Gr. Kún Kocsárd, Algyógy 100 ft a.
168. Kun Róbert, reáltanár, Déva r.
169. Gr. Kuun Géza, Maros-Némethi 100 ft a.

170. Lakatos Demeter, körjegyző, Zám r.
171. László Ignác, mérnök, Déva r.
172. László Zsigmond, képezdei tanár, Déva r.
173. Lázár Árpád, birtokos, Dobra r.
174. Lázár Elemér, mérnök segéd, Déva r.
175. Lázár György, megyei ügyész, Déva r.
176. Gr. Lázár Jenő, Medgyesfalva, 50 frt a.
177. Lázár Farkas, mérnök, Déva r.
178. Csiktaplócay Lázár László, Lapusnyak 50 frt a.
179. Gr. Lázár Miklós, Kolozsvár r.
180. Lázár Pál Oszkár, birtokos, Lapusnyak 50 frt a.
181. Gr. Lázár Vincze, Marosvásárhely r.
182. Lázarits János, képezdei tanár, Déva r.
183. Lehrmann Gyula, megyei írnok, Déva r.
184. Lengyel Gergely, gyógyszerész, Déva, 50 frt a.
185. Lészay János, birtokos, Puj r.
186. Dr. Lészeay László, megyei főorvos, Szászváros r.
187. Loos János, birtokos, Ribicze r.
188. Gr. Lónyay Gábor, Budapest 50 frt a.
189. Gr. Lónyay Menyhért, Budapest 50 frt a.
190. Löbl Salamon, keresk., Dobra r.
191. Lönhart Ferencz, erdélyi püspök, Gyulafehérvár 100 frt a.
192. Lőrincz József, Kudzsir p.
193. Luther F. Mihály, kohótiszt, P.-Kalán r.
194. Maderspach János, birt., Hátszeg r.
195. Maderspach Victor, birt., Iszkrony 50 frt a.
196. Makray László, birtokos, Felpestes r.
197. Mailand Oszkár, reáltan., Déva r.
198. Margittay Gábor, mérnök, Marosvásárhely r.
199. Márkossy László, polgármester, Déva r.
200. Dr. Mihu János, ügyvéd, Szászváros r.
201. Miksa Lajos, birtokos, Hadrév r.
202. Moldován Demeter, Tresztia 50 frt a.
203. Moldován Demeterné, Farkas Johanna, Tresztia p.
204. Molnár József, Szászváros p.
205. Molnár Sándor, s. tanfelügyelő, Déva p.
206. Motiu János, törv. bíró, Déva p.
207. Muntean János, jegyző, A.-Nádasd r.
208. Muntyán Sándor, g. kel. lelkész, Veczel p.
209. Murescu György, Riskulicza r.
210. Nagy Albert, Szászváros, p.
211. Nagy István, birtokos, Rákosd r.
212. Nagy László, árvaszéki ülnök, Déva r.
213. Nalácz Ákos, birt., Nalácz r.
214. Nemes Ede, albiró, Körösbánya p.
215. Gr. Nemes János, Kolozsvár r.
216. Nemes János, Kolozsvár r.
217. Nemes Sámuel, kir. járásbíró, Hátszeg r.
218. Németh János, Szászváros p.
219. Nicora György, g. kel. lelkész, Déva r.
220. Br. Nopcsa Elek, Szacsal 50 frt a.
221. Olariu Elek, ügyvéd, Déva r.
222. Orbán Mihály, Szászváros p.
223. Orbonás József, s. szolg. Algyógy r.
224. Orosz Jakab, Szászváros p.
225. Pap Adolf, birt., M.-Solymos r.
226. Pap Antal, birtokos, Pestény r.
227. Pap Ádám, Szászváros p.
228. Pap József, birtokos, Pestény r.
229. Pataky Irma, tanítónő, Szászváros p.
230. Pataky János, Brád r.
231. Pápiu János, g. kel. esperes, Déva r.
232. Pásca Károly, tanító, Zajkány r.
233. Dr. Petkó László, ügyvéd, Déva r.
234. Pitsch István, járásb. írnok, Körösbánya p.
235. Pipos László, járásbíró, M.-Illyer.
236. Özv. Pogány Albertné, Brettye r.
237. Pogány Ádám, Déva 50 frt a.
238. Pogány György, főispán, Déva 50 frt a.
239. Ponory Sándor, járásbíró, Puj r.
240. Puy Zsigmond, szolgabíró, Puj 50 frt a.
241. Dr. Rakovszky János, orvos, P.-Kalán r.
242. Dr. Reichenberger Zsigmond, orvos, Déva r.
243. Rettégi Miklós, birtokos, M.-Némethi p.
244. Réthi Lajos, tanfelügyelő, Déva r.

245. Riebel Tivadar, Szászváros p.
 246. Rieger János, vasgyári igazg., Szászváros p.
 247. Rudai 12 apostól, bányatársulat 50 frt a.
 248. Sanda György, körj., Türe r.
 249. Sándor János, tanár, Szászváros p.
 250. Sándor József, közigyegyző, Déva 50 frt a.
 251. Sándor Miklós, megyei főjegyző, Déva r.
 252. Schelker J. Frigyes, Szászváros p.
 253. Scherffel Gusztáv, Kudzsir p.
 254. Schieszl Károly, gyógyszerész, Kőrösbánya r.
 255. Schindelka Ernő, bányatiszt, Nagy-Ág r.
 256. Schul Victor, Szászváros p.
 257. Schuller József, polgármester, Szászváros p.
 258. Simionás János, árvaszéki ülnök, Déva r.
 259. Simon Ferencz, tanár, Szászváros p.
 260. Simon Elek, birt., Benczenec p.
 261. Dr. Solyom-Fekete Fer., törv. elnök, Déva 50 frt a.
 262. Sóós Antal, képezdei tanár, Déva p.
 263. Söpkéz Henrik, törv. irodaigazg., Déva p.
 264. Susman György, tanító, Kudzsir p.
 265. Id. Sükey Ferencz, Szászváros p.
 266. Szabó József, bányatiszt, Rudabánya r.
 267. Dr. Szabó Lajos, bányatorvos, Nagy-Ág r.
 268. Szacsavay Sándor, birtokos, Hidalmás r.
 269. Szathmáry György, orsz. képviselő, Budapest r.
 270. Szállasy Ferencz, kereskedő, V. Hunyad 50 frt a.
 271. Szánthó Károly, közigyegyző, Alpestes r.
 272. Szegedy Miklós, ev. ref. lelkész, Kőrösbánya r.
 273. Szentirmay Alajos, mérnök, Déva r.
 274. Szentiványi Gáborné, Déva 50 frt a.
 275. Szentpéteri Ignác, orvos, Kudzsir r.
 276. Szilvássy László, birt., Brettye 50 frt a.
 277. Szinte Gábor, főreáltanár, Déva r.
 278. Sztójka János, Kőrösbánya p.
 279. Szóts Izidor, közigyegyző, Tustya r.
 280. Szóts Sándor, ev. ref. lelkész, Déva r.
 281. Sztáncsay Albert, ügyvéd, Szászváros p.
 282. Takarekpénztár, Szászváros r.
 283. Tallacsek Ferencz, bányafőnök, Petrozsény r.
 284. Szereday Aladár, orsz. képviselő, Budapest 50 frt a.
 285. Gróf Teleki Domokosné, gr. Teleki Klementin, Kolozsvár r.
 286. Gróf Teleki Gusztávné, Kolozsvár r.
 287. Gróf Teleki György, Nalác r.
 288. Gróf Teleki Györgyné, Nalác r.
 289. Gróf Teleki Károly, Kolozsvár r.
 290. Gróf Teleki Samu, SároMBERK 50 frt a.
 291. Téglás Gábor, reálisk. igazgató, Déva 50 frt a.
 292. Tisztviselők olvasó-egyl., Piski r.
 293. Torma Zsófia, Szászváros 50 frt a.
 294. Tornya Sándor, járásbíró, V. Hunyad 50 frt a.
 295. Todor Péter, közigyegyző, Tordos r.
 296. Török Árpád, segédszolgabíró, Ponor 50 frt a.
 297. Trimbitionu Miklós, tanító, Várhely p.
 298. Thuróczy Sándor, állatorvos, Déva r.
 299. Udvardy Ferencz, törv. írnok, Déva p.
 300. Ugron Sándor, birtokos, M.-Záh r.
 301. Vajna Sándor, áll. leányisk. ig., Szászváros p.
 302. Gróf Vass Ottilia, Kolozsvár 50 frt a.
 303. Várady Bertalan, szolgabíró, V. Hunyad r.
 304. Várady József, törv. írnok, Déva p.
 305. Velicska Lajos, birtokos, Bábolna 50 frt a.
 306. Veress Zoltán, Szászváros p.
 307. Véghső Gellért, orsz. képviselő, Budapest r.
 308. Vilmos Sándor, Brád p.
 309. Vitus Lajos, gymn. tanár, Szászváros p.
 310. Wagner Frigyes, Szászváros p.
 311. Wagner Gusztáv, Szászváros p.
 312. Weber Béla, róm. kath. esperes, Hátszeg r.

313. Br. Wesselényi István, Kolozsvár r.	317. Zomor Antal, járásbíró, Körös-bánya r.
314. Yung N., London r.	318. Ifj. Zudor Elek, birtokos, Ben-
czencz r.
315. Zeyk József, Gombás r.	
316. Zeyk Miklós, N.-Enyed r.	
-

100 frt a. = 100 forintos alapító tag.

50 frt a. = 50 forintos alapító tag.

r. = rendes tag.

p. = pártoló tag.

A társulat-tisztviselői.

Elnök: gróf Kuun Géza.
Alelnök: dr. Sólyom-Fekete Ferencz.
Titkár: Kun Róbert.
Könyvtárnok: König Pál.
Pénztárnok: dr. Reichenberger Zsigmond.
Ügyész: dr. Petco Lázár.
Ideiglenes muzeum-igazgató: Téglás Gábor.

Igazgató-választmány.

Barcsay Kálmán.
Bágya Zsigmond.
Br. Bornemissza Tivadar.
Boros Elek.
Buda Ádám.
Buda Imre.
Dr. Darvai Mórítz.
Gróf Eszterházy János.
Gyárfás Ferencz.
Dr. Hankó Vilmos.
Hetey Gábor.
Hollaky Arthur.
Br. Jósika Géza.
Br. Jósika Lajos.
Kenderessy Mihály.
Kis Mózes.
László Ignác.

László Zsigmond.
Lázár Farkas.
Lázár György.
Mailand Oszkár.
Nemes Sámuel.
Pogány Ádám.
Pogány György.
Réthi Lajos.
Sándor József.
Sándor Miklós.
Szereday Aladár.
Szinte Gábor.
Szöts Sándor.
Tallacsek Ferencz.
Torma Zsófia.
Tornya Sándor.